

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ**

**ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ
ΕΛΛΑΔΑΣ - ΓΕΡΜΑΝΙΑΣ**

ΔΙΒΑΝΗ Α. ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ

**ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΑΝΔΡΕΑΣ
ΣΤΕΡΓΙΟΥ**

ΒΟΛΟΣ 2019

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

Βεβαιώνω ότι είμαι συγγραφέας αυτής της διπλωματικής εργασίας και ότι κάθε βοήθεια την οποία είχα για την προετοιμασία της, είναι πλήρως αναγνωρισμένη και αναφέρεται στη διπλωματική εργασία. Επίσης έχω αναφέρει τις όποιες πηγές από τις οποίες έκανα χρήση δεδομένων, ιδεών ή λέξεων, είτε αυτές αναφέρονται ακριβώς είτε παραφρασμένες. Επίσης βεβαιώνω ότι αυτή η πτυχιακή εργασία προετοιμάστηκε από εμένα προσωπικά ειδικά για τις απαιτήσεις του προγράμματος μεταπτυχιακών σπουδών στην Εφαρμοσμένη Οικονομική του Τμήματος Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

Βόλος, Μάιος 2019

Διβάνη Α. Χαρίκλεια.

Περιεχόμενα

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	4
ABSTRACT	5
Κεφάλαιο 1	6
Εισαγωγή	6
1.1 Ιστορική αναδρομή στις ελληνογερμανικές σχέσεις	6
1.2 Το ζήτημα των γερμανικών επανορθώσεων	12
Κεφάλαιο 2	18
Πολιτικές σχέσεις Ελλάδας-Γερμανίας	18
2.1 Πολιτικές σχέσεις Ελλάδας-Γερμανίας την περίοδο της κρίσης	18
2.2 Σχέδιο Δράσης για τη Διμερή Συνεργασία Ελλάδας-Γερμανίας	22
2.3 Ελληνογερμανική Συνέλευση	23
2.4 Ελληνογερμανικό Ταμείο για το Μέλλον - Ελληνογερμανικό Ίδρυμα Νεολαίας – Ελληνογερμανικό Πρόγραμμα Έρευνας και Καινοτομίας	24
Κεφάλαιο 3	26
Οικονομικές σχέσεις Ελλάδας-Γερμανίας	26
3.1 Θεσμικό Πλαίσιο Διμερούς Οικονομικής Συνεργασίας	26
3.2 Εμπορικές σχέσεις Ελλάδας-Γερμανίας	27
3.2.1 Προμήθεια αμυντικού εξοπλισμού της Ελλάδας από τη Γερμανία	37
3.3 Γερμανικές επενδύσεις στην Ελλάδα	40
3.4 Η συμβολή των Γερμανών τουριστών στην ελληνική οικονομία	47
3.5 Σύγχρονη μετανάστευση-Brain drain	51
3.6 Η κατανάλωση γερμανικών προϊόντων στην Ελλάδα την περίοδο της κρίσης	55
Κεφάλαιο 4	58
Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης	58
4.1 Ο ρόλος των μέσων μαζικής ενημέρωσης στη διαμόρφωση των ελληνογερμανικών σχέσεων κατά την περίοδο της κρίσης	58
Κεφάλαιο 5	63
Ελληνογερμανικές Σχέσεις Σήμερα	63
5.1 Οι ελληνογερμανικές σχέσεις σήμερα – Αντιγερμανισμός	63
Κεφάλαιο 6	66
Συμπεράσματα	66
Βιβλιογραφία	69

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Οι ελληνογερμανικές σχέσεις, από την εποχή της Βαυαροκρατίας έως σήμερα χαρακτηρίζονται από ποικιλομορφία και πυκνότητα. Η παρούσα εργασία προσπαθεί να καταγράψει πλευρές τις οικονομικής και πολιτικής ζωής των δύο χωρών, οι οποίες εντοπίζονται κυρίως στην περίοδο της ελληνικής κρίσης χρέους.

Εκτός της σύντομης ιστορικής αναδρομής των διμερών σχέσεων και της παρουσίασης του ζητήματος των γερμανικών επανορθώσεων, καταγράφεται η πορεία των πολιτικών σχέσεων των δύο χωρών, από την έναρξη της κρίσης του ελληνικού χρέους έως σήμερα.

Στο πλαίσιο των οικονομικών σχέσεων των δύο κρατών τα τελευταία χρόνια, γίνεται αναφορά στις εμπορικές σχέσεις, τις άμεσες επενδύσεις, και τη συμβολή των Γερμανών τουριστών στην ελληνική οικονομία. Παρουσιάζεται η συμβολή της Γερμανίας στην προμήθεια αμυντικού εξοπλισμού στην Ελλάδα και γίνεται μια προσπάθεια καταγραφής της σύγχρονης ελληνικής μεταναστευτικής ροής στη Γερμανία, με αφορμή τη δύσκολη οικονομική κατάσταση της χώρας μας. Επίσης αναλύεται ο ρόλος των μέσων μαζικής στη διαμόρφωση των ελληνογερμανικών σχέσεων την περίοδο της κρίσης και η επίδραση που μπορεί να είχε στην κατανάλωση γερμανικών προϊόντων.

Τέλος, παρουσιάζεται το κλίμα που επικρατεί στις ελληνογερμανικές σχέσεις σήμερα και εάν αυτές διακρίνονται από συναισθήματα αντιγερμανισμού.

ABSTRACT

From the Bavarian era to the present day, Greek-German relations, have been characterized by diversity. This study attempts to discuss aspects of this relationship putting emphasis on the period of the Greed debt crisis.

More precisely, it has tried to describe the bilateral relations, beginning with historical analysis, touching upon the issue of the German reparations and ending with the controversy emerged in the course of the Greek debt crisis.

In the context of the economic relations of the two countries in recent years, reference is made to trade relations, direct investment, defence relations and tourism. Greek migration flow to Germany as well as anti-Germanism are topics analysed in the study as well.

Κεφάλαιο 1

Εισαγωγή

1.1 Ιστορική αναδρομή στις ελληνογερμανικές σχέσεις

Σύμφωνα με τον Δορδανά, οι ελληνογερμανικές σχέσεις, από το κίνημα του γερμανικού φιλελληνισμού έως και την πρόσφατή τους κρίση, παρουσίαζαν πάντα μια ποικιλομορφία, δεν ήταν ποτέ σχέσεις γραμμικού χαρακτήρα ενώ τον προηγούμενο αιώνα χαρακτηρίστηκαν από τεράστια πύκνωση (Deutsche Welle, 2019).

Η αφετηρία των σχέσεων μεταξύ των δύο κρατών εντοπίζεται με την άφιξη του βασιλιά Όθωνα στην Ελλάδα τον Ιανουάριο του 1833. Την περίοδο 1832-1862 οι διμερείς σχέσεις μπορούν να χαρακτηριστούν μάλλον ελληνο-βαυαρικές παρά ελληνογερμανικές, λόγω της βασιλείας του Βαυαρού πρίγκιπα Όθωνα Βίτελσπαχ και του επιτελείου που τον συνόδευσε στην Ελλάδα (Ράπτης 2010:93).

Στα θετικά της περιόδου αυτής, γνωστής και ως Βαυαροκρατία, ανήκουν η οργάνωση του νεοσύστατου ελληνικού κράτους και ο θεσμικός εκσυγχρονισμός του. Δημιουργήθηκαν για πρώτη φορά οι δήμοι, ως κατώτερος οργανισμός τοπικής αυτοδιοίκησης και οι νομοί (10 την πρώτη περίοδο) ως ευρύτερη διοικητική ενότητα. Αξιοσημείωτες ενέργειες έγιναν και στον χώρο της εκπαίδευσης με την ίδρυση γυμνασίων στην πρωτεύουσα κάθε νομού, σχολαρχείων, δημοτικών σχολείων, και του Πανεπιστημίου Αθηνών το 1837, ως επιστέγασμα της προσπάθειας εκπαιδευτικής οργάνωσης του κράτους (Σταθόπουλος 2010:57). Γερμανοί αρχιτέκτονες κατασκεύασαν το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο της Αθήνας, το Ζάππειο Μέγαρο, την Εθνική Βιβλιοθήκη και βεβαίως τα ανάκτορα όπου στεγάζεται σήμερα η Βουλή των Ελλήνων. Μεταξύ των αρνητικών διακρίνονται οι *«στρατιωτικές πρακτικές που χρησιμοποιήθηκαν για την καθυπόταξη των παλαιμάχων αγωνιστών και των παλικαριών του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα και οι οποίες θα συστηματοποιούνταν μετά από έναν αιώνα και πλέον από το Γ' Ράιχ στην κατεχόμενη Ελλάδα»* (Δορδανάς-Παπαναστασίου 2019:16).

Το όραμα ωστόσο του εξευρωπαϊσμού της Ελλάδας κατά τα βαυαρικά/γερμανικά πρότυπα δεν ευοδώθηκε και οι αντιδράσεις της εσωτερικής αντιπολίτευσης οδήγησαν στην εξέγερση και έξωση του Όθωνα από τον ελληνικό θρόνο το 1862 (Ράπτης 2010:93).

Μετά την απομάκρυνση του Όθωνα, οι Γερμανοί εξακολουθούσαν να έχουν οικονομικά συμφέροντα στην Ελλάδα, αφού από το 1893 υπήρχε σε εκκρεμότητα η εξυπηρέτηση των απαιτήσεων των Γερμανών κατόχων ελληνικών κρατικών χρεογράφων (αξίας περίπου 200 εκατομμυρίων μάρκων) λόγω της χρεοκοπίας του ελληνικού κράτους. Η γερμανική

κεφαλαιαγορά είχε καλύψει, στη δεκαετία 1880-1890 τα 3/5 του ελληνικού εξωτερικού χρέους με αποτέλεσμα η Γερμανία να αποτελεί το μεγαλύτερο δανειστή της Ελλάδας κατά την κήρυξη πτώχευσης της χώρας το 1893. Με επικεφαλής τη Nationalbank für Deutschland που διαδραμάτισε πρωταγωνιστικό ρόλο στις συναλλαγές με τα ελληνικά κρατικά ομόλογα, τα μεγάλα γερμανικά πιστωτικά ιδρύματα-κάτοχοι ελληνικών χρεογράφων προχώρησαν το 1894 στη σύσταση της Επιτροπής Προστασίας Κατόχων Ελληνικών Κρατικών Χρεογράφων, ώστε θεσμικά πλέον να διαπραγματευθούν με την ελληνική και τη γερμανική κυβέρνηση. Κατά την περίοδο αυτή μεγάλο τμήμα του γερμανικού Τύπου υποστήριζε έντονα το αίτημα για επιβολή Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου στην Ελλάδα, αίτημα που υλοποιήθηκε το Μάρτιο του 1898, λόγω και των έντονων αντιδράσεων της κυβέρνησης Δηλιγιάννη. Η Ελλάδα βρισκόταν για άλλη μια φορά (και όχι τελευταία) σε δεινή θέση λόγω του εξωτερικού της χρέους (Ράπτης 2010:98-99).

Στη διάρκεια της δεύτερης δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα τα αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα των μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων οδήγησαν στο ξέσπασμα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, με τη Γερμανία και την Αυστροουγγαρία να πολεμούν στο όνομα των Κεντρικών Αυτοκρατοριών και την Ελλάδα στην πλευρά της Εγκάρδιας Συνεννόησης-Αντάντ, μαζί με τη Γαλλία, την Αγγλία και τη Ρωσία. Με την έναρξη του πολέμου, ο Έλληνας βασιλιάς Κωνσταντίνος, θαυμαστής του στρατοκρατικού πνεύματος της Γερμανίας, υπήρξε υπέρμαχος της τήρησης αυστηρής ουδετερότητας από την Ελλάδα, ευνοώντας με τη στάση του τη Γερμανία. Από την άλλη ο Βενιζέλος είχε ταχθεί στο πλευρό της Αντάντ, θεωρώντας ότι έτσι θα προωθούνταν τα εθνικά συμφέροντα της Ελλάδας (Κουκουράκης-Σαβοριανάκης 2010:44-45). Σύμφωνα με τους Δορδανά-Παπαναστασίου (2019:18) η διατήρηση της στάσης ουδετερότητας του Κωνσταντίνου και η αδυναμία συνεργασίας με τη Γερμανία είχε σαν αποτέλεσμα την προώθηση μηχανισμών *«προπαγάνδας για να ενισχύσουν τη γερμανοφιλία υπό τη μορφή της ειρηνοφιλίας»*. Το ρήγμα που επήλθε στο πολιτικό σύστημα ήταν βαθύ εξαιτίας της πόλωσης των δύο πολιτικών και ο πόλεμος είχε ήδη γεννήσει εχθρότητα μεταξύ των δύο κρατών, η οποία θα διατηρούνταν και στην περίοδο του μεσοπολέμου.

Κατά τη δεκαετία του 1930, παρατηρείται αναθέρμανση των ελληνογερμανικών σχέσεων που φέρει τη σφραγίδα του Ελευθέριου Βενιζέλου. Με την επίσημη επίσκεψή του στο Βερολίνο το 1929, διασκέδασε σχεδόν κάθε δυσπιστία για το πρόσωπο και την πολιτική του καλώντας τη γερμανική κυβέρνηση να «δραστηριοποιηθεί στο χώρο της ευρύτερης οικονομίας». Ειδικότερα προσκάλεσε γερμανικές βιομηχανίες να αναλάβουν την τηλεφωνική δικτύωση της Ελλάδας με αντάλλαγμα την αύξηση των εξαγωγών ελληνικών καπνών στη Γερμανία. Είχε προηγηθεί προσωπική του παρέμβαση υπέρ της Siemens-Halske, λόγω του ενδιαφέροντος που είχαν

εκδηλώσει ιταλικές, αμερικανικές, βρετανικές και σουηδικές εταιρείες. Η συμφωνία με τη γερμανική εταιρεία οριστικοποιήθηκε τελικά στις 10 Φεβρουαρίου 1930 (Παναναστασίου 201:199).

Επίσης μέσω των συμφωνιών εμπορικού συμψηφισμού (clearing) που χρονολογούνταν από το 1932, η Γερμανία βρέθηκε σε σύντομο διάστημα να καταλαμβάνει την πρώτη θέση στις εξαγωγές προς την Ελλάδα, όσο και στις εισαγωγές ελληνικών προϊόντων. Τα εξαγώγιμα προϊόντα της Ελλάδας ήταν κυρίως «ημιπολυτελή» αγροτικά προϊόντα, όπως καπνά και σταφίδες, τα οποία ανταλλάσσονταν με όπλα και βιομηχανικά προϊόντα (Παναναστασίου 2010:202).

Με την έναρξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου η ελληνική πλευρά, προσκολλημένη στο βρετανικό άρμα, είχε συνάψει συμφωνίες προνομιακής μίσθωσης με τη Βρετανία που συνοδεύονταν από τη δέσμευση να περικοπούν σημαντικά οι εξαγωγές της Ελλάδας προς τη Γερμανία. Το γεγονός αυτό επέφερε την αποτελμάτωση των οικονομικών σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών. Παρά τις γερμανικές απειλές για λήξη της συμφωνίας, αυτή δεν επετεύχθη, προκαλώντας αποτελμάτωση των ελληνογερμανικών σχέσεων στο οικονομικό επίπεδο (Παναναστασίου 2010: 208-209).

Με τη γερμανική εισβολή στην Ελλάδα το 1941 και κατά τη διάρκεια των εχθροπραξιών, ειδικές μονάδες είχαν εντολή να εξασφαλίσουν τα απαραίτητα οικονομικά αγαθά για τη διεξαγωγή του πολέμου. Το ενδιαφέρον τους στράφηκε στην καπνοπαραγωγή, στη βιομηχανία εξοπλισμών και στον ορυκτό πλούτο, ενώ τη σχετική τεχνογνωσία προσέφεραν οι μεγάλες γερμανικές εταιρείες. Ήδη κατά το πρώτο δεκαήμερο του Μαΐου, είχε εξασφαλιστεί για μακροπρόθεσμη εκμετάλλευση, το σύνολο σχεδόν της ελληνικής παραγωγής των σημαντικότερων μεταλλευμάτων (Fleischer 2010: 215).

Επίσης, προκειμένου οι Ναζί να μπορέσουν να διοικήσουν την Ελλάδα με το μικρότερο δυνατό κόστος αλλά καλύπτοντας παράλληλα και άλλες ανάγκες που προέκυπταν από τον πόλεμο, χρησιμοποίησαν διάφορα μέτρα που επιβάρυναν βάνανυσα την ελληνική οικονομία. Στις 5 και 6 Αυγούστου του 1941 υπογράφηκε συμφωνία μεταξύ της ιταλικής, γερμανικής και ελληνικής κυβέρνησης στην οποία ορίζονταν το ποσό των 1,5 δισεκατομμυρίων δραχμών ως μηνιαία καταβολή για κάθε κατοχική δύναμη με σκοπό την κάλυψη των εξόδων κατοχής. Γρήγορα διαφάνηκε ότι το ποσό αυτό δεν αρκούσε για την κάλυψη των αναγκών του γερμανικού στρατού και της συντήρησής του, δεδομένης της παράλληλης κατασκευής διαφόρων έργων υποδομής. Όμως το 1942 η ελληνική οικονομία βρίσκεται σε οριακό σημείο και η ελληνική κυβέρνηση οδηγείται σε επαναδιαπραγμάτευση των εξόδων κατοχής, τα οποία ύστερα από σκληρές διαπραγματεύσεις ορίζονται στο ποσό του 1,5 δισεκατομμυρίων δραχμών ως μηνιαία

καταβολή και για τις δυο δυνάμεις μαζί. Επειδή αυτά τα έξοδα κατοχής κινούνταν έξω από κάθε λογική διεθνούς δικαίου, οι Γερμανοί και οι Ιταλοί, δημιούργησαν έναν λογαριασμό στην Τράπεζα της Ελλάδος, στον οποίο χρεώνονταν τα έξοδα αυτά στη γερμανική και ιταλική κυβέρνηση χωρίς τόκο (Στεργίου 2005:1-2).

Ο Αποστολόπουλος (2015:1) αναφέρει ότι η ναζιστική κατοχή αποτελεί σίγουρα τη μεγαλύτερη ρήξη στις σχέσεις Ελλάδας – Γερμανίας στη νεότερη ιστορία. Τα στρατιωτικά αντίποινα, η οικονομική εξαθλίωση και η πείνα που ήλθαν ως αποτέλεσμα της εκμετάλλευσης της χώρας από τις δυνάμεις κατοχής, θα παρέμεναν για δεκαετίες στη μνήμη των Ελλήνων. Όταν οι Γερμανοί αποχώρησαν από τη χώρα, οι καταστροφές σε πόλεις και χωριά ήταν ολοκληρωτικές, οι άστεγοι πολίτες έφταναν το ένα εκατομμύριο και λειτουργούσε μόνο το ¼ του σιδηροδρομικού δικτύου ενώ οι περισσότερες υποδομές είχαν υποστεί ζημιές. Επίσης ο Γερμανός Ιστορικός Hagen Fleischer (Fleischer 2010:218) αναφέρει ότι μετά την Απελευθέρωση, ένας στους τρεις Έλληνες έπασχε από επιδημική ασθένεια, όπως ελονοσία, τύφο, φυματίωση, οι ζημιές εξαιτίας του καλπάζοντος πληθωρισμού ήταν ανυπολόγιστες, καθώς και οι καταστροφές των υποδομών ως αποτέλεσμα της υπερεκμετάλλευσης των φυσικών πόρων (λατομία, δάση κ.λπ.) και των συστηματικών καταστροφών, κατά τη διάρκεια αντιποίνων ή κατά την αποχώρηση: οι περισσότερες τρινογέφυρες είχαν ανατιναχθεί και περισσότερο από το 80% του τροχαίου υλικού είχε καταστραφεί· το 73% του εμπορικού στόλου είχε βυθιστεί και 200.000 σπίτια είχαν καταστραφεί εν μέρει ή ολοσχερώς.

Μετά τη λήξη του εμφυλίου πολέμου (1946-1949) αρχίζουν ξανά οι προσπάθειες επαναπροσέγγισης των δύο κρατών. Ήδη από το 1947 συμμαχικοί παρατηρητές σημειώνουν ότι, σε σύγκριση με τους άλλους λαούς, οι Έλληνες έχουν λιγότερες αντιγερμανικές προκαταλήψεις και δείχνουν μεγαλύτερη προθυμία για επαναπροσέγγιση (Fleischer 2010:218). Το 1950 πραγματοποιείται επίσκεψη του αναπληρωτή Έλληνα πρωθυπουργού Γεωργίου Παπανδρέου στη Δυτική Γερμανία με απώτερο στόχο να ξανακερδίσουν τα ελληνικά καπνά την παραδοσιακή τους θέση στη γερμανική αγορά. Το 1954 ακολουθεί η επίσκεψη του Γερμανού καγκελάριου Konrad Adenauer στην Ελλάδα, η πρώτη επίσημη επίσκεψη Γερμανού κυβερνήτη από την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους, δέκα χρόνια μετά την αποχώρηση των τελευταίων γερμανικών κατοχικών στρατευμάτων από το ελληνικό έδαφος. Μεγάλη επιτυχία για την Ελλάδα στο οικονομικό επίπεδο αποτέλεσε η επίσκεψη του πρωθυπουργού Κωνσταντίνου Καραμανλή στη Γερμανία τον Νοέμβριο του 1958 στην οποία ο Γερμανός καγκελάριος υποσχέθηκε στον Έλληνα πρωθυπουργό τη χορήγηση δανείου 200 εκατομμυρίων μάρκων με σκοπό την υλοποίηση έργων υποδομής στην ελληνική επικράτεια. Ως αντάλλαγμα ο Έλληνας πρωθυπουργός υποσχέθηκε το οριστικό κλείσιμο του ζητήματος της διώξης των

εγκληματιών πολέμου χωρίς όμως να υποσχεθεί παράλληλα και την παραίτηση της ελληνικής πλευράς από τις σχετικές με τις πολεμικές αποζημιώσεις (Αποστολόπουλος 2010: 277-280).

Κομβικό σημείο των διμερών σχέσεων αποτέλεσε και η ένθερμη υποστήριξη της Ελλάδας για την ένταξη της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας στο NATO το 1955 (Δορδανάς-Παπαναστασίου 2019:29).

Το 1960 υπογράφηκε το σύμφωνο προσέλκυσης εργατών (Gastarbeiter) μεταξύ της Δυτικής Γερμανίας και της Ελλάδας (Δορδανάς-Παπαναστασίου 2019:30). Παρά τις αρνητικές εμπειρίες από τη γερμανική Κατοχή, το ελληνικό κράτος πίεζε προς την κατεύθυνση μιας συμφωνίας που θα είχε ως στόχο τη βελτίωση των οικονομικών της χώρας, την αποφυγή της χρεοκοπίας, μέσω της μετανάστευσης και των συναλλαγματικών εμβασμάτων καθώς και τη βελτίωση του εμπορικού ισοζυγίου. Το μεταναστευτικό αυτό ρεύμα διακόπηκε προσωρινά στην οικονομική κρίση του 1966-1967 και οριστικά το 1973 (Lienau 2010:267). Μέσα από την συνύπαρξη των δύο λαών, αναπτύχθηκαν σιγά – σιγά δεσμοί φιλίας και αλληλοσεβασμού, γεγονός που έδωσε νέα ώθηση στη μελλοντική πορεία των σχέσεων μεταξύ Ελλήνων και Δυτικο-Γερμανών (Δορδανάς-Παπαναστασίου 2019:30).

Επίσης στις αρχές της δεκαετίας του 1960 η υπογραφή της συμφωνίας σύνδεσης της Ελλάδας με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (9 Ιουλίου 1961) θα αποτελέσει το επιστέγασμα μιας μακράς διπλωματίας επισκέψεων και αλληλογραφίας μεταξύ Αθήνας και Βόννης. Η σημασία της σύνδεσης για τις Ελληνο-γερμανικές εμπορικές σχέσεις ήταν σαφής, καθώς η Δυτική Γερμανία ήταν ο πιο σημαντικός προμηθευτής προϊόντων στην Ελλάδα και ο δεύτερος πιο σημαντικός εισαγωγέας ελληνικών προϊόντων (Αποστολόπουλος 2010:281).

Η επιβολή δικτατορικού καθεστώτος την 21η Απριλίου 1967 δεν επηρέασε άμεσα τις σχέσεις των δύο χωρών κυρίως λόγω της συμμαχίας στο NATO, της συνεργασίας στο πλαίσιο της ΕΟΚ και της θέσης της Δυτικής Γερμανίας ως κυριότερου εμπορικού εταίρου της χώρας (Αποστολόπουλος 2010:284). Η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας αλλά και η Γερμανική Λαοκρατική Δημοκρατία πρόσφεραν καταφύγιο σε πολιτικούς εξόριστους της χούντας των συνταγματαρχών ενώ στην περίοδο της Μεταπολίτευσης το 1974, τα γερμανικά κόμματα SPD και CDU άρχισαν να συνεργάζονται με τα αντίστοιχα ελληνικά κόμματα, ΠΑΣΟΚ και Νέα Δημοκρατία με στόχο τη σταθεροποίηση της δημοκρατίας και την ενίσχυση των υγιών πολιτικών θεσμών (Δορδανάς-Παπαναστασίου 2019:33-34). Τον Μάιο του 1975 ο Έλληνας πρωθυπουργός επισκέφθηκε για πρώτη φορά μετά τη μεταπολίτευση τη Βόννη. Στο θέμα της οικονομικής και της στρατιωτικής ενίσχυσης από γερμανικής πλευράς ο Καραμανλής ήταν ξεκάθαρος. Ζήτησε άμεσα οικονομική βοήθεια, προκειμένου να καλύψει το έλλειμμα στο ισοζύγιο πληρωμών και προχρηματοδότηση τεσσάρων υποβρυχίων, τα οποία θεωρούσε άμεση

προτεραιότητα του εξοπλιστικού προγράμματος της Ελλάδας. Η Ελλάδα δέχτηκε οικονομική βοήθεια από τη Γερμανία καθώς και πίστωση από σύμπραξη δυτικοευρωπαϊκών τραπεζών συνολικού ύψους 370 εκατομμυρίων γερμανικών μάρκων (Αποστολόπουλος 2010:286).

Σημαντική εξάλλου ήταν και η συνεισφορά της Δυτικής Γερμανίας στο δύσκολο δρόμο της Ελλάδας προς την πλήρη ένταξη στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ). Όπως και στις αντίστοιχες διαπραγματεύσεις για τη σύνδεση της χώρας μας με την ΕΟΚ έτσι και για την υπογραφή της Συνθήκης της 28^{ης} Μαΐου 1979, που τέθηκε σε ισχύ την 1^η Ιανουαρίου 1981, η γερμανική στάση ήταν καθοριστική (Αποστολόπουλος 2015:611)

Στις 12 Σεπτεμβρίου 1990 και πριν την επανένωση της Ανατολικής και Δυτικής Γερμανίας, η οποία πραγματοποιήθηκε τον Οκτώβριο του ίδιου χρόνου, υπογράφεται το γνωστό «Σύμφωνο 2+4» μεταξύ των δύο Γερμανιών και των ΗΠΑ, της Γαλλίας, της Αγγλίας και της Σοβιετικής Ένωσης. Μέσω αυτού, ρυθμίζεται οριστικά το θέμα των αποζημιώσεων. Οι Γερμανοί υποβαθμίζουν τεχνηέντως το status της συμφωνίας αυτής παρουσιάζοντάς την ως διακανονισμό και όχι ως συνθήκη ειρήνης που οδηγεί στην επανένωση των δύο Γερμανιών αφού κάτι τέτοιο, σύμφωνα με το άρθρο 5 της Συνθήκης του Λονδίνου, θα έφερνε ξανά στο προσκήνιο το θέμα των αποζημιώσεων (Στεργίου 2005:14).

Ωστόσο στα τέλη της δεκαετίας του 1990 παρατηρείται μια τόνωση των διμερών σχέσεων λόγω των γερμανικών προσπαθειών για ένταξη της Ελλάδας στην ευρωπαϊκή οικονομική και νομισματική ένωση.

Κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης και ιδιαίτερα μετά το 2010 οι ελληνογερμανικές σχέσεις περιήλθαν σε περίοδο έντασης. Η Γερμανία, ως το ισχυρότερο κράτος μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, έπαιξε σημαντικό ρόλο στη διαχείριση της αντιμετώπισης και ρύθμισης του ελληνικού χρέους, δημιουργώντας αρνητικά συναισθήματα στη πλειονότητα του ελληνικού λαού με την επιβολή αυστηρών προγραμμάτων διάσωσης της ελληνικής οικονομίας. Το αρνητικό κλίμα υποδαυλίζονταν και από δημοσιογραφικούς κύκλους, μέσω των οποίων γίνονταν προσπάθεια, με λαϊκίστικο τρόπο, να διαμορφωθούν στερεότυπα και να δημιουργηθεί μια εικόνα του ενός λαού για τον άλλον που απείχε κατά πολύ από τη πραγματικότητα. Αποτέλεσμα όλων αυτών ήταν να επανέλθει στην ελληνική επικαιρότητα το ζήτημα των επανορθώσεων, η «κληρονομιά του πολέμου», με την Βουλή να υπερψηφίζει τον Απρίλιο του τρέχοντος έτους, το ψήφισμα για τις γερμανικές οφειλές και να καλεί την Ελληνική Κυβέρνηση να «προβεί σε όλες τις ενδεδειγμένες, ιδίως τις διπλωματικές και νομικές ενέργειες για τη διεκδίκηση των οφειλών και την πλήρη ικανοποίηση όλων των αξιώσεων του Ελληνικού Κράτους από τον Α' και Β' Παγκόσμιο Πόλεμο».

1.2 Το ζήτημα των γερμανικών επανορθώσεων

Το ζήτημα των γερμανικών επανορθώσεων και αποζημιώσεων αποτελεί αναμφισβήτητα μια από τις πιο δύσκολες πτυχές των ελληνογερμανικών σχέσεων. Εδώ και εβδομήντα πέντε σχεδόν χρόνια από τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, παραμένει ακόμα σε εκκρεμότητα στην πολιτική σκηνή των δύο χωρών και εξακολουθεί να διαμορφώνει κατά καιρούς τις ελληνογερμανικές σχέσεις.

Σύμφωνα με τον Στεργίου (2004-2005:1), η οικονομική εκμετάλλευση όχι μόνο της Ελλάδας αλλά όλων ανεξαιρέτως των κατακτημένων περιοχών από τους Ναζί οργανώθηκε με όρους αποικιοκρατικούς που σημαίνει ότι ο γερμανικός ιμπεριαλισμός αναζήτησε στις χώρες αυτές φτηνή εργατική δύναμη, πρώτες ύλες, όπως επίσης και χώρους διείσδυσης του γερμανικού κεφαλαίου, ικανούς να του προσδώσουν μεγάλα κέρδη.

Οι Ιταλοί και Γερμανοί κατακτητές χρησιμοποίησαν τις ελληνικές εισφορές για να καλύψουν μη στρατιωτικά έξοδα (π.χ. αγορές μετοχών σε βιομηχανικές επιχειρήσεις, αγορές αγαθών που εξήγαγαν στην πατρίδα τους, εφοδιασμός δυνάμεων του Ρόμελ στη Β. Αφρική) κατά παράβαση των άρθρων 48-53 της Συνθήκης της Χάγης, σύμφωνα με τα οποία ο κατακτητής έχει μεν το δικαίωμα να δεσμεύει πόρους από την κατακτήτρια χώρα, αρκεί αυτοί να διατίθενται για πολεμικούς σκοπούς και για τη συντήρηση του στρατού κατοχής. Επίσης οι κατακτητές αγνόησαν την ανάληψη εξόδων διοίκησης ως όφειλαν και επιδείνωσαν το βιοτικό επίπεδο των Ελλήνων με τα υψηλά επίπεδα πληθωρισμού. Για να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα του επισιτισμού του αστικού πληθυσμού, κατάσχεσαν όλες τις προμήθειες που βρήκαν στις αποθήκες των τελωνείων, σιδηροδρομικών σταθμών, λιμανιών, σταθμών λεωφορείων, ακόμα αποθήκες με καύσιμα, φαρμακευτικού υλικού, ιματισμού, υποδήσεων και οτιδήποτε άλλο μπορούσε να φανεί χρήσιμο (Στεργίου 2004-2005:7)

Ένα άλλο επίμαχο σημείο στο ζήτημα των Γερμανικών επανορθώσεων αποτελεί αυτό που στη βιβλιογραφία εμφανίζεται με τον όρο «κατοχικό δάνειο». Σύμφωνα Μπρεδήμα (Αυγή, 2010) το κατοχικό δάνειο αποτελεί πράγματι δάνειο παρά το γεγονός ότι επιβλήθηκε από τις κατοχικές δυνάμεις της Γερμανίας και της Ιταλίας (αναγκαστικό δάνειο). Η Γερμανία γνώριζε ότι για να ισχυροποιηθεί στην Ελλάδα έπρεπε να εξασφαλίσει τη διατήρηση της δημόσιας τάξης και ασφάλειας στο εσωτερικό της χώρας αφού χωρίς αυτές τις προϋποθέσεις δεν θα ήταν δυνατή η συνέχιση της αφαίμαξης από τη Ελλάδα των τεράστιων ποσών που χρειαζόταν για την κάλυψη των αναγκών της. Έτσι χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος του δανείου, ώστε να περιοριστεί η κοινωνική πίεση του ελληνικού λαού, αφού τα δανεικά θα επιστρέφονταν κάποια στιγμή .

Από το 1942 και μετά, όσα ποσά υπερέβαιναν τα νομιμοποιημένα -από το υφιστάμενο πολεμικό δίκαιο- έξοδα κατοχής η Ελληνική Κυβέρνηση τα κατέθετε σε τρεις λογαριασμούς της Τράπεζας της Ελλάδας. Η καταβολή αυτών των ποσών έγινε με ειδική συμφωνία των κυβερνήσεων Ιταλίας-Γαλλίας-Ελλάδας τον Μάρτιο και τον Ιανουάριο του 1942 (Στεργίου 2004-2005:9). Η Ιταλία μάλιστα προέβη στην εξόφληση του μέρους του κατοχικού δανείου που της αντιστοιχούσε με τη Συνθήκη των Παρισίων το 1947 (Αυγή, 2010).

Από την άλλη, στην ανασκόπηση του βιβλίου του Νίκου Χριστοδουλάκη με τίτλο «Germany's War Debt to Greece: A Burden Unsettled» η Etmektsoglou (2015:2) αναφέρει ότι σύμφωνα με τον συγγραφέα δεν πρόκειται για μια κανονική δανειακή σύμβαση αφού δεν ορίζονταν κάποιο επιτόκιο ούτε προβλέπονταν από τις δυνάμεις του Άξονα κάποια εγγύηση, όπως συμβαίνει στις δανειακές συμβάσεις γι' αυτό η Γερμανία δεν είναι νομικά υποχρεωμένη να το αποπληρώσει. Στη σύντομη ιστορική ανασκόπηση που ακολουθεί, καταγράφονται οι ενέργειες της γερμανικής και ελληνικής πλευράς, από το 1945 και μετά για την διευθέτηση του ζητήματος των επανορθώσεων, αποτυπώνοντας παράλληλα και την πορεία των διμερών σχέσεων, η οποία κάθε άλλο παρά γραμμική μπορεί να χαρακτηριστεί.

Μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου πραγματοποιήθηκε στο Παρίσι τον Δεκέμβριο του 1945, η Διάσκεψη των επανορθώσεων (Κωνσταντινάκου 2019:296).

Το αποτέλεσμα τη Συμφωνίας των Παρισίων ήταν πολύ κάτω από τις ελληνικές προσδοκίες. Το συνολικό ποσό των απαιτήσεων από όλα τα κατεχόμενα κράτη ήταν 323 δισ. δολάρια. Οι ελληνικές απαιτήσεις ανέρχονταν σε λιγότερο από 1,10% των συνολικών απαιτήσεων, ποσοστό σημαντικά χαμηλότερο από τους θανάτους που είχε υποστεί η χώρα κατά τη διάρκεια του πολέμου σε σχέση με άλλα έθνη. Στις αρχές του 1945, ένα επιτελείο Γερμανών εμπειρογνομόνων υπολόγισε –για την Τράπεζα του Ράιχ– το ύψος του γερμανικού χρέους προς την Ελλάδα στο ποσό μετριοπαθές ποσό των 475 εκατομμυρίων μάρκων (Fleischer 2010:220). Αργότερα, οι Σύμμαχοι δέχτηκαν το ποσό των ελληνικών απαιτήσεων να προσαρμοστεί σε 7,181 εκατομμύρια δολάρια, αν και αυτό δεν συνεπαγόταν δίκαιη αποζημίωση (Christodoulakis 2014:11).

Οι αξιώσεις της Ελλάδας περιλάμβαναν και το κατοχικό δάνειο, το οποίο όπως και οι παραπάνω αξιώσεις δεν ικανοποιήθηκαν. Τα μόνα οφέλη που αποκόμισε η Ελλάδα ήταν ο εξοπλισμός από τη διάλυση της γερμανικής πολεμικής βιομηχανίας αξίας 20 εκατομμυρίων δολαρίων. Η εκτίμηση όμως του καθηγητή Δοξιάδη, για τις ζημιές και καταστροφές που προκλήθηκαν από τις δυνάμεις κατοχής στην Ελλάδα και η οποία αποτέλεσε τη βάση του υπομνήματος της ελληνικής αντιπροσωπείας στο Παρίσι ήταν της τάξης των 17.870.764.100 δολαρίων (Στεργίου 2005:5-6).

Το 1949 έχουμε την ίδρυση της Λαοκρατικής Δημοκρατίας της Γερμανίας (Ανατολική Γερμανία) και την αναμενόμενη έξαρση του Ψυχρού Πολέμου. Το κέντρο βάρους έχει πια μετατεθεί από την τιμωρία της Γερμανίας, λόγω των καταστροφών που προξένησε στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, στη δημιουργία μιας ισχυρής Γερμανίας που θα έπαιζε τον ρόλο του αναχώματος στην προέλαση του κομμουνισμού προς τα δυτικά (Κωνσταντινάκου 2018: σελ. 296).

Σ' αυτό το πλαίσιο των διεθνών συσχετισμών και σε συνέχεια της ιστορίας στο ζήτημα των αποζημιώσεων πραγματοποιήθηκε το 1953 η Συμφωνία του Λονδίνου στην οποία εξετάστηκαν κυρίως οι χρηματικές υποχρεώσεις του γερμανικού κράτους από το 1933 έως και το 1945. Η συμφωνία επιτεύχθηκε για λόγους τόσο πολιτικούς όσο και οικονομικούς (Στεφανίδης 2015:3) και το αποτέλεσμα της κρίθηκε ιδιαίτερα ευνοϊκό για τη Γερμανία.

Στη Συμφωνία για τις γερμανικές οφειλές στο Λονδίνο το 1953, αναβλήθηκε η εξέταση όλων των απαιτήσεων που προέρχονται από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο «έως τον οριστικό διακανονισμό του ζητήματος των αποζημιώσεων». Πρόκειται για διατύπωση η οποία παραπέμπει με ηθελημένη ασάφεια σε μελλοντικό διακανονισμό με μια ενιαία Γερμανία. Μ' άλλα λόγια η γερμανική στρατηγική αποσκοπούσε στην «αένανη διατήρηση αυτής της ασαφούς εκκρεμότητας μιας μη επικυρωμένης ειρηνευτικής συνθήκης έτσι ώστε οι αξιώσεις των άλλοτε αντιπάλων μας, είτε να εκπέσουν από μόνες τους, είτε να παραγραφούν». Έτσι η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας, υπολόγισε συστηματικά στην παρέλευση του χρόνου, την οποία μετά την επανένωση Δυτικής και Ανατολικής Γερμανίας το 1990, προέβαλε ως απαλλακτικό στοιχείο με νομική ισχύ (Fleischer 2010:219).

Στο πλαίσιο του ζητήματος των επανορθώσεων θα πρέπει ίσως να εντάξουμε και μια σειρά πολιτικών πρωτοβουλιών, που ελήφθησαν εκατέρωθεν τη δεκαετία του '50, οι οποίες βελτίωσαν τις διμερείς σχέσεις αλλά με τίμημα την εξαιρετικά διαλλακτική στάση του ελληνικού κράτους απέναντι στο θέμα των γερμανικών οφειλών και της μεταχείρισης των ναζί εγκληματιών πολέμου από τις ελληνικές δικαστικές αρχές. Έτσι εκτός της επίσκεψης του Γεωργίου Παπανδρέου στη Βόννη το 1950 που αναφέρθηκε στην προηγούμενη ενότητα (πρώτη εμπορική συμφωνία για πώληση καπνών), το 1952 υπογράφεται μεταξύ Αθήνας και Βόννης το πρωτόκολλο οικονομικής συνεργασίας, το οποίο προέβλεπε τη χορήγηση δανείου 200 εκατ. μάρκων στο ελληνικό δημόσιο και πραγματοποιείται μια σειρά από σημαντικές εμπορικές συμφωνίες (1951, 1953, 1960) (Στεργίου 2005:8). Επίσης η σύνοδος κορυφής μεταξύ του Πρωθυπουργού της Ελλάδας Κωνσταντίνου Καραμανλή και του Γερμανού Καγκελαρίου Konrad Adenauer που πραγματοποιήθηκε το 1958 στη Βόννη, οδήγησε στο Ελληνογερμανική Συμφωνία του 1960 μέσω της οποίας θα καταβάλλονταν αποζημιώσεις 115

εκατομμυρίων γερμανικών μάρκων σε Έλληνες πολίτες που είχαν διωχθεί ή υποστεί υλικές ζημιές κατά τη διάρκεια της Κατοχής (Christodoulakis 2015:12). Κατά τον Fleischer (2010:219) επρόκειτο για αποζημιώσεις υπέρ μιας μοναδικής κατηγορίας θυμάτων, όσων δηλαδή είχαν διωχθεί για αμιγώς “εθνικοσοσιαλιστικούς λόγους”, πρωτίστως φυλετικούς.

Σύμφωνα με τον Αποστολόπουλο (2010:280) η Συμφωνία εμφανιζόταν ως «εθελούσια επανόρθωση» –και όχι ως αποζημίωση για να μη δημιουργηθεί προηγούμενο– και αφορούσε μόνο τους Έλληνες πολίτες που υπήρξαν θύματα της ναζιστικής βίας. Δυστυχώς όμως η καταβολή των 115 εκατ. μάρκων κρίθηκε ανεπαρκής για την πλήρη αποζημίωση των δικαιούχων αφού η ελληνική κυβέρνηση είχε προσέλθει στις διαπραγματεύσεις χωρίς να έχει συγκεντρώσει στοιχεία για τον ακριβή αριθμό των θυμάτων (Κωνσταντινάκου 2019:303).

Σ’ ένα βελτιωμένο κλίμα των ελληνογερμανικών σχέσεων, διαγράφηκαν μετά το 1950, τρεις εκπρόσωποι βιομηχανιών καπνού από τις ελληνικές λίστες εγκληματικών πολέμου. Το 1952 δόθηκε οριστικά χάρη στον τέσσερις φορές ισόβια καταδικασμένο στρατηγό Alexander Adriae και αφέθηκε ελεύθερος ενώ ανεστάλη οριστικά και η ανακριτική διαδικασία για 22 ακόμα περιπτώσεις εναντίον 200 κατηγορουμένων για εγκλήματα πολέμου, με τις δικογραφίες τους να παραδίδονται στη γερμανική δικαιοσύνη για εξέταση. Καμία από αυτές τις περιπτώσεις δεν κατέληξε ποτέ σε δίκη. Μάλιστα, με τα απαλλακτικά διατάγματα του 1958 και του 1960 η ελληνική δικαιοσύνη παραιτήθηκε από οποιαδήποτε αξίωση καταδίωξης εγκληματιών πολέμου (Στεργίου 2005:8-9). Μέχρι το 1974, οι γερμανικές δικαστικές αρχές είχαν αναστείλει όλες τις ποινικές διώξεις για εγκλήματα πολέμου στην Ελλάδα (Κωνσταντινάκου 2019:310).

Μια επιπλέον ρύθμιση του θέματος των αποζημιώσεων έχουμε τον Δεκέμβριο του 1961 όταν τα δύο κράτη συμφώνησαν για την καταβολή 4,8 εκατομμυρίων μάρκων προκειμένου να αποζημιωθούν Έλληνες κάτοχοι καπνών λόγω της μεταφοράς τους στη Γερμανία την περίοδο της Κατοχής (Στεργίου 2005:10).

Το 1965 (Christodoulakis 2015:14-15) είχαμε μια διαφορετική προσέγγιση για την επίλυση του θέματος του κατοχικού δανείου από τον τότε υπουργό και μετέπειτα πρωθυπουργό Ανδρέα Παπανδρέου. Κατά την επίσκεψή του στη Βόννη πρότεινε στη γερμανική πλευρά, να "συμψηφιστεί" το γερμανικό χρέος του πολέμου, με την παροχή ενός προνομιακού δανείου στην Ελλάδα βάσει το προτύπου που είχε ήδη χορηγηθεί στη Γιουγκοσλαβία. Συγκεκριμένα, το 1956, η Γερμανία είχε χορηγήσει στη Γιουγκοσλαβία δάνειο ύψους 240 εκατομμυρίων γερμανικών μάρκων με δικαίωμα αποπληρωμής σε 99 χρόνια και με ένα συμβολικό ετήσιο επιτόκιο 1%, ζητώντας και πετυχαίνοντας ως αντάλλαγμα την παραίτηση της Γιουγκοσλαβίας από τυχόν περαιτέρω αξιώσεις σχετικά με τις αποζημιώσεις πολέμου. Το 1971 η Γερμανία χορήγησε στη Βαρσοβία άτοκο προνομιακό δάνειο ύψους ενός δισεκατομμυρίου γερμανικών

μάρκων, το οποίο θα αποπληρώνονταν σε 40 χρόνια, για τον ίδιο ακριβώς λόγο: προκειμένου να διακανονιστεί το δάνειο κατοχής, το οποίο η Πολωνία αναγκάστηκε να καταβάλει στο Ράιχ κατά τη διάρκεια του πολέμου. Στην περίπτωση της Ελλάδας, το δάνειο θα ήταν άτοκο και θα έπρεπε να εξοφληθεί σε 99 χρόνια. Αν η πρόταση είχε γίνει αποδεκτή από τη γερμανική πλευρά, η Ελλάδα θα ήταν ίσως διατεθειμένη να θεωρήσει το κατοχικό δάνειο και τις άλλες αξιώσεις της από Γερμανία ως διευθετημένες. Σύμφωνα με τον Fleischer, "οι Γερμανοί έχασαν την ευκαιρία να συμφωνήσουν και να διευθετήσουν τη διαμάχη για πάντα"

Στις 12 Σεπτεμβρίου 1990 και πριν την επανένωση της Ανατολικής και Δυτικής Γερμανίας, η οποία πραγματοποιήθηκε τον Οκτώβριο του ίδιου χρόνου, υπογράφεται το γνωστό «Σύμφωνο 2+4» μεταξύ των δύο Γερμανιών και των ΗΠΑ, της Γαλλίας, της Αγγλίας και της Σοβιετικής Ένωσης. Μέσω αυτού, ρυθμίζεται οριστικά το θέμα των αποζημιώσεων. Οι Γερμανοί υποβαθμίζουν τεχνηέντως το status της συμφωνίας αυτής παρουσιάζοντάς την ως διακανονισμό και όχι ως συνθήκη ειρήνης που οδηγεί στην επανένωση των δύο Γερμανιών αφού κάτι τέτοιο, σύμφωνα με το άρθρο 5 της Συνθήκης του Λονδίνου, θα έφερνε ξανά στο προσκήνιο το θέμα των αποζημιώσεων (Στεργίου 2005:14).

Η γερμανική λοιπόν πλευρά θεωρεί επίσημα ότι το ζήτημα των επανορθώσεων έχει οριστικά κλείσει με την υπογραφή του Συμφώνου 2+4 το 1990, ισχυριζόμενη ότι οποιεσδήποτε ελληνικές αξιώσεις θα έπρεπε να είχαν τεθεί τότε αφού σύμφωνα με το άρθρο 18 ορίζεται ως ημερομηνία παραγραφής το διάστημα των 18 μηνών από τη στιγμή που η συμφωνία καταστεί εφαρμόσιμη (Στεργίου 2005:22). Ανοιχτό όμως, από νομικής και ιστορικής άποψης, παραμένει ακόμα το θέμα του κατοχικού δανείου.

Επίσης ισχυρισμοί ότι η Ελλάδα διευθέτησε το θέμα των αποζημιώσεων σε μυστική συμφωνία μεταξύ του Καραμανλή και του Adenauer στο Λονδίνο κατά τη διάσκεψη κορυφής που είχαν οι δύο αρχηγοί το 1958, δεν αποδείχθηκαν ποτέ και το 1967 η Γερμανία αρνήθηκε επισήμως την ύπαρξη οποιασδήποτε τέτοιας περίπτωσης (Christodoulakis 2015:14-15)

Επί του παρόντος, δεν υπάρχει επίσημη διμερής συμφωνία σχετικά με την παρούσα αξία του δανείου και οι αποτιμήσεις διαφέρουν σημαντικά. Από την πλευρά της Ελλάδας υποστηρίζεται ότι πρόκειται για ένα αρκετά μεγάλο ποσό, τέτοιο ώστε να ανακουφίσει την τρέχουσα κρίση χρέους στην οποία βρίσκεται η Ελλάδα, ακόμη και να την καλύψει εντελώς. Από την πλευρά της Γερμανίας δεν παρέχεται επίσημη εκτίμηση, δεδομένου της σταθερής αντίληψής της ότι όλες οι αποζημιώσεις πολέμου και τα χρέη έχουν διευθετηθεί στη διάσκεψη του Λονδίνου του 1953 (Karkabasis 2016:2016).

Στις 6 Απριλίου 2015 εξάλλου η ελληνική κυβέρνηση ΣΥΡΙΖΑ παρουσίασε το ποσό των 279 δισ. ευρώ ως χρέος της Γερμανίας προς την Ελλάδα. Το ποσό αυτό περιελάμβανε τις

αποζημιώσεις πολέμου, την αποκατάσταση των αντικειμένων που έχουν ληφθεί και την αποπληρωμή του δανείου κατοχής που η ναζιστική Γερμανία εξήγαγε από την Τράπεζα της Ελλάδος και της οποίας η παρούσα αξία εκτιμάται σε 10,3 δισ. ευρώ. Η Ελλάδα δανείστηκε περίπου 15 δισ. ευρώ απευθείας από τη Γερμανία. Η εξόφληση αυτού του χρέους με χρήματα από τις γερμανικές επανορθώσεις, ξεκινώντας με την άμεση αποπληρωμή του δανείου κατοχής, φαίνεται για πολλούς Έλληνες ως ένας γρήγορος βραχυπρόθεσμος διακανονισμός. Ο Χριστοδουλάκης αποδοκιμάζει τις επιζήμιες συνέπειες των δημοσιευμένων υπερβολικών αριθμών που δεν διορθώθηκαν επίσημα, γεγονός που οδήγησε το ελληνική κοινή γνώμη να πιστέψει ότι η αποπληρωμή των εν λόγω ποσών θα ήταν και η λύση σε όλα τα δημοσιονομικά και οικονομικά προβλήματα της Ελλάδας. (Etmektsoglou 2015:1).

Πολλοί τάσσονται υπέρ της ανάληψης πολιτικών επίλυσης των διαφορών από το ελληνικό κράτος που να στηρίζονται στη χρήση αντιποίνων, όπως π. χ. συνέβη με τις αποφάσεις που λήφθηκαν το 2001 για κατάσχεση των περιουσιακών στοιχείων που διαθέτει το γερμανικό δημόσιο στη χώρα μας (Ινστιτούτο Γκαίτε, Γερμανική Αρχαιολογική Εταιρία). Κάτι τέτοιο όμως θα επιδείνωνε σημαντικά τις διακρατικές σχέσεις δύο κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του NATO, προκαλώντας ιδιαίτερα αρνητικές συνέπειες στις οικονομίες και των δύο χωρών και απομονώνοντας τη χώρα μας γεωπολιτικά.

Η επίτευξη τελικής διευθέτησης δεν πρέπει να χαθεί γιατί θα φέρει σημαντικά και μακροπρόθεσμα οφέλη και για τις δύο χώρες. Η Ελλάδα και η Γερμανία, αντί να καλλιεργούν αμοιβαία δυσπιστία, υπονομεύοντας έτσι τη συνύπαρξή τους στην ευρωζώνη, έχουν αμοιβαίο συμφέρον να συνεργαστούν στην Ευρωπαϊκή Ένωση - ένα θεσμό που έχτισαν μαζί και έχουν καθήκον διατήρησης. Πρέπει να το κάνουν τώρα, πριν είναι πολύ αργά και για τις δύο χώρες (Christodoulakis 2015:55)

Κεφάλαιο 2

Πολιτικές σχέσεις Ελλάδας-Γερμανίας

2.1 Πολιτικές σχέσεις Ελλάδας-Γερμανίας την περίοδο της κρίσης

Η τελευταία δεκαετία ήταν αδιαμφισβήτητα μια πολύ δύσκολη περίοδος για την Ελλάδα αφού η χώρα μας ήρθε αντιμέτωπη με την οικονομική κατάρρευση, τη μεταναστευτική κρίση και με διαδοχικές εκλογικές διαδικασίες. Σ' αυτήν την περίοδο η Γερμανίδα καγκελάρια Άνγκελα Μέρκελ καθόρισε σε σημαντικό βαθμό τις εξελίξεις στη Ελλάδα αφού είχε πρωτεύοντα ρόλο σε καθοριστικές στιγμές της πολιτικής και οικονομικής ζωής της χώρας. Συμμετείχε ενεργά στη δημιουργία του μηχανισμού στήριξης πετυχαίνοντας παράλληλα την ένταξη του ΔΝΤ, διαπραγματεύτηκε το «κούρεμα του ελληνικού χρέους», αποτέλεσε ανάχωμα στην έξοδο της Ελλάδας από την Ευρωζώνη το καλοκαίρι του 2012, αρνήθηκε την περαιτέρω ελάφρυνση του χρέους το 2014, ανέκοψε την πορεία για προσωρινό "Grexit" τον Ιούλιο του 2015 και συνέβαλε στη συνεργασία της Ευρωπαϊκής Ένωσης με την Τουρκία για την αντιμετώπιση της μεταναστευτικής κρίσης.

Όταν η Γερμανίδα καγκελάρια Άνγκελα Μέρκελ επισκέφτηκε την Ελλάδα το 2007, είχε χαρακτηρίσει τις διμερείς πολιτικές σχέσεις ως άριστες, με μόνη ίσως σκιά το θέμα των προβληματικών γερμανικών υποβρυχίων ενώ δεν είχε παραλείψει να πλέξει και το εγκώμιο της οικονομικής ανάπτυξης της Ελλάδας, η οποία τότε κυμαίνονταν περίπου στο 4% (Tzogopoulos 2015:4). Η αλήθεια είναι ότι η κατάσταση τότε στην Ελλάδα φάνταζε ιδεώδης, αφού σύμφωνα με τους περισσότερους δείκτες ανάπτυξης, η χώρα βρισκόταν σε αξιοζήλευτη θέση (Καλύβας 2019:246)

Τον Απρίλιο όμως του 2010, ο τότε Έλληνας πρωθυπουργός, ανακοίνωνε στον ελληνικό λαό την πρωτοβουλία της ελληνικής κυβέρνησης για ενεργοποίηση του μηχανισμού στήριξης της Ε.Ε., ζητώντας μ' αυτόν τον τρόπο τη βοήθεια των Ευρωπαίων εταίρων για την αντιμετώπιση της εξαιρετικά δύσκολης οικονομικής κατάστασης στην οποία βρισκόταν η χώρα. Στο πλαίσιο αυτό, η ελληνική κυβέρνηση προχώρησε τον Μάιο του 2010 στη σύναψη δανειακής σύμβασης με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ) (Τρόικα). Ο όρος που τέθηκε από τους δανειστές της χώρας για την παροχή ρευστότητας στον δημόσιο τομέα της οικονομίας ήταν η πιστή εφαρμογή του Μνημονίου Οικονομικής και Χρηματοπιστωτικής Πολιτικής (ΜΟΧΠ), τα μέτρα του οποίου εστιάζονταν στην εντονότατη μείωση της δημοσιονομικών-κρατικών δαπανών, στην αύξηση

της έμμεσης φορολογίας και την ενίσχυση του ανταγωνισμού στις αγορές προϊόντων και υπηρεσιών, απουσίας προτάσεων ανάπτυξης (Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ 2011:44).

Στο πλαίσιο αυτό ο ρόλος της Γερμανίας, ως ηγέτιδας οικονομικής δύναμης της Ευρώπης, θεωρούνταν ιδιαίτερα σημαντικός για την αποφυγή της ελληνικής χρεωκοπίας και της εξόδου της χώρας από τη Ευρωζώνη. Οι Έλληνες πολιτικοί χρησιμοποίησαν ως αποδιοπομπαίο τράγο την Γερμανία, καταδικάζοντάς την για τα προβλήματα της ελληνικής οικονομίας, επικεντρώνοντας την κριτική τους σε δύο πτυχές: στην καθυστερημένη αντίδραση του Βερολίνου να ενεργήσει προληπτικά υπέρ της Ελλάδας στις αρχές του 2010 και στην υποτιθέμενη αδιαλλαξία της Γερμανίας στην αποδοχή ενός αναπτυξιακού σχεδίου που θα βοηθούσε τη χώρα να αποφύγει την ύφεση (Tzogopoulos 2015:5). Η Μέρκελ μάλιστα αποφάσισε τον Μάρτιο του 2010 να σταματήσει την πρόωρη πρόταση της Γαλλίας για την καθιέρωση ενός μηχανισμού της ΕΕ για την ενίσχυση της χρεωκοπημένης Ελλάδας ενώ την ίδια στιγμή, η γερμανική κυβέρνηση άρχισε να μιλά για διαδικασίες επιβολής κυρώσεων κατά των παραβατικών μελών (Meiers 2015:19). Μέχρι το 2010, ο συνδυασμός της γερμανικής δύναμης και της αδυναμίας των άλλων έθετε τη Γερμανία, σχεδόν εξ ορισμού, στη θέση του οδηγού στην Ευρώπη (Matthijs 2016:138).

Αλλά και από την πλευρά των Γερμανών πολιτικών, η προσβλητική πολιτική της Αθήνας, εξυπηρετούσε τους δικούς τους πολιτικούς επικοινωνιακούς στόχους γιατί μ' αυτό τον τρόπο η Ελλάδα καταγράφονταν ως το μοναδικό κράτος-απειλή της Ευρωζώνης (Tzogopoulos 2015:5). Η ένταση που χαρακτήριζε τις σχέσεις Αθήνας-Βερολίνου εκείνο το διάστημα μεταφέρθηκε όπως ήταν αναμενόμενο μέσω των μέσων μαζικής ενημέρωσης και στην κοινή γνώμη των δύο χωρών, η οποία άρχισε σταδιακά να διακατέχεται από στερεοτυπικές αντιλήψεις του παρελθόντος.

Όμως ο Matthijs (2016:384) αναφέρει ότι σύμφωνα με τον AsJones η κ. Μέρκελ δεν κατάφερε στις αρχές του 2010 να προβλέψει την ταχύτητα και την έκταση με την οποία θα εξαπλώνονταν η ελληνική κρίση.

Μετά τις ελληνικές εκλογές του Μαΐου και του Ιουνίου του 2012, οι πολιτικές σχέσεις των δύο χωρών διέρχονται μια περίοδο ηρεμίας. Προς αυτήν την κατεύθυνση βοήθησε ιδιαίτερα ο περιορισμός της προεκλογικής ρητορικής κατά του μνημονίου και η δέσμευση της νέας ελληνικής κυβέρνησης συνασπισμού –Νέας Δημοκρατίας, ΠΑ.ΣΟ.Κ και Δημοκρατικής Αριστεράς- να επιτύχει, σε συνεργασία με την Τρόικα, τους δημοσιονομικούς της στόχους. Για πρώτη φορά ο Γερμανός υπουργός οικονομικών μιλά με θετικά λόγια στο γερμανικό κοινοβούλιο για τις προσπάθειες ανάκαμψης της χώρας μας και τάσσεται ανοιχτά υπέρ του σχεδίου επαναγοράς ομολόγων. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο εντάσσεται και η επίσκεψη του νέου

Έλληνα πρωθυπουργού στο Βερολίνο τον Αύγουστο του 2012 καθώς και αυτή της γερμανίδας καγκελαρίου στην Αθήνα τον Οκτώβριο του ίδιου έτους. Το θετικό κλίμα που επικρατεί στις ελληνογερμανικές σχέσεις αντανακλάται και στον τρόπο που τα μέσα μαζικής ενημέρωσης καλύπτουν πια τα πολιτικά θέματα (Tzogopoulos 2015:7-8).

Στις 14 Μαΐου του 2012, αμέσως μετά τις πρόσφατες ελληνικές εκλογές, η Μέρκελ είχε προτείνει τη λήξη της ευρωπαϊκής στήριξης στην Ελλάδα εάν η Αθήνα δεν τηρούσε τους όρους διάσωσης που είχαν συμφωνηθεί με τις Βρυξέλλες και το Βερολίνο. Επίσης, αναγνώρισε στον Τύπο για πρώτη φορά ότι η Ελλάδα ίσως θα έπρεπε να αναγκαστεί να εγκαταλείψει το ευρώ, οδηγώντας έτσι τις αγορές σε ακόμα μια κατακόρυφη πτώση (Matthijs 2016:384).

Από το τέλος του 2012 έως και τις αρχές του 2015, οι διμερείς πολιτικές σχέσεις διακρίνονται από ηρεμία και διακρίνεται μια διάθεση συνεργασίας και αλληλοκατανόησης και από τις δύο πλευρές. Ανοίγει θα λέγαμε ο δρόμος για μια σειρά πρωτοβουλιών προς την κατεύθυνση της επαναπροσέγγισης και του επαναπροσδιορισμού των ελληνογερμανικών σχέσεων. Για τον σκοπό αυτό συστήνεται η Ελληνογερμανική Συνέλευση με στόχο την προώθηση της συνεργασίας μεταξύ ελληνικών και γερμανικών οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης, το Ελληνογερμανικό Ταμείο για το Μέλλον με σκοπό τη χρηματοδότηση έργων, σχετικών με την επεξεργασία της κοινής ιστορίας των δύο χωρών και το Ελληνογερμανικό Ίδρυμα Νεολαίας, για την προώθηση της συνεργασίας σε θέματα που αφορούν στη νεολαία. Επίσης στο διάστημα αυτό πραγματοποιούνται συχνές ανταλλαγές επισκέψεων Ελλήνων και Γερμανών αξιωματούχων ενώ τον Απρίλιο του 2014 επισκέπτεται για δεύτερη φορά την Αθήνα η Γερμανίδα καγκελάριος. Με την επίσκεψή της αυτή, που είχε συμβολικό χαρακτήρα, επιβράβευε την Ελλάδα για τη μερική έξοδό της στις αγορές, ενθαρρύνοντάς την παράλληλα για την πιστή εφαρμογή του προγράμματος δημοσιονομικής εξυγίανσης που υποστήριζε και προωθούσε το Βερολίνο (Tzogopoulos 2015:8)..

Τον Ιανουάριο του 2015 ο ΣΥΡΙΖΑ αναλαμβάνει τη διακυβέρνηση της χώρας και η αντιγερμανική του ρητορική συνεχίζεται έως και το καλοκαίρι του ίδιου χρόνου. Αρχίζει μια περίοδος σκληρών διαπραγματεύσεων και ελληνικών απειλών αποχώρησης από την ΟΝΕ. Μετά τις εκλογές όμως του Σεπτεμβρίου 2015, η σκληρή ρητορική της προηγούμενης περιόδου δίνει τη θέση της στη διαπραγμάτευση και τα θέματα της ατζέντας είναι πια η εφαρμογή του Μνημονίου ή το πόσο γρήγορα και με ποια πρόσθετα μέτρα θα κλείσουν οι αξιολογήσεις για την εκταμίευση των δόσεων χρέους. Την περίοδο μάλιστα αυτή, τα δύο κράτη βρέθηκαν στην ίδια πλευρά και στο κρίσιμο θέμα του προσφυγικού (Μαραντζίδης-Σιάκας 2019:217-218). Το Βερολίνο φάνηκε να αναγνωρίζει ότι η προσφυγική και η οικονομική κρίση στην Ελλάδα δεν είναι δύο διακριτά θέματα. Ακόμα και ο αυστηρός γερμανός υπουργός Οικονομικών κ. Σόιμπλε

διαπίστωνε μια «τρομακτική απουσία αλληλεγγύης» των Ευρωπαίων εταίρων έναντι της Ελλάδας και τάχθηκε υπέρ κάποιων περιθωρίων χαλάρωσης στο θέμα των μεταρρυθμίσεων του ασφαλιστικού και στους στόχους του προϋπολογισμού λόγω της «δύσκολης κατάστασης» (Deutsche Welle, 2016).

Κλείνοντας θα λέγαμε ότι η Γερμανία σε όλη την διάρκεια της κρίσης επιδείκνυε μια διάθεση επιβολής της γερμανικής φόρμουλας για την οικονομία και την πολιτική, η οποία περιλαμβάνει λιτότητα, αποταμίευση και εγκράτεια για χάρη της σταθερότητας (Μαυροζαχαράκης: 24γράμματα).

Σύμφωνα με τον Matthijs (2016:144) η κρίση του ευρώ άρχισε με την κατάρρευση του ελληνικού προϋπολογισμού το φθινόπωρο του 2009, αλλά γρήγορα εξελίχθηκε σε κρίση χρέους την άνοιξη του 2010, κυρίως λόγω της αρχικής αναβολής και αδράνειας της Γερμανίας. Επιμένοντας ότι η ευθύνη της ελληνικής κρίσης βρισκόταν σε συνδυασμό με μια πτωχευμένη πολιτική ελίτ της Αθήνας, της οποίας η άγνοια είχε οδηγήσει στην παραβίαση του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης της ΕΕ με τον πιο σκανδαλώδη τρόπο, οι πολιτικές δηλώσεις της Γερμανίας όχι μόνο τρόμαζαν τις αγορές ομολόγων αλλά παρουσίαζαν την κρίση του ευρώ σαν μια ιστορία ηθικής των νότιων δημοσιονομικών αμαρτωλών και των βόρειων δημοσιονομικών αγίων. Αυτό κατέστησε την κρίση ακόμη χειρότερη και σήμαινε ότι τα μεγάλα μέτρα διάσωσης των προβληματικών χωρών ήταν αναπόφευκτα και θα έπρεπε να συμβαδίζουν με αυστηρούς δημοσιονομικούς όρους, οι οποίοι θα περιελάμβαναν λιτότητα, περικοπές μισθών και μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας προκειμένου οι χώρες αυτές να ανακτήσουν την ανταγωνιστικότητά τους.

Κατά τη διάρκεια της κρίσης το Βερολίνο πίεσε τους Έλληνες να προχωρήσουν σε ριζικές μεταρρυθμίσεις στην οικονομία τους (Matthijs 2016:150). Η πίεση της κοινής γνώμης πιθανότατα να επηρέασε την έντονη επιμονή της Γερμανίας σε όρους διάσωσης που περιελάμβαναν αυστηρή λιτότητα, χωρίς πολιτικές ανακούφισης του χρέους, που θα μπορούσαν ακόμα και να εξαναγκάσουν την Ελλάδα να βγει από την Ευρωζώνη με δυνητικά δραματικές οικονομικές συνέπειες. Κάποιοι μάλιστα φοβόντουσαν ότι το ευρωπαϊκό σχέδιο θα μπορούσε να θυσιαστεί στο βωμό της γερμανικής κοινής γνώμης. Η ηθική στάση των μέσων Γερμανών πιθανότατα να διαμόρφωσε τη δυναμική ενός από τα σημαντικότερα παγκόσμια οικονομικά γεγονότα (Rathbun et al. 2019:538).

Μια άλλη οπτική για τους πολιτικούς χειρισμούς της Γερμανίας στο θέμα της ελληνικής κρίσης προσφέρει η δημοσκόπηση που διεξήχθη από μια γερμανική ασφαλιστική εταιρία το 2014, από τη οποία προέκυψε ότι ο χειρότερος φόβος που διακατέχει τους δύο από τους τρεις Γερμανούς είναι το να πρέπει να πληρώσουν τα χρέη άλλων ευρωπαίων.

Όπως φαίνεται και στο γράφημα, ο φόβος αυτός είναι σημαντικότερος από τον φόβο που μπορεί να υπάρχει για πόλεμο, αρρώστια, φυσική καταστροφή ή πληθωρισμό (Bastasin 2014:1).

Όμως στο πλαίσιο της Ευρωζώνης, εάν μια χώρα πτωχεύσει, επηρεάζει και τις υπόλοιπες. Και αυτό είναι κάτι που ίσως δεν ταιριάζει και τόσο στη γερμανική λογική, σύμφωνα με την οποία ο καθένας, σε περίπτωση αποτυχίας, είναι υπεύθυνος να σταθεί μόνος στα πόδια του χωρίς να στηρίζεται στη βοήθεια των άλλων (Bastasin 2014:3)

2.2 Σχέδιο Δράσης για τη Διμερή Συνεργασία Ελλάδας-Γερμανίας

Σ' αυτό το πλαίσιο οι υπουργοί των Εξωτερικών της Ελλάδας και της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, υπέγραψαν τον Δεκέμβριο του 2016 το Σχέδιο Δράσης για τη Διμερή Συνεργασία μεταξύ Ελλάδας και Γερμανίας, μέσω του οποίου, οι δύο πλευρές έθεσαν ουσιαστικά τις βάσεις για την ανάπτυξη εντατικής και περαιτέρω συνεργασίας σε συγκεκριμένους θεματικούς τομείς.

Το Σχέδιο Δράσης περιλαμβάνει τους εξής πυλώνες:

1. Πολιτική συνεργασία
2. Οικονομική και τεχνολογική συνεργασία
3. Επιστημονική, πολιτιστική και εκπαιδευτική συνεργασία
4. Συνεργασία σε κοινωνικό επίπεδο

Αναλυτικότερα, μέσω της υπογραφείσας κοινής διακήρυξης επιδιώκεται η ανάπτυξη στενών και τακτικών επαφών στους τομείς:

- της εξωτερικής πολιτικής, της ευρωπαϊκής πολιτικής και της πολιτικής για την ασφάλεια, επιταχύνοντας τον κοινό αγώνα κατά της τρομοκρατίας και του εξτρεμισμού. Κοινή αντιμετώπιση της προσφυγικής και μεταναστευτικής κρίσης μέσω πολιτικών που θα βασίζονται στην αλληλεγγύη και τον διμερή διάλογο,
- της άμυνας και της συνεργασίας στο πλαίσιο της Κοινής Πολιτικής Άμυνας και Ασφάλειας της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του NATO,
- της οικονομικής και τεχνολογικής συνεργασίας με σκοπό τη περιβαλλοντικά βιώσιμη ανάπτυξη, την ενίσχυση της καινοτομίας και της δημιουργικής επιχειρηματικότητας προκειμένου να εξασφαλιστούν προοπτικές στους νέους και τους μακροχρόνια άνεργους. Εντατικοποίηση τους τομείς των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, της ενίσχυσης του τουρισμού και των εξαγωγών,
- της επιστήμης, του πολιτισμού, της εκπαίδευσης, της έρευνας, της επαγγελματικής επιμόρφωσης, της παράνομης διακίνησης πολιτιστικών αγαθών και της τέχνης, μέσω των ανταλλαγών μεταξύ των πολιτιστικών ιδρυμάτων και
- των πολιτιστικών ανταλλαγών μεταξύ των πολιτών των δύο χωρών με σκοπό τη μεταλαμπάδευση των αξιών της ευρωπαϊκής ενοποίησης στους νέους.

2.3 Ελληνογερμανική Συνέλευση

Η Ελληνογερμανική Συνέλευση (ΕΓΣ) βασίζεται στη συμφωνία της 5ης Μαρτίου 2010 μεταξύ της Γερμανίδας καγκελαρίου Άνγκελα Μέρκελ και του Έλληνα πρώην πρωθυπουργού Γεωργίου Παπανδρέου με στόχο την εμβάθυνση της διμερούς συνεργασίας σε όλα τα επίπεδα. Στο επίκεντρο της δραστηριότητάς της δεν βρίσκεται τόσο η «άσκηση υψηλής πολιτικής» αλλά η στοχευμένη συνεργασία μεταξύ ελληνικών και γερμανικών δήμων, περιφερειών και πολιτών για την αντιμετώπιση πρακτικών προβλημάτων σε επίπεδο τοπικής αυτοδιοίκησης. Η νέα αυτή μορφή συνεργασίας έχει ως κύριο στόχο τη θεματική σύμπραξη για την ανταλλαγή τεχνογνωσίας και ενεργοποιείται μόνο όταν η ελληνική πλευρά εκφράσει την επιθυμία.

Το Ετήσιο Συνέδριο της ΕΓΣ πραγματοποιείται από το 2010 και έχει εξελιχθεί σε ένα σημαντικό φόρουμ για τους ελληνικούς και γερμανικούς οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης. Σημαντικό ρόλο στις εργασίες των ετήσιων αυτών συνδιασκέψεων έχει η συμμετοχή γερμανικών πολιτικών ιδρυμάτων της Ελλάδας, η οποία ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια, κρίνεται άκρως σημαντική για την διεξαγωγή ενός εποικοδομητικού πολιτικού και κοινωνικού διαλόγου. Χαρακτηριστικά παραδείγματα τέτοιων ιδρυμάτων είναι το Ίδρυμα Κόνραντ Άντεναουερ (KAS), το Ίδρυμα Φρίντριχ-Έμπερτ (FES), το Ίδρυμα Φρίντριχ Νάουμαν για την

Ελευθερία (FNF), το Ίδρυμα Χανς Ζάιντελ (HSS), το Ίδρυμα Χάινριχ Μπελ (HBS), το Ίδρυμα Ρόζα Λούξεμπουργκ (RLS). Από τις μέχρι τώρα συνεργασίες έχουν προκύψει συγκεκριμένα προγράμματα, τα οποία καλύπτουν κυρίως τις εξής θεματικές ενότητες: εκπαίδευση, διαχείριση υδάτινων πόρων, ενέργεια, πολιτική προστασία, γεωργία, νεοφυείς επιχειρήσεις και συνεργασίες επιμελητηρίων, τουρισμός, δημόσια διοίκηση, συμμετοχή της κοινωνίας των πολιτών, διαχείριση αποβλήτων.

Μέσω λοιπόν των εργασιών της και των εμπειριών που έχουν κατακτηθεί από τη δημιουργία συμπράξεων σε τοπικό επίπεδο η ΕΓΣ έχει συμβάλλει σημαντικά στην αποδόμηση των υφιστάμενων στερεοτύπων και στη βιώσιμη διασύνδεση των δύο πλευρών προάγοντας έτσι την ευρωπαϊκή αλληλεγγύη υπό το πνεύμα της ευρωπαϊκής ιδέας.

2.4 Ελληνογερμανικό Ταμείο για το Μέλλον - Ελληνογερμανικό Ίδρυμα

Νεολαίας – Ελληνογερμανικό Πρόγραμμα Έρευνας και Καινοτομίας

Το 2014 η Ομοσπονδιακή Κάτω Βουλή της Γερμανίας αποφάσισε την ίδρυση του Ελληνογερμανικού Ταμείου για το μέλλον οι δράσεις του οποίου θα εκτείνονταν έως το 2017. Από το 2014 έως το 2017, το Ελληνογερμανικό Ταμείο για το Μέλλον επιχορηγούνταν με ένα εκατ. ευρώ ετησίως. Σύμφωνα με σχετική ανακοίνωση του Ομοσπονδιακού Υπουργείου Εξωτερικών, σκοπός του ταμείου ήταν η χρηματοδότηση συγκεκριμένων έργων, σχετικών με την επεξεργασία της κοινής ιστορίας των δύο χωρών τα τελευταία 200 χρόνια και ιδιαίτερα της περιόδου της γερμανικής κατοχής, κατά τα έτη 1941 έως 1944. Ειδικότερα προβλέπονταν προώθηση ενεργειών όπως π.χ. η ανταλλαγή διδασκόντων που ασχολούνται μ' αυτή τη θεματολογία σε Ελλάδα και Γερμανία, η πραγματοποίηση επιστημονικών συμποσίων, και ερευνητικών προγραμμάτων καθώς και η χορήγηση υποτροφιών για έρευνα σε υποψήφιους διδάκτορες των δύο χωρών. Μέσα από τη δράσεις αυτές θα εγκαθιδρύονταν μια κοινή ελληνογερμανική ιστορική μνήμη που θα ενίσχυε τη συνείδηση, ιδιαίτερα στη Γερμανία, για τα εγκλήματα πολέμου που διαπράχθηκαν στην Ελλάδα. Το γερμανικό υπουργείο εξωτερικών διευκρίνιζε όμως ότι η συγκεκριμένη πρωτοβουλία αποτελούσε μια συμβολική χειρονομία συμφιλίωσης μέσω της οποίας αναγνωρίζονταν η πολιτική και ηθική ευθύνη της Γερμανίας για τα εγκλήματα πολέμου χωρίς όμως να αποτελεί παράλληλα και απάντηση στο ελληνικό αίτημα για επανορθώσεις και αποζημιώσεις.

Μια ακόμα πρωτοβουλία για την έρευνα του σκοτεινού αυτού κεφαλαίου της κοινής μας ιστορίας αποτέλεσε και η δημιουργία του **Ελληνογερμανικού Ιδρύματος Νεολαίας**. Στις 12 Σεπτεμβρίου 2014 υπογράφηκε στο Βερολίνο μεταξύ της Ομοσπονδιακής Υπουργού και του

Πρέσβη της Ελληνικής Δημοκρατίας κοινή δήλωση πρόθεσης για τη δημιουργία του Ιδρύματος, παρουσία των Προέδρων των δύο κρατών. Στις 26 Ιουλίου υπογράφηκε συμφωνία με την οποία καθορίζονται τα περαιτέρω βήματα για την ίδρυση και έναρξη λειτουργίας του Ελληνογερμανικού Ιδρύματος Νεολαίας το έτος 2019. Αξίζει να σημειωθεί ότι η Γερμανία διατηρεί ανάλογα ιδρύματα μόνο με τη Γαλλία και την Πολωνία, χώρες που παραδοσιακά θεωρούνταν «άσπονδοι εχθροί» της Γερμανίας και οι οποίες υπέφεραν στο παρελθόν από τη γερμανική επεκτατική πολιτική.

Τα μέλη όμως του Εθνικού Συμβουλίου Διεκδίκησης των Γερμανικών Οφειλών, απέρριψαν «ως εθνικά επιζήμια μεθόδευση την πρωτοβουλία ίδρυσης του «Ταμείου», καθώς και του Ιδρύματος για τη Νεολαία» και κάλεσαν τη Γερμανία να προχωρήσει σε ουσιαστικές πράξεις για την απόδοση δικαιοσύνης (Newpost, 2014) .

Μια ακόμα πετυχημένη πρωτοβουλία διμερούς συνεργασίας αποτελεί το Ελληνογερμανικό Πρόγραμμα Έρευνας και Καινοτομίας των Υπουργείων Έρευνας των δύο κρατών. Πρόκειται για προγράμματα που υλοποιούνται από τη Γερμανία και την Ελλάδα με σκοπό την από κοινού χρηματοδότηση επιχειρήσεων, πανεπιστημίων κα ερευνητικών ιδρυμάτων. Ήδη το πρώτο πρόγραμμα υλοποιήθηκε κατά τη διετία 2013-2015 απορροφώντας το ποσό των πέντε (5) εκατ. ευρώ ανά χώρα. Όσον αφορά το δεύτερο πρόγραμμα συνολικού ύψους εννέα (9) εκατ. ευρώ, περιλαμβάνονται έργα που αφορούν στους τομείς της υγείας, της βιο-οικονομίας, της ενέργειας, των υλικών, των βασικών τεχνολογιών γενικής εφαρμογής καθώς και στους τομείς των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών, πολιτισμού και τουρισμού (Deutsche Welle, 2016).

Κεφάλαιο 3

Οικονομικές σχέσεις Ελλάδας-Γερμανίας

3.1 Θεσμικό Πλαίσιο Διμερούς Οικονομικής Συνεργασίας

Οι οικονομικές και εμπορικές σχέσεις Ελλάδος-Γερμανίας, πέραν του εν ισχύ κοινοτικού και διμερούς θεσμικού πλαισίου, διέπονται από τις κατωτέρω διμερείς Συμφωνίες:

- Συμφωνία περί «Δικαιωμάτων Πνευματικής, Εμπορικής και Βιομηχανικής Ιδιοκτησίας»(1951, ΦΕΚ 330Α/1953).
- Ευρωπαϊκή Συμφωνία περί «Δικαιωμάτων Ευρεσιτεχνίας»(05/10/1973). *Το Νοέμβριο 2006, η Δανία και το Λίχτενσταϊν κατέθεσαν στη γερμανική πλευρά, η οποία τυγχάνει θεματοφύλακας, την πράξη προσχωρήσεώς τους στην εν λόγω Συμφωνία.
- Εμπορική Συμφωνία (1957, ΦΕΚ 20Α/1958).
- Συνθήκη «Ναυτιλίας και Εγκαταστάσεως»(1960, ΦΕΚ 145Α/1961).
- Συμφωνία «Τακτικών Αεροπορικών Μεταφορών (1961, ΦΕΚ 212Α/1964).
- Συμφωνία «Οδικών Μεταφορών Εμπορευμάτων» (1962, ΝΔ 4380/17.10.1964, ΦΕΚ 188Α/1964).
- Οικονομική Συμφωνία, δεν χρήζει κυρώσεως.
- Συμφωνία περί «Προστασίας των Ενδείξεων Προελεύσεως και των Γεωγραφικών Ονομασιών» (1964, ΝΔ.4556/1966, ΦΕΚ 214Α/1966)
- Συμφωνία περί» Φορολογικής Μεταχειρίσεως Οδικών Οχημάτων εν τη Διεθνή Συγκοινωνία» (1977, Ν. 40/1979, ΦΕΚ 40Α/03.03.1979).
- Συμφωνία «Επιστημονικής και Τεχνολογικής Συνεργασίας»(1978, Ν. 1231/1982, ΦΕΚ 24Α/26.02.1982).
- Συμφωνία πλαίσιο «Οικονομικής, Βιομηχανικής και Τεχνικής Συνεργασίας» (1980, ΦΕΚ 17Α/18.06.1982).
- Συμφωνία περί «Ορθολογικής Χρήσεως της Ηλιακής Ενέργειας» του Ελληνικού Υπουργείου Συντονισμού και Υπουργείου Εργασίας της Ελληνικής Δημοκρατίας με το Υπουργείο Έρευνας και Τεχνολογίας της Ο.Δ. της Γερμανίας(1983, ΦΕΚ 152 Α/23.12.1982).
- Συμφωνία περί «Αποφυγής Διπλής Φορολογίας του Εισοδήματος και του Κεφαλαίου» (Σύμβαση 2095), Αθήνα, 18.04.1966, Κύρωση 19.06.1967 δι' Α.Ν. 52/1967, ΦΕΚ 134/04.08.1967. Εν ισχύ από 08.12.1967. Η Συμφωνία τελεί υπό καθεστώς αναθεωρήσεως.

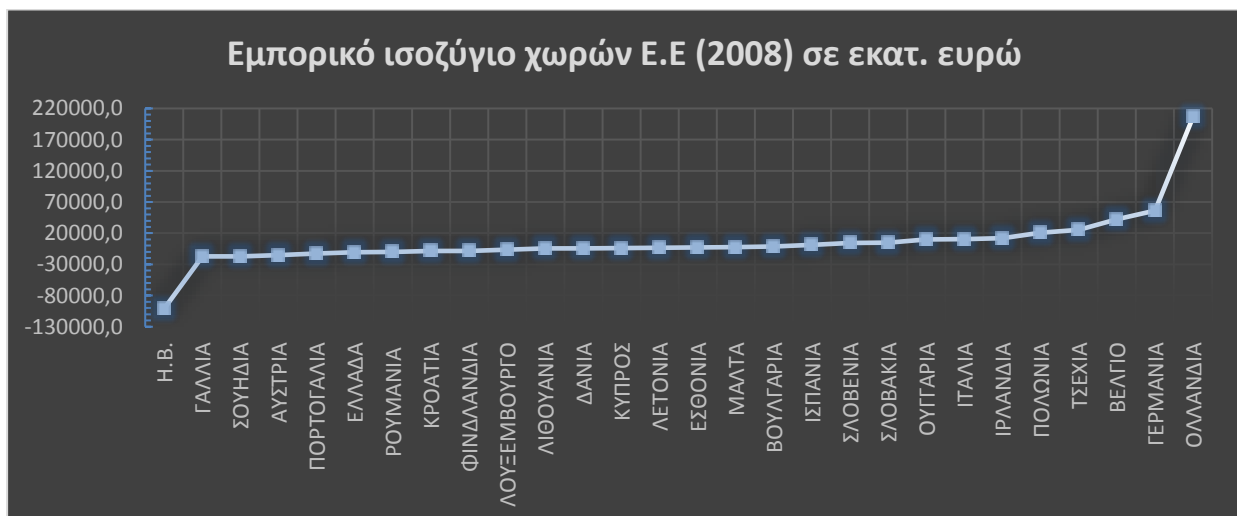
- Οι σχέσεις των δύο χωρών στον ασφαλιστικό τομέα ρυθμίζονται από το κοινοτικό δίκαιο (KAN ΕΟΚ1408/71, όπως τροποποιείται από τον Κανονισμό ΕΚ 647/2005 και ΚΑΝ ΕΟΚ 574/72).

Εκκρεμεί η τροποποίηση και αναθεώρηση της Συμφωνίας Ελλάδος-Γερμανίας περί «Αποφυγής Διπλής Φορολογίας και Αποτροπής της Φοροδιαφυγής σε σχέση με τον Φόρο Εισοδήματος, Κεφαλαίου και Επιτηδεύματος» (1966, ΦΕΚ ΑΝ. 52/1967-134/67) (Ετήσια Έκθεση Γρ. ΟΕΥ Βερολίνου, 2017:26)

3.2 Εμπορικές σχέσεις Ελλάδας-Γερμανίας

Σύμφωνα με στοιχεία της Eurostat (2019) που αποτυπώνονται στο παρακάτω γράφημα (1), μπορεί εύκολα να διαπιστώσει κανείς, ότι στην Ευρωπαϊκή Ένωση των 28 κρατών-μελών, η Ελλάδα βρίσκεται μεταξύ αυτών που για το έτος 2018 διέθεταν ελλειμματικό εμπορικό ισοζύγιο ύψους περίπου 10,7 δις ευρώ. Αντίθετα η Γερμανία, διέθετε το δεύτερο σημαντικότερο πλεονασματικό εμπορικό ισοζύγιο των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης αγγίζοντας τα 56,2 δις ευρώ.

Γράφημα 1

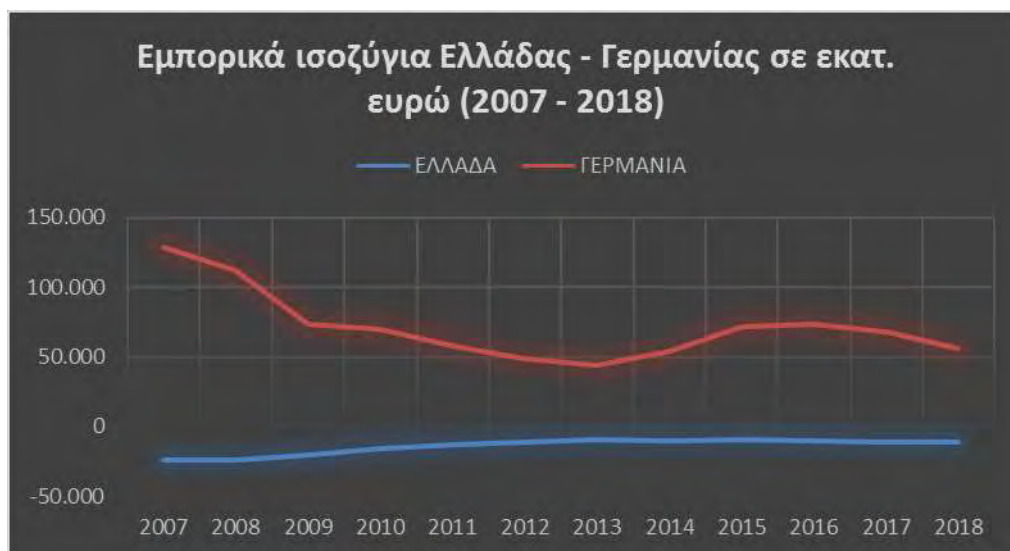
Πηγή στοιχείων: Eurostat 2019, με επεξεργασία της φοιτήτριας

Η διαχρονική εξέλιξη των εμπορικών ισοζυγίων της Ελλάδας και της Γερμανίας μπορεί εύκολα να αποτυπωθεί στο γράφημα 2. Παρατηρούμε ότι από το 2007 έως και το 2018 η χώρα μας διατηρεί συνεχώς ελλειμματικά εμπορικά ισοζύγια, με το 2007 να διαμορφώνεται στα 23,8 δις ευρώ ενώ το 2018, αφού έχει διανύσει μια φάση συρρίκνωσης, άγγιξε τα 10,7 δις ευρώ. Η Γερμανία από την άλλη βλέπουμε ότι κάθε χρόνο καταγράφει πλεονασματικά εμπορικά ισοζύγια. Η φθίνουσα πορεία τους τα τελευταία χρόνια πιθανότατα να έχει προκύψει λόγω της

έντονης κριτικής που έχει κατά καιρούς δεχθεί τόσο από τις ΗΠΑ όσο και από χώρες της Ε.Ε. σχετικά με την νέο-μερκαντιλιστική πολιτική που ακολουθεί (Πάντσιος-Νικολακόπουλος 2011:288). Στο πλαίσιο αυτής της πολιτικής, επιδιώκεται η απόκτηση καθαρών εξωτερικών πλεονασμάτων ως σημαντική πηγή κερδών. Το πλεόνασμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών θεωρείται ότι αυξάνει την ικανότητα του ιδιωτικού τομέα να δραστηριοποιείται στις διεθνείς κεφαλαιαγορές, με το εγχώριο επίπεδο απασχόλησης και μισθών να παίζουν δευτερεύοντα ρόλο σε σχέση με την εξωτερική επέκταση. Οι καθαρές εξαγωγές επιτρέπουν την πραγματοποίηση κερδών παρακάμπτοντας το μέγεθος της εγχώριας αγοράς, έτσι ώστε χωρίς αυτές οι επενδύσεις, τα κέρδη και η απασχόληση στις χώρες με πλεόνασμα να είναι χαμηλότερες (Bellofiore et al. 2010:1).

Η Γερμανία λοιπόν, μέσω αυτής της πολιτικής και με το ενιαίο νόμισμα στο πλαίσιο της ευρωζώνης να αποκλείει ανταγωνιστικές υποτιμήσεις, προχώρησε στην εφαρμογή πολιτικών ελέγχου των μισθολογικών αυξήσεων στη χώρα, οι οποίες σε σχέση με την αύξηση της παραγωγικότητας προκάλεσαν τον περιορισμό του μέσου πραγματικού εργατικού κόστους, βελτιώνοντας την ανταγωνιστική θέση της γερμανικής οικονομίας. Προκλήθηκαν έτσι μεγάλα εμπορικά πλεονάσματα και η αδυναμία των ελλειμματικών χωρών να υποτιμήσουν το νόμισμά τους για να κάνουν τα γερμανικά προϊόντα λιγότερο ελκυστικά από τα δικά τους, δημιούργησε μια χρόνια κατάσταση (Πάντσιος-Νικολακόπουλος 2011:288).

Γράφημα 2

Πηγή στοιχείων: Eurostat 2019, με επεξεργασία της φοιτήτριας

Προκειμένου να ερμηνευθούν τα πρόσημα των ισοζυγίων των δύο χωρών, παρουσιάζεται αναλυτικά στα παρακάτω γραφήματα (3 και 4) η πορεία και η σχέση των εισαγωγών και των εξαγωγών με τις υπόλοιπες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης των 28 στο διάστημα 2007-2018.

Γράφημα 3

Πηγή στοιχείων: Eurostat 2019, με επεξεργασία της φοιτήτριας

Γράφημα 4

Πηγή στοιχείων: Eurostat 2019, επεξεργασία της φοιτήτριας

Σχετικά με τη θέση της Γερμανίας μεταξύ των εμπορικών εταίρων της Ελλάδας θα μπορούσαμε να πούμε τα τελευταία χρόνια συγκαταλέγεται μεταξύ των σημαντικότερων, αφού κατατάσσεται πάντα μεταξύ των πέντε πρώτων χωρών. Σύμφωνα λοιπόν με στοιχεία της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής η Γερμανία κατείχε:

- το 2017, την πρώτη θέση μεταξύ των κυριότερων εμπορικών εταίρων της χώρας όσον αφορά το σκέλος των εισαγωγών (συμπεριλαμβανομένων των πετρελαιοειδών), ακολουθούμενη από την Ιταλία τη Ρωσία, τη Νότια Κορέα και το Ιράκ ενώ στο σκέλος των εξαγωγών τη βρίσκουμε στη δεύτερη θέση, μετά την Ιταλία, (ΕΛΣΤΑΤ, 2018).

- το 2016, την πρώτη θέση μεταξύ των κυριότερων εμπορικών εταίρων της χώρας όσον αφορά το σκέλος των εισαγωγών (συμπεριλαμβανομένων των πετρελαιοειδών), ακολουθούμενη από την Ιταλία την Κίνα, τη Ρωσία, την Ολλανδία, το Ιράκ, τη Γαλλία και τη Ν. Κορέα ενώ στο σκέλος των εξαγωγών τη βρίσκουμε στη δεύτερη θέση, μετά την Ιταλία, (ΕΛΣΤΑΤ, 2017).

- το 2014 και 2015, την πρώτη θέση μεταξύ των κυριότερων εμπορικών εταίρων της χώρας όσον αφορά το σκέλος των εισαγωγών (συμπεριλαμβανομένων των πετρελαιοειδών) (ΕΛΣΤΑΤ, 2017).

Στην ετήσια έκθεση 2017 (2018:26) για την οικονομία της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας και τις ελληνογερμανικές οικονομικές και εμπορικές σχέσεις που συντάσσει το Γραφείο Οικονομικών και Εμπορικών Υποθέσεων της Ελληνικής Πρεσβείας στο Βερολίνο, αναφέρεται ότι οι διμερείς οικονομικές σχέσεις της χώρας μας με την Γερμανία ευρίσκονται διαχρονικά σε πολύ καλό επίπεδο. Η Γερμανία αποτελεί τον σημαντικότερο εμπορικό μας εταίρο, ως προς τον συνολικό όγκο εμπορίου και τις εισαγωγές, τάση που επιβεβαιώθηκε και το 2017. Ωστόσο, από το 2011 και μετά έχει υποχωρήσει στη δεύτερη θέση μετά την Ιταλία, ως προς το σκέλος των ελληνικών εξαγωγών. Στον πίνακα 1 καταγράφονται οι εμπορικές συναλλαγές Ελλάδος-Γερμανίας από το 2008 έως το 2017, ενώ στον πίνακα 2 οι μεταβολές τους. Τα στοιχεία για τα έτη 2013 έως 2017 έχουν προέλθει από την ετήσια έκθεση του 2017 και τα στοιχεία για τα έτη 2008 έως 2012 από την ετήσια έκθεση 2013 του Γραφείου Οικονομικών και Εμπορικών Υποθέσεων της Ελληνικής Πρεσβείας στο Βερολίνο :

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Εμπορικές Συναλλαγές Ελλάδος-Γερμανίας 2008-2017 (σε Ευρώ)										
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017*
Εξαγωγές Ελλάδος	2.078.509.822	1.798.571.415	1.960.140.955	1.909.081.428	1.776.888.726	1.795.733.040	1.798.475.464	1.896.002.593	1.959.458.878	2.055.900.358
Εισαγωγές Ελλάδος	7.946.779.406	6.470.850.056	5.505.014.934	4.980.894.032	4.656.514.760	4.556.767.103	4.841.032.362	4.692.102.375	4.905.450.260	5.268.118.911
Όγκος Εμπορίου	10.025.289.228	8.269.421.471	7.465.155.889	6.889.975.460	6.423.403.486	6.352.500.143	6.639.507.826	6.588.104.968	6.864.909.138	7.324.019.269
Εμπορικό Ισοζύγιο Ελλάδος	-5.868.269.584	-4.672.278.641	-3.544.873.979	-3.071.812.604	-2.889.626.034	-2.761.034.063	-3.042.556.898	-2.796.099.782	-2.945.991.382	-3.212.218.553
Βαθμός Κάλυψης Εισαγωγών από Εξαγωγές (%)	26,2	27,8	35,6	38,3	37,9	39,4	37,2	40,4	39,9	39,0
* στοιχεία έτους 2017 προσωρινά										
Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ, Οκτώβριος 2014-Επεξεργασία Γρ. ΟΕΥ Πρεσβείας Βερολίνου, ΕΛ.ΣΤΑΤ, Ιούλιος 2018-Επεξεργασία Γρ. ΟΕΥ Πρεσβείας Βερολίνου										

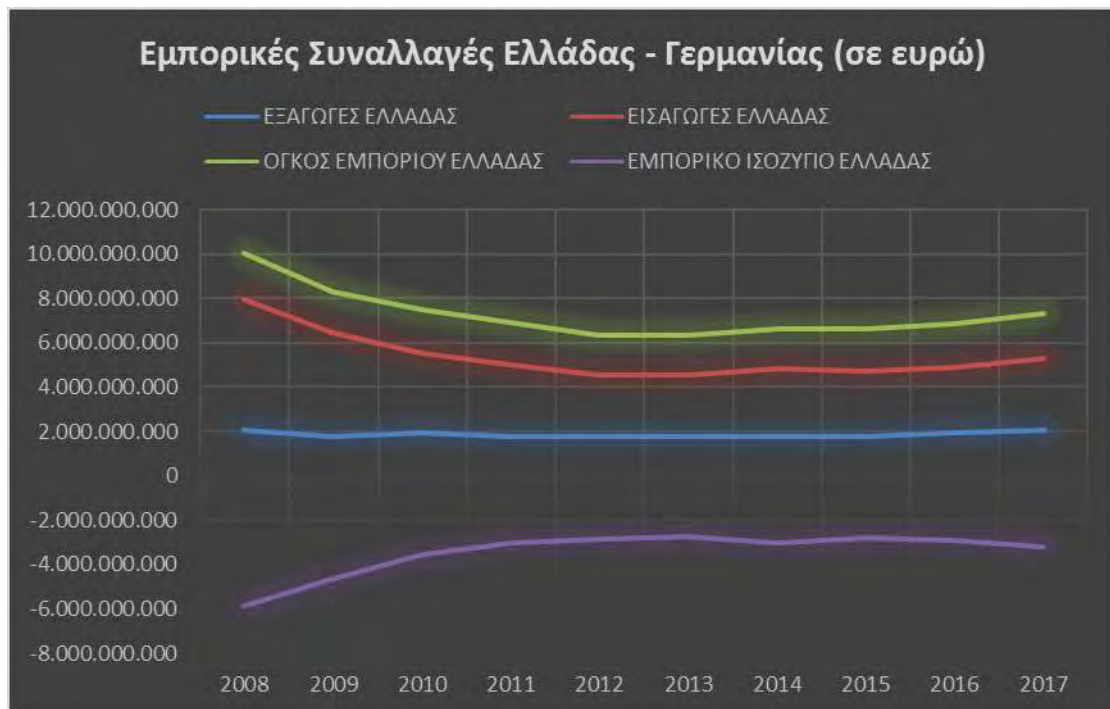
ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Ετήσιες Μεταβολές Εμπορικών Ανταλλαγών Ελλάδας Γερμανίας									
(%)	2009	2010	2011	2012	2013**	2014**	2015**	2016**	2017**
Ετήσια μεταβολή εξαγωγών Ελλάδας	-13,47	8,98	-2,6	-7,45	1,63	0,15	5,42	3,35	4,92
Ετήσια μεταβολή εισαγωγών Ελλάδας	-18,57	-14,93	-9,52	-6,51	-2,14	6,24	-3,08	4,55	7,39
Ετήσια μεταβολή όγκου εμπορίου	-17,51	-9,73	-7,70	-6,77	-1,10	4,52	-0,77	4,20	6,69
Ετήσια μεταβολή του εμπορικού ελλείμματος	-20,38	-24,13	-13,34	-5,93	-4,45	10,20	-8,10	5,36	9,04
Ετήσια μεταβολή του βαθμού κάλυψης εισαγωγών από εξαγωγές	6,11	28,06	7,58	-1,04	3,96	-5,58	8,60	-1,24	-2,26
* στοιχεία έτους 2017 προσωρινά **Επεξεργασία από φοιτήτρια Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ, Οκτώβριος 2014-Επεξεργασία Γρ. ΟΕΥ Πρεσβείας Βερολίνου Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ, Ιούλιος 2018-Επεξεργασία Γρ. ΟΕΥ Πρεσβείας Βερολίνου									

Όσον αφορά τις ελληνικές εξαγωγές προς τη Γερμανία το 2017, αυξήθηκαν κατά 4,9% σε σχέση με το 2016 και διαμορφώθηκαν στο επίπεδο των 2,055 δις Ευρώ, έναντι 1,959 δις Ευρώ το 2016 και 1,896 δις Ευρώ το 2015, ενώ οι ελληνικές εισαγωγές από Γερμανία το 2017, καταγράφοντας αύξηση 7,4%, ανήλθαν σε 5,268 δις Ευρώ, έναντι 4,905 δις Ευρώ το 2016 (στοιχεία Πίνακα 1). Ο όγκος διμερούς εμπορίου το 2017, σημείωσε αύξηση 6,7% και ανήλθε σε 7,324 δις Ευρώ, έναντι 6,864 δις Ευρώ το 2016. Το εμπορικό έλλειμμα εις βάρος της χώρας μας το 2017, σημειώνοντας αύξηση 9% διαμορφώθηκε στο επίπεδο των 3,212 δις Ευρώ, έναντι 2,945 δις Ευρώ το 2016 (Ετήσια Έκθεση Γρ. ΟΕΥ, 2017:26).

Ακολουθεί το γράφημα 5, στο οποίο απεικονίζονται οι διακυμάνσεις του διμερούς εμπορίου από το 2008 έως το 2017, σύμφωνα με τα στοιχεία του πίνακα 1:

Γράφημα 5

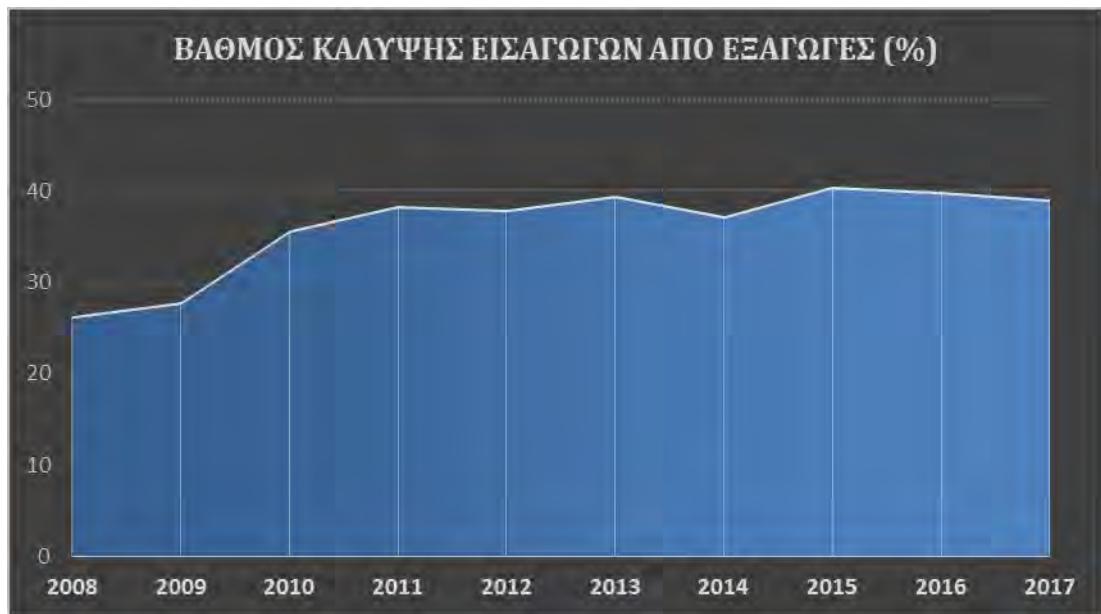
στοιχεία έτους 2017 προσωρινά

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ, Οκτώβριος 2014-Επεξεργασία φοιτήτριας

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ, Ιούλιος 2018- Επεξεργασία φοιτήτριας

Ο βαθμός κάλυψης των εισαγωγών από τις εξαγωγές το 2017 (γράφημα 6), σημείωσε μικρή μείωση σε σχέση με το προηγούμενο έτος, από 39,9% σε 39%. Η Γερμανία κατέχει το μεγαλύτερο μερίδιο επί του συνολικού όγκου εμπορίου και των εισαγωγών της χώρας μας ήτοι 9,3% και 10,5% αντιστοίχως. Όσον αφορά στις **εξαγωγές**, η Γερμανία καταλαμβάνει την δεύτερη θέση με μερίδιο 7,1%, μετά την Ιταλία, η οποία απορροφά το 10,6% των ελληνικών εξαγωγών. Από την οπτική πλευρά της Γερμανίας και σύμφωνα με στοιχεία της Ομοσπονδιακής Στατιστικής Υπηρεσίας DESTATIS, η Ελλάδα απετέλεσε το 2017 τον 39ο εταίρο της Γερμανίας, ως προς το σκέλος των γερμανικών εξαγωγών, οι οποίες ανήλθαν σε 5,2 δις Ευρώ, ενώ ως προς το σκέλος των γερμανικών εισαγωγών, η Ελλάδα κατετάγη στην 48η θέση, με εισαγωγές ελληνικών προϊόντων αξίας 1,9 δις Ευρώ. Το Εμπορικό Ισοζύγιο, διευρυνθέν περαιτέρω, σημείωσε πλεόνασμα υπέρ της Γερμανίας ύψους σε 3,3 δις Ευρώ, έναντι 3 δις Ευρώ το 2016 (Ετήσια Έκθεση Γρ. ΟΕΥ Βερολίνου, 2017:27).

Γράφημα 6

στοιχεία έτους 2017 προσωρινά

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ, Οκτώβριος 2014- Επεξεργασία Γρ. ΟΕΥ Πρεσβείας Βερολίνου και φοιτήτριας

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ, Ιούλιος 2018- Επεξεργασία Γρ. ΟΕΥ Πρεσβείας Βερολίνου και φοιτήτριας

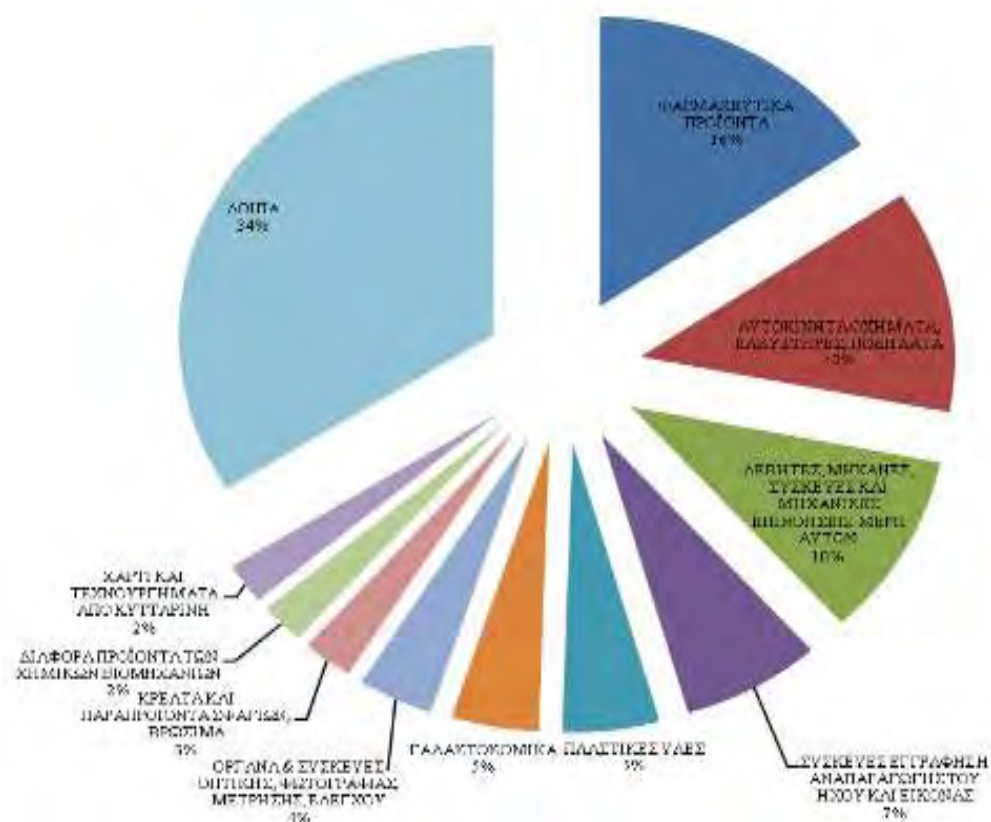
Είναι γνωστό επίσης ότι οι εισαγωγές της Ελλάδας από τη Γερμανία παραμένουν διαχρονικά σε υψηλά επίπεδα και είναι υπερδιπλάσιες των εξαγωγών μας. Σύμφωνα με την ετήσια έκθεση 2017 του Γραφείου Οικονομικών και Εμπορικών Υποθέσεων της Πρεσβείας της Ελλάδος στο Βερολίνο (Ετήσια Έκθεση Γρ. ΟΕΥ Βερολίνου, 2017:39), οι ελληνικές εισαγωγές από τη Γερμανία αυξηθήκαν κατά 7,4% και ανήλθαν σε 5,2 δις ευρώ (μερίδιο 10,5% επί του συνόλου των ελληνικών εισαγωγών). Επίσης η Γερμανία με εξαγωγές προς Ελλάδα ύψους 5,2 δις. ευρώ το 2017, έναντι 4,9 δις Ευρώ το 2016 κατέλαβε την 39η θέση μεταξύ των χωρών-προορισμών των γερμανικών εξαγωγών.

Σύμφωνα με στοιχεία της Ομοσπονδιακής Στατιστικής Υπηρεσίας DESTATIS που παρουσιάζονται στην ετήσια έκθεση του έτους 2016 του Γραφείου Οικονομικών και Εμπορικών Υποθέσεων της Πρεσβείας της Ελλάδος στο Βερολίνο, η Ελλάδα κατετάγη, ως προς το σκέλος των γερμανικών εισαγωγών, το 2016 στη 45^η θέση και το 2015 στη 47^η θέση ενώ ως προς το σκέλος των γερμανικών εξαγωγών στην 38^η θέση το 2016 και στην 39^η θέση το 2015 (Ετήσια Έκθεση Γρ. ΟΕΥ Βερολίνου, 2016:30).

Στο γραφήματα (6,7) που ακολουθούν διαπιστώνεται ότι στην σύνθεση των ελληνικών εισαγωγών από την Γερμανία το 2016 (Ετήσια Έκθεση Γρ. ΟΕΥ Βερολίνου, 2016:49) και 2017 (Ετήσια Έκθεση Γρ. ΟΕΥ Βερολίνου, 2017:39) κυριαρχούν: φάρμακα, επιβατικά αυτοκίνητα,

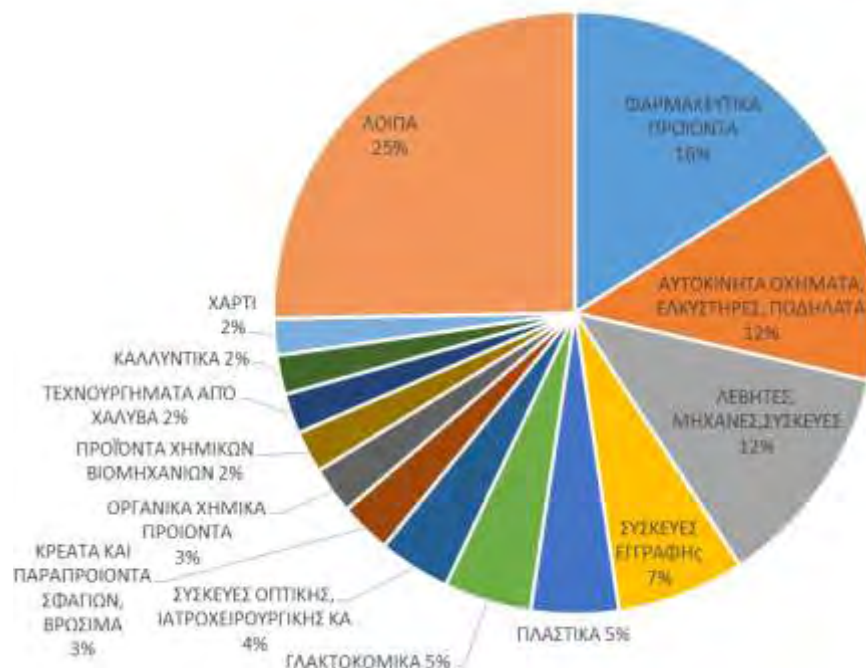
μηχανολογικός εξοπλισμός, πλαστικές ύλες, γαλακτοκομικά προϊόντα, ιατρικά μηχανήματα και όργανα, κρέατα και αλλαντικά, καλλυντικά, οργανικά χημικά, χημικά προϊόντα.

Γράφημα 6
Σύνθεση ελληνικών εισαγωγών από Γερμανία 2016 (%)

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ, Μάρτιος 2015 – Επεξεργασία Γραφείου ΟΕΥ Πρεσβείας της Ελλάδος στο Βερολίνο

Γράφημα 7
Σύνθεση ελληνικών εισαγωγών από Γερμανία 2017 (%)

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ, Ιούνιος 2018 – Επεξεργασία Γραφείου ΟΕΥ Πρεσβείας της Ελλάδος στο Βερολίνο

Όσον αφορά τη σύνθεση των ελληνικών εξαγωγών προς Γερμανία το 2017 (Ετήσια Έκθεση Γρ. ΟΕΥ Βερολίνου, 2017:27) κυριαρχούν τα τρόφιμα, τα προϊόντα και τεχνουργήματα αργίλου, τα φαρμακευτικά προϊόντα, οι μηχανές και τα εξαρτήματα, τα γαλακτοκομικά προϊόντα, τα παρασκευάσματα λαχανικών καρπών και φρούτων, τα ενδύματα, κ.α. Τα ίδια προϊόντα συνθέτουν και τις ελληνικές εξαγωγές προς τα Γερμανία το 2016, με τα φαρμακευτικά προϊόντα να διαθέτουν μεγαλύτερο μερίδιο από τα προϊόντα και τεχνουργήματα αργίλου (Ετήσια Έκθεση Γρ. ΟΕΥ Βερολίνου, 2016:31).

Με τη βοήθεια των παραπάνω στοιχείων παρατηρούμε ότι η Ελλάδα καταλαμβάνει μια ιδιαίτερα χαμηλή θέση στην κατάταξη των χώρων-προμηθευτών της Γερμανίας, ως προς τα περισσότερα εξαγωγικά μας προϊόντα. Η σύνθεση και διαστρωμάτωση των ελληνικών εξαγωγών προς Γερμανία είναι κυρίως από προϊόντα των κλάδων εντάσεως εργασίας και χαμηλής προστιθεμένης αξίας. Από την άλλη πλευρά, η δομή και η σύνθεση των γερμανικών εξαγωγών προς την Ελλάδα, κυριαρχείται από προϊόντα κλάδων υψηλής προστιθεμένης αξίας, γεγονός το οποίο βέβαια αντικατοπτρίζεται στο διευρυμένο εμπορικό έλλειμμα εις βάρος της Ελλάδος ενώ διακρίνεται και μια μικρή παρουσία ελληνικών εξαγωγίμων προϊόντων με ενσωματωμένη τεχνολογία. Επίσης αξίζει να σημειωθεί ότι ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, οι ελληνικές εξαγωγές προς τις χώρες της Δυτικής και Κεντρικής Ευρώπης,

προωθούνται δια θαλάσσης, γεγονός που προκαλεί υψηλά μεταφορικά κόστη, με αποτέλεσμα να επιβαρύνονται, έναντι του ανταγωνισμού (Ετήσια Έκθεση Γρ. ΟΕΥ Βερολίνου, 2017:43-44).

Σχετικά με το διμερές εμπόριο Ελλάδας – Γερμανίας το 2018 και σύμφωνα με τα τελευταία στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, το 2018 η Γερμανία είχε το μεγαλύτερο μερίδιο στις εισαγωγές της χώρας μας ενώ όσον αφορά το σκέλος των εξαγωγών τη βρίσκουμε στη δεύτερη θέση, μετά την Ιταλία. Στο γράφημα 7 που ακολουθεί, φαίνεται ότι οι εισαγωγές από τη Γερμανία το 2017 κάλυπταν το 10,5% των συνολικών εισαγωγών της χώρας, ποσοστό το οποίο παρέμεινε ίδιο και για το 2018 ενώ οι ελληνικές εξαγωγές στη Γερμανία μειώθηκαν από 7,1% σε 6,4% σε σχέση με το 2017, καταδεικνύοντας ακόμα και σήμερα την περιορισμένη αξιοποίηση της γερμανικής αγοράς σε σχέση με τα περιθώρια ανάπτυξης που θα μπορούσαν να έχουν οι διμερείς εμπορικές συναλλαγές (ΕΛΣΤΑΤ 2019).

Γράφημα 7

Αξίζει να σημειωθεί ότι ήδη από τέλος του 2013, μετά από πρωτοβουλία του γερμανικού Γενικού Προξενείου στη Θεσσαλονίκη και σε συνεργασία με τον Σύνδεσμο Εξαγωγέων Βορείου Ελλάδας (ΣΕΒΕ) και το Ελληνογερμανικό Επιμελητήριο, λειτουργεί η διαδικτυακή πλατφόρμα ProGreece, με σκοπό τη συνεργασία ελληνικών και γερμανικών επιχειρήσεων. Στην πλατφόρμα αυτή μπορεί να βρει κανείς δηλωμένες περίπου 800 ελληνικές επιχειρήσεις, στις οποίες δίνεται η δυνατότητα να παρουσιάσουν τα προϊόντα και τις υπηρεσίες που προσφέρουν, τις δραστηριότητες που αναλαμβάνουν καθώς και το προσωπικό που απασχολούν. Από την άλλη, γερμανικές εταιρίες όταν δέχονται παραγγελίες που ξεπερνούν την παραγωγική τους ικανότητα, μπορούν να αναζητήσουν στην εν λόγω πλατφόρμα κάποια

ελληνική εταιρία προκειμένου να της αναθέσουν μέρος της παραγγελίας (Deutsche Welle, 2016).

3.2.1 Προμήθεια αμυντικού εξοπλισμού της Ελλάδας από τη Γερμανία

Από το 1981, όταν η Ελλάδα εντάχθηκε στην ΕΕ, τα ισχυρά μέλη της παρακολουθούσαν τις υπερβολικές στρατιωτικές δαπάνες της Ελλάδας χωρίς καμιά ανησυχία (Nikolaidou 2016:24) οι οποίες αξίζει να σημειωθεί ότι από 1960 έως και το 2014 κάλυπταν κατά μέσο όρο το 3,9% του ΑΕΠ της Ελλάδας (Kollias et al. 2016:28), .

Η Ελλάδα δαπανούσε για τις ανάγκες του στρατού της περισσότερα από τον μέσο όρο των δαπανών των άλλων ευρωπαϊκών κρατών για αρκετές δεκαετίες τώρα. Σύμφωνα με στοιχεία του Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), οι ελληνικές στρατιωτικές δαπάνες από 5.921 δις. ευρώ που υπολογίζονταν το 2000 ανήλθαν σε 8.620 δις. ευρώ το 2008 (Grebe-Sommer 2010:1). Επίσης η Ελλάδα, μεταξύ των ετών 2004 και 2008 συγκαταλέγονταν μεταξύ των πέντε κορυφαίων παραληπτών μεγάλων συμβατικών όπλων στο κόσμο (γράφημα 1) ενώ η Nikolaidou (2016:18) αναφέρει ότι το 2009 με την έναρξη της κρίσης χρέους, η Ελλάδα αποτελούσε και πάλι τον πέμπτο μεγαλύτερο εισαγωγέα όπλων στον κόσμο με τις περισσότερες εισαγωγές να προέρχονται από τις Ηνωμένες Πολιτείες, τη Γερμανία και τη Γαλλία. Η βασική αιτιολόγηση για τις συνεχείς υψηλές στρατιωτικές δαπάνες ήταν η απειλή από την Τουρκία (Nikolaidou 2018:18).

The five largest recipients of major conventional weapons, 2004–2008

Recipient	Share of global arms imports (%)	Main supplier (share of recipient's transfers)
China	11	Russia (92%)
India	7	Russia (71%)
UAE	6	USA (54%)
South Korea	6	USA (73%)
Greece	4	Germany (31%)

This data is obtained from the [SIPRI Arms Transfers Database](#).

Οι μεγαλύτεροι προμηθευτές του ελληνικού στρατού, μετά τις Ηνωμένες Πολιτείες, είναι η Γερμανία και σε απόσταση ακολουθεί η Γαλλία (Grebe-Sommer 2010:2). Από στοιχεία του

SIPRI προκύπτει ότι για την περίοδο 1974-2010, η Ελλάδα αγόρασε από τη Γερμανία όπλα αξίας 6,5 δισ. δολαρίων ενώ από το 2010 έως και το 2018, όπλα αξίας 1,3 δισ. δολαρίων (Λιονής 2016). Στο παρακάτω γράφημα παρατηρούμε ότι την περίοδο 2012-2016, η Γερμανία ήταν ο σημαντικότερος προμηθευτής όπλων στη χώρα μας κατέχοντας μερίδιο 70,87% επί των συνολικών εισαγωγών όπλων.

Η Γερμανία έχει προμηθεύσει την Ελλάδα με 183 танκς Leopard 2-A4, ως μέρος μιας αρχικής σύμβασης ύψους 420 εκατομμυρίων ευρώ. Εκτός από τον εκσυγχρονισμό 183 танκς (130 στη Γερμανία και 53 στην Ελλάδα) αξίας 150 εκατομμυρίων ευρώ, η σύμβαση περιελάμβανε και 150 танκς Leopard 1A5 ως δώρο. Το συνολικό κόστος της συμφωνίας με την Krauss-Maffei Wegmann (KMW) εκτιμάται ότι ανήλθε σε 1,7 δισ. ευρώ. Παρόλο που η KMW έχει ήδη παραδώσει τα танκς, η Ελλάδα εξακολουθεί να οφείλει περίπου 180 εκατομμύρια ευρώ (Grebe-Sommer 2010:3).

Συνολικά, από το 1996 μέχρι σήμερα η Ελλάδα έχει προμηθευτεί 777 νέα ή μεταχειρισμένα άρματα μάχης (170 Leopard-2HEL, 183 Leopard-2A4 και 424 Leopard-1A5) και έχει αποσύρει 1.162 (170 Leopard-1V1, 104 Leopard-1GR, 212 M-60A3 TTS, 357 M-60A1 RISE και 319 M-48A5) (Defencereview, 2018).

Επίσης στη Γερμανία δραστηριοποιείται η εταιρία Howaldtswerke-Deutsche Werft (HDW), η οποία αποτελεί σήμερα τμήμα του ομίλου ThyssenKrupp Marine Systems (TKMS) και έναν από τους μεγαλύτερους κατασκευαστές συμβατικών υποβρυχίων σε παγκόσμιο επίπεδο με μερίδιο στη διεθνή αγορά περίπου 70%. Το μέγεθος της HDW αυξήθηκε με την απόκτηση της σουηδικής SAAB/Celsius και των ελληνικών ναυπηγείων του Σκαρामαγκά το 2002.

Ήδη από το 1967, δηλαδή εδώ και 52 χρόνια, τα γερμανικά ναυπηγεία HDW (Howaldtswerke-Deutsche Werft), αποτελούν παραδοσιακό και μόνο προμηθευτή υποβρυχίων του Πολεμικού Ναυτικού (ΠΝ) της χώρας, (Defencereview, 2018)

Επίκεντρο στη γερμανική φιλοσοφία κατασκευής πολεμικών υποβρυχίων είναι η ανάπτυξη υποβρυχίων μικρών διαστάσεων και χαμηλού κόστους που μπορούν να πουληθούν με ευκολία σε χώρες που δεν επιθυμούν ή δεν αντέχουν να αγοράσουν επιθετικά υποβρύχια τεχνολογίας αιχμής. Αυτό που ακολουθούν οι Γερμανοί στη διαδικασία πώλησης των υποβρυχίων τους είναι να πουλούν τα ανταλλακτικά και τη τεχνογνωσία συναρμολόγησης και όλα τα υπόλοιπα να διεκπεραιώνονται από το κράτος που προμηθεύεται τον εξοπλισμό.

Ο Μπακόπουλος (Onalert, 2015) αναφέρει ότι το 1971-72 παραδόθηκαν από την HDW στο Ελληνικό Πολεμικό Ναυτικό τέσσερα (4) υποβρύχια Τύπου 209/1100 Κλάσεως ΓΛΑΥΚΟΣ και το 1979 ακολούθησε η παράδοση τεσσάρων ακόμα υποβρυχίων Τύπου 209 Κλάσεως ΠΟΣΕΙΔΩΝ. Στα τέλη της δεκαετίας του 1980 ξεκίνησε η διαδικασία «εκσυγχρονισμού» των τεσσάρων (4) υποβρυχίων τύπου ΓΛΑΥΚΟΣ. Σύμφωνα με την πάγια εμπορική πολιτική των Γερμανών, οι εργασίες στο Υ/Β ΤΡΙΤΩΝ εκτελέστηκαν στα ναυπηγεία της HDW που βρίσκονται στο Κίελο της Γερμανίας. Για τα υπόλοιπα τρία υποβρύχια οι εργασίες εκσυγχρονισμού πραγματοποιήθηκαν στο Ναύσταθμο Σαλαμίνας. Το πρόγραμμα «εκσυγχρονισμού» ολοκληρώθηκε μετά από σχεδόν μια δεκαετία και κόστισε πάνω από 200 εκατ. ευρώ. Τελικά, τον Ιούνιο του 2011, μια δεκαετία μετά τον εκσυγχρονισμό του, το υποβρύχιο ΓΛΑΥΚΟΣ, το πρώτο παγκοσμίως συμβατικό υποβρύχιο τύπου 209, υπέστειλε και επισήμως την σημαία του αφήνοντας αναπάντητο το ερώτημα για ποιό λόγο ένα υποβρύχιο παροπλίζεται δέκα (10) μόλις χρόνια μετά τον «εκσυγχρονισμό» του.

Το 2000, η Ελλάδα αιτήθηκε την παραγγελία τεσσάρων (4) νέων υποβρυχίων τύπου 214 και τον εκσυγχρονισμό τριών (3) παλαιών με τη γερμανική εταιρεία ThyssenKrupp στο πλαίσιο του έργου "Αρχιμήδης" (Grebe-Sommer 2010:3). Το ένα από τα τρία νέα υποβρύχια θα κατασκευάζονταν στο Κίελο και τα υπόλοιπα τρία στο Σκαρμαγκά. Το ποσό της σύμβασης για την κατασκευή των τεσσάρων υποβρυχίων ανήλθε στα 1,712 δις ευρώ (2,145 δις ευρώ περιλαμβανομένων των αναπροσαρμογών) ενώ η αναβάθμιση των τριών υποβρυχίων, με δικαίωμα προαίρεσης για ακόμη ένα, ήταν συνολικής αξίας 826.173.947 ευρώ. Τον Φεβρουάριο του 2001 ξεκίνησε η κατασκευή του πρώτου υποβρυχίου τύπου 214 από την HDW στο Κίελο της Γερμανίας και τον Μάρτιο της επόμενης χρονιάς ανακοινώθηκε η ενεργοποίηση της προαίρεσης και για το τέταρτο υποβρύχιο, με την υπογραφή συμβολαίου αξίας 409.000.000 ευρώ (Onalert, 2015).

Μεταξύ της ελληνικής και γερμανικής πλευράς υπήρξαν επανειλημμένες διαφωνίες λόγω οικονομικών διαφορών και τεχνικών προβλημάτων που αφορούσαν στο πρώτο υποβρύχιο, το οποίο κατασκευάστηκε στο Κίελο. Κλήθηκαν ακόμα Γερμανοί και Έλληνες εισαγγελείς για να διερευνήσουν την περίπτωση καταβολής δωροδοκιών. Τελικά τα προβλήματα αυτά επιλύθηκαν σε ένα μνημόνιο συμφωνίας το Μάρτιο του 2010 (Grebe-Sommer 2010:3).

Παρά τις ελληνικές προσπάθειες για την ανάπτυξη μιας εγχώριας αμυντικής βιομηχανίας από τα μέσα της δεκαετίας του '70, αυτή παραμένει υποανάπτυκτη και η χώρα βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στις εισαγωγές όπλων, κυρίως από τη Γαλλία και τη Γερμανία, οι οποίες έχουν κερδίσει πολλά από τις υπερβολικές στρατιωτικές δαπάνες της Ελλάδας. Αξίζει να σημειωθεί ότι ακόμα και μετά την έναρξη της κρίσης του ελληνικού χρέους, αρνήθηκαν να ακυρώσουν τις συμφωνίες όπλων με την Ελλάδα (Nikolaidou 2016:18). Οι υψηλές στρατιωτικές δαπάνες της κυβέρνησης και οι εκτεταμένες αγορές όπλων κατά τα τελευταία χρόνια έχουν συμβάλει στην άσχημη οικονομική κατάσταση της χώρας (Grebe-Sommer 2010:1). Έρευνες έχουν δείξει ότι οι στρατιωτικές δαπάνες έχουν θετικό αντίκτυπο στο μερίδιο του χρέους της γενικής κυβέρνησης στην ΕΕ (Paleologou 2013:1). Αναμένεται λοιπόν να δούμε εάν οι δαπάνες της χώρας για όπλα θα περικοπούν και θα φθάσουν στον μέσο όρο των ευρωπαϊκών χωρών του NATO, που ανέρχονται σήμερα στο 1,7% του ΑΕΠ (Grebe-Sommer 2010:5).

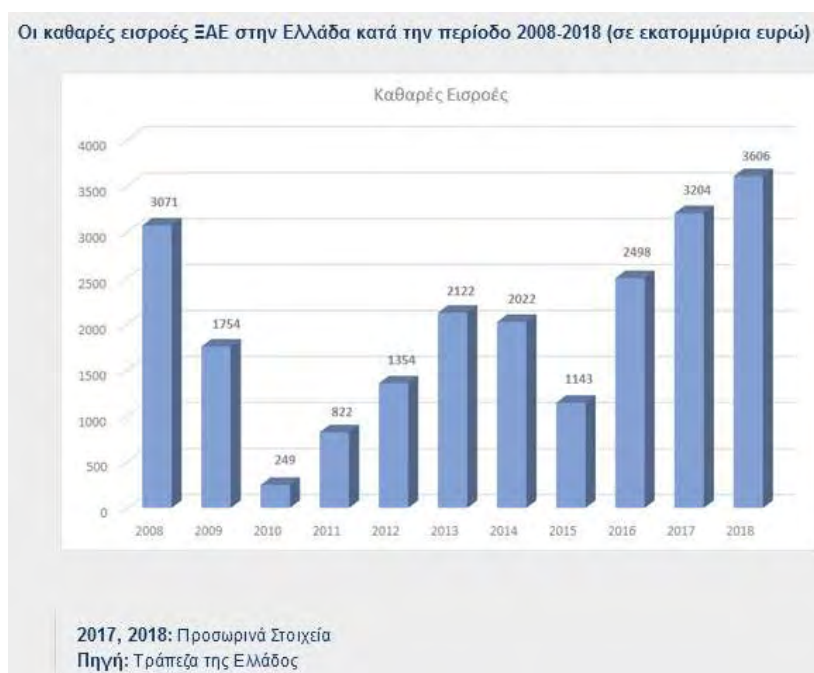
3.3 Γερμανικές επενδύσεις στην Ελλάδα

Για την πλειονότητα των ερευνητών, οι Άμεσες Ξένες Επενδύσεις (ΑΞΕ) θεωρούνται ως σημαντικός μοχλός οικονομικής ανάπτυξης ενώ για άλλους αποτελούν τροχοπέδη, αφού εκτοπίζουν τις εγχώριες επενδύσεις και κατά συνέπεια επιδρούν αρνητικά στην οικονομική μεγέθυνση ενός τόπου. Ακολουθεί μια σύντομη παρουσίαση της κατάστασης που έχει διαμορφωθεί τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα με την επένδυση ξένων κεφαλαίων στη χώρα και κυρίως κεφαλαίων από γερμανικές επιχειρήσεις.

Σύμφωνα με τους Κοτταρίδη-Γιακούλα (2013:8-9) στο διάστημα 1999-2006, τα ελληνικά αποθέματα ΑΞΕ ακολουθούν την αύξηση των αντίστοιχων της Ευρωπαϊκής Ένωσης ενώ στο διάστημα 2007-2011, το θετικό κλίμα για τις ΑΞΕ στην Ελλάδα αντιστρέφεται λόγω της κρίσης. Να σημειωθεί ότι αυτήν την περίοδο, παρατηρείται μια αύξηση στις ΑΞΕ σε κλάδους υπηρεσιών και στον χρηματοπιστωτικό τομέα. Ο Οργανισμός Enterprise Greece (2019) δημοσίευσε πρόσφατα τα τελευταία στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδος σχετικά με τις (καθαρές) εισροές Ξένων Άμεσων Επενδύσεων (ΞΑΕ) στην Ελλάδα. Ειδικότερα για το 2018 οι ΞΑΕ ανήλθαν σε 3.606 εκατ. ευρώ, που αποτελεί και το υψηλότερο ποσό της τελευταίας

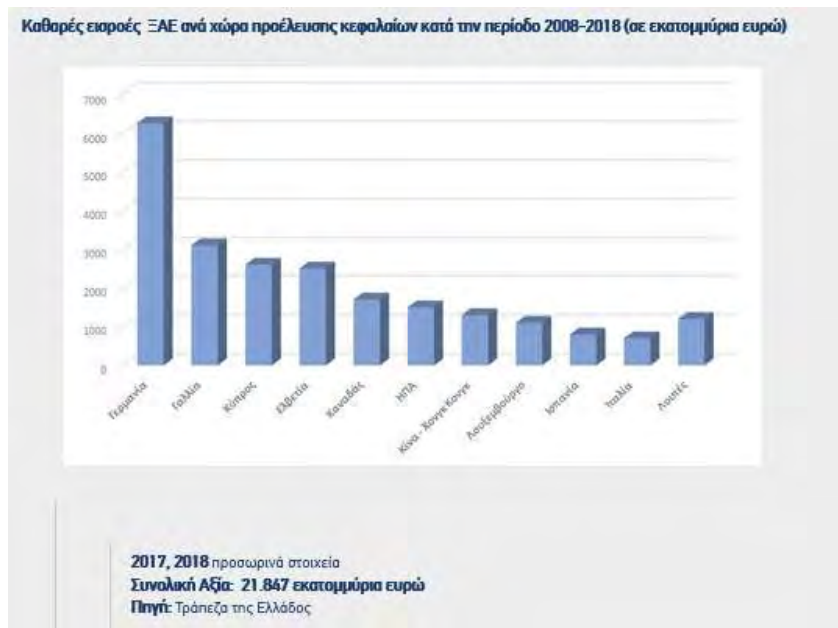
δεκαετίας, σε σχέση με 3.204 εκατομμύρια το 2017, παρουσιάζοντας έτσι μια αύξηση της τάξης του 12,5%. Πρόκειται για την τρίτη συνεχόμενη χρονιά αυξημένων ξένων επενδυτικών ροών στη χώρα μας, μετά την ετήσια αύξηση κατά 28,3% από το 2016 στο 2017 και κατά 118,5% από το 2015 στο 2016. Στο γράφημα 1 που ακολουθεί παρουσιάζονται οι καθαρές εισροές ξένων άμεσων επενδύσεων στην Ελλάδα κατά την περίοδο 2008-2018.

Γράφημα 1

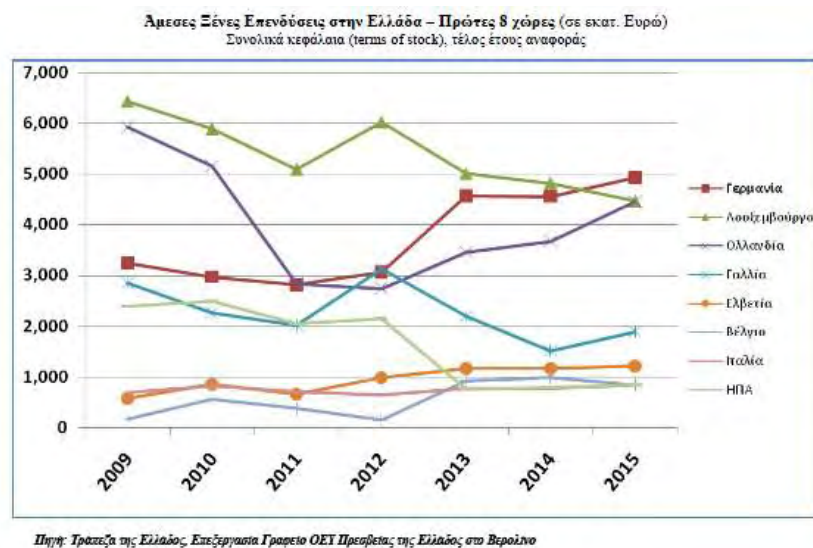
Στη συνέχεια παρουσιάζεται διαγραμματικά η επενδυτική δραστηριότητα στη Ελλάδα κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας ανά χώρα προέλευσης των επενδυτικών κεφαλαίων (Γράφημα 2). Φαίνεται καθαρά ότι το μεγαλύτερο μέρος των άμεσων ξένων επενδυτικών ροών προέρχεται κατά κύριο λόγο από εταιρείες της Γερμανίας και δευτερευόντως της Γαλλίας, με χαρακτηριστική διαφορά από τις υπόλοιπες χώρες κυρίως λόγω της επένδυσης της Deutsche Telecom στον ΟΤΕ και της εξαγοράς ελληνικών τραπεζών από γαλλικές πριν την έναρξη της κρίσης. Τον Μάιο του 2018, η Deutsche Telekom αγόρασε το 5% του μετοχικού κεφαλαίου της ελληνικής τηλεπικοινωνιακής εταιρείας ΟΤΕ και κατέβαλε στο ΤΑΙΠΕΔ περίπου 284 εκατομμύρια ευρώ. Έτσι, η γερμανική εταιρεία κατέχει πλέον το 45% των μετοχών.

Γράφημα 2

Επίσης στο γράφημα 3 και στο σχετικό πίνακα 1 καταγράφεται ότι το 2015 η Γερμανία καταλαμβάνει την πρώτη (1^η) θέση μεταξύ των χωρών προέλευσης ΑΞΕ στην Ελλάδα, ως προς το επενδυμένο κεφάλαιο, ξεπερνώντας το Λουξεμβούργο, το οποίο κατείχε επί πολλά έτη την πρώτη θέση μεταξύ των ξένων επενδυτών στη χώρα μας. Επίσης στα πρώτα χρόνια της κρίσης η προσέλκυση γερμανικών κεφαλαίων βλέπουμε ότι είναι αρκετά περιορισμένη.

Γράφημα 3

Πίνακας 1

Άμεσες Ξένες Επενδύσεις στην Ελλάδα ανά χώρα προέλευσης (εκατ. Ευρώ)						
Συνολικά κεφάλαια (in terms of stocks) τέλος έτους αναφοράς						
Χώρες προέλευσης	2015	2014	2009	ΚΑΤΑΤΑΞΗ 2015	ΚΑΤΑΤΑΞΗ 2014	ΚΑΤΑΤΑΞΗ 2009
Γερμανία	4.926,8	4.556,6	3.244,0	1	2	3
Λουξεμβούργο	4.460,5	4.812,1	6.433,7	2	1	1
Ολλανδία	4.457,6	3.670,9	5.929,1	3	3	2
Γαλλία	1.889,5	1.512,8	2.850,6	4	4	4
Ελβετία	1.215,7	1.162,2	576,8	5	5	10
Βέλγιο	848,0	989,6	158,5	6	7	14
Ιταλία	832,9	774,7	690,7	7	9	9
ΗΠΑ	827,8	788,4	2.388,4	8	8	5

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος, Επεξεργασία: Γραφείο ΟΕΥ Πρεσβείας της Ελλάδος στο Βερολίνο

Σύμφωνα με τα στοιχεία του πίνακα 2, τα οποία συγκέντρωσε η Ομοσπονδιακή Τράπεζα της Γερμανίας, το συνολικό γερμανικών συμφερόντων επενδυμένο κεφάλαιο στη χώρα μας την 31^η Δεκεμβρίου 2015 διαμορφώθηκε στα 302 δις ευρώ, σημειώνοντας αύξηση της τάξης του 8,7% σε σχέση με το 2014.

Πίνακας 2

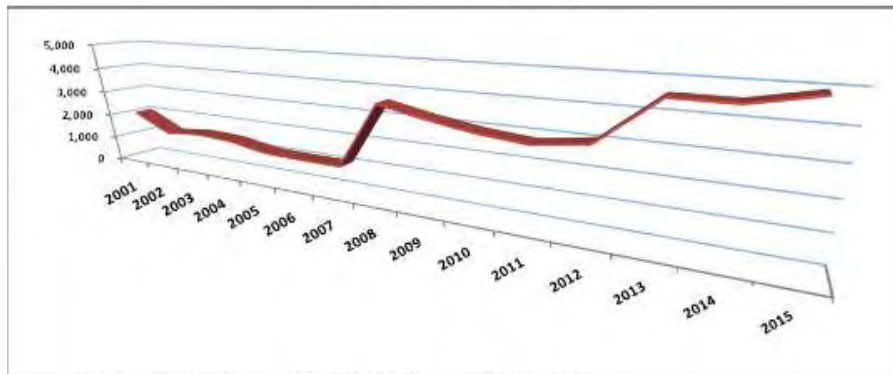
Άμεσες Γερμανικές Επενδύσεις στην Ελλάδα (στοιχεία Bundesbank)			
(εκατ. Ευρώ)	Συνολικά κεφάλαια (in terms of stocks) τέλος έτους αναφοράς		
	2013	2014	2015
Καθαρό Ενεργητικό στην Ελλάδα (εκ. Ευρώ)	2.731	2.986	3.246
Ετήσια Μεταβολή	-0,5%	9,3%	8,7%
Ποσοστό επί συνόλου Γερμανικών Επενδύσεων στο Εξωτερικό	0,3%	0,3%	0,3%
Αριθμός επιχειρήσεων γερμανικών συμφερόντων	122	121	117
Αριθμός εργαζομένων	30.000	29.000	28.000
Ετήσιος κύκλος εργασιών (δις Ευρώ)	7,3	7,2	7,1
Σύνολο Γερμανικών επενδύσεων στο Εξωτερικό (εκ. Ευρώ)	913.621	972.804	1.051.361
Ετήσια μεταβολή	1,4%	6,5%	8,1%

Πηγή: Bundesbank, Απρίλιος 2017, Επεξεργασία Γραφείο ΟΕΥ Πρεσβείας της Ελλάδος στο Βερολίνο

Στο γράφημα 4 μπορεί κανείς να παρατηρήσει την πορεία των άμεσων γερμανικών επενδύσεων στην Ελλάδα από το 2001 έως και το 2015. Βλέπουμε ότι από το 2001 έως και το 2008 περίπου, το επίπεδο των γερμανικών επενδύσεων στην Ελλάδα είναι κάπως χαμηλό. Το παράδοξο είναι ότι με την έναρξη της ελληνικής κρίσης παρατηρείται μια αύξηση των γερμανικών επενδύσεων στην Ελλάδα, η οποία κορυφώνεται το 2015. Στην Ελλάδα το 2015 δραστηριοποιούνταν 117 επιχειρήσεις γερμανικών συμφερόντων, όπως Deutsche Telekom (δια της εξαγοράς του ΟΤΕ), Bayer, Boehringer Ingelheim, Nokia-Siemens Networks, Siemens, Lidl, Bosch-Siemens, Beiersdorf, Osram, Henkel, Sap, κ.α , οι οποίες απασχολούσαν 28.000 εργαζομένους περίπου και διέθεταν έναν ετήσιο κύκλο εργασιών 7,1 δις. Ευρώ.

Γράφημα 4

Άμεσες Γερμανικές Επενδύσεις στην Ελλάδα (εκατ. Ευρώ)
Συνολικά κεφάλαια (terms of stock), τέλος έτους αναφοράς

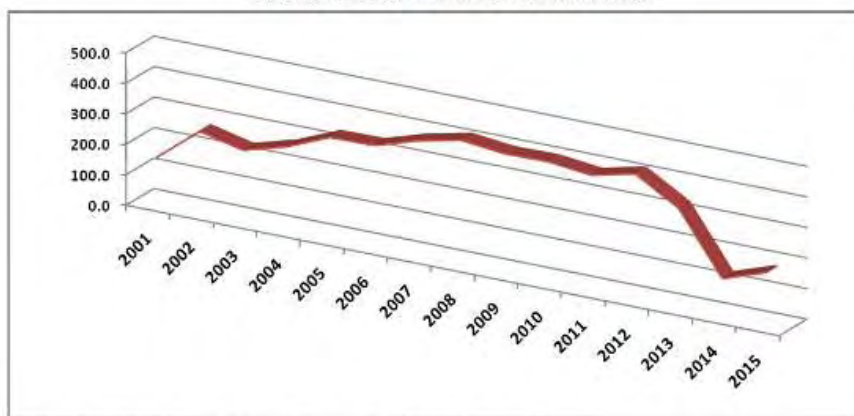
Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος, Επεξεργασία: Γραφείο ΟΕΥ Πρεσβείας της Ελλάδος στο Βερολίνο

Μια επίσης σημαντική γερμανική επένδυση πραγματοποιήθηκε το 2017, όταν στις 11 Απριλίου ολοκληρώθηκε η συμφωνία παραχώρησης 14 περιφερειακών αεροδρομίων για σαράντα χρόνια στην κοινοπραξία Fraport Greece (συμμετοχή 73,4%) και τον ελληνικό όμιλο Κοπελούζου (συμμετοχή 26,6%). Η συμφωνία προέβλεπε την καταβολή του εφάπαξ τιμήματος παραχώρησης ύψους, 1,234 δις ευρώ, ετήσιοι εγγυημένο μίσθωμα 22,9 εκατ. ευρώ για 40 χρόνια, συμμετοχή του ελληνικού δημοσίου στο 1/3 περίπου των ελληνικών κερδών, σημαντικές επενδύσεις στην αναβάθμιση των αεροδρομίων, κλπ. Η κοινοπραξία Fraport-Κοπελούζου έχει προγραμματίσει επενδύσεις ύψους 330 εκατ. ευρώ για τα πρώτα τέσσερα (4) χρόνια ενώ για τα υπόλοιπα τριάντα έξι (36) θα επενδύσει σε υποδομές ανάπτυξης, συντηρήσεις και ανακαινίσεις ύψους άνω του ενός (1) δις ευρώ (Deutsche Welle, 2016).

Στο παρακάτω γράφημα (5) αποτυπώνεται η εξέλιξη των **ελληνικών άμεσων επενδύσεων**, σε όρους επενδυμένου κεφαλαίου μεταξύ του 2001 και του 2015.

Γράφημα 5

Άμεσες Ελληνικές Επενδύσεις στην Γερμανία (εκατ. Ευρώ)
Συνολικά κεφάλαια (terms of stock), τέλος έτους αναφοράς

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος, Επεξεργασία: Γραφείο ΟΕΥ Πρεσβείας της Ελλάδος στο Βερολίνο

Βλέπουμε ότι το επίπεδο των ελληνικών άμεσων επενδύσεων στη Γερμανία είναι διαχρονικά ιδιαίτερα χαμηλό και σύμφωνα με τον πίνακα 3 υπολείπεται κατά πολύ άλλων χωρών.

Συγκεκριμένα και η Κύπρος και η Τουρκία εναλλάσσονται μεταξύ της πρώτης και δεύτερης θέσεις ενώ η Γερμανία, μεταξύ των χωρών υποδοχής ελληνικών άμεσων επενδύσεων καταλαμβάνει διαχρονικά όλο και πιο χαμηλή θέση, π.χ. από την 9^η θέση το 2009 και την 14^η θέση το 2014 έφτασε στη 15^η θέση το 2015.

Πίνακας 3

Ελληνικές Άμεσες Επενδύσεις ανά χώρα προορισμού (εκατ. Ευρώ)						
Συνολικά κεφάλαια (in terms of stocks) τέλος έτους αναφοράς						
Χώρες Υποδοχής	2015	2014	2009	ΚΑΤΑΤΑΞΗ 2015	ΚΑΤΑΤΑΞΗ 2014	ΚΑΤΑΤΑΞΗ 2009
Κύπρος	5.206,9	5.006,1	8.467,7	1	2	1
Τουρκία	5.187,4	5.336,9	4.069,2	2	1	3
Ρουμανία	2.622,3	2.913,4	3.350,4	3	3	4
ΗΠΑ	1.969,2	1.822,6	1.313,8	4	4	7
Βουλγαρία	1.961,9	1.643,0	1.505,4	5	5	6

Ιταλία	446,5	506,3	115,7	11	11	15
ΠΓΔΜ	446,2	337,8	366,3	12	12	11
Λουξεμβούργο	383,8	-100,3	119,6	13	18	14
Γερμανία	176,4	127,6	394,3	14	13	9
Ισπανία	108,3	109,7	176,9	15	14	13
Ρωσία	81,7	81,7	40,5	16	15	18
Ν. Αφρική	22,6	31,1	52,9	17	16	16
Γαλλία	19,8	23,6	40,8	18	17	17
Ην. Βασίλειο	-1.231,5	-417,8	-858,4	19	19	19
ΣΥΝΟΛΟ	25.577,2	24.227,9	29.763,4			

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος, Επεξεργασία: Γραφείο ΟΕΥ Πρεσβείας της Ελλάδος στο Βερολίνο

Σύμφωνα με στοιχεία της Ομοσπονδιακής Τράπεζας της Γερμανίας καταγράφεται το 2014 μια σημαντική μείωση στις ελληνικές άμεσες επενδύσεις στη Γερμανία της τάξης του 60,5% έναντι του 2013 και μια εντυπωσιακή συρρίκνωση το 2015 σε σχέση με το 2014, της τάξης του 165% (πίνακας 4). Οι ελληνικές επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στη Γερμανία ανέρχονται σε δέκα τέσσερις (14), όπως Piraeus Bank, M.J. Mailis, S & B Industrial Minerals, Titan Cement, Alco Group, Alumil Milonas, Ellaktor Group, Mathios Refractories, Frigoglass, Sunlight, Viohalco, COCOMAT, FAGE International, Chipita, Korres και Elpen Farma, Gregory's, Biofresh, με συνολικό κύκλο εργασιών ενενήντα εννιά (99) εκατ. ευρώ.

Πίνακας 4

Άμεσες Ελληνικές Επενδύσεις στη Γερμανία (στοιχεία Bundesbank)			
(εκατ. Ευρώ)	Συνολικά κεφάλαια (in terms of stocks) τέλος έτους αναφοράς		
	2013	2014	2015
Καθαρό Ενεργητικό στην Γερμανία (εκ. Ευρώ)	210	83	-54
Ετήσια Μεταβολή	35,5%	-60,5%	-165%
Αριθμός επιχειρήσεων ελληνικών συμφερόντων	10	13	14
Αριθμός εργαζομένων	2.000	2.000	2.000
Ετήσιος κύκλος εργασιών (εκ. Ευρώ)	61	58	99

Πηγή: Bundesbank, Απρίλιος 2016, Επεξεργασία Γραφείο ΟΕΥ Πρεσβείας της Ελλάδος στο Βερολίνο

Στον πίνακα που ακολουθεί καταγράφονται οι ΑΞΕ στην Ελλάδα την περίοδο 2011-2016. Παρατηρούμε ότι οι γερμανικές άμεσες επενδύσεις στην χώρα μας το 2016 κατέγραψαν μείωση της τάξης του 3,4%, κατατάσσοντας τη Γερμανία στην 3η θέση μεταξύ των χωρών προέλευσης των ΑΞΕ στην Ελλάδα, με μερίδιο 20,7 επί του συνολικού επενδυμένου κεφαλαίου. Το αξιοσημείωτο είναι ότι ενώ οι συνολικές ΑΞΕ από το 2011 έως και το 2014 ακολουθούν φθίνουσα πορεία, οι γερμανικές άμεσες επενδύσεις καταγράφουν αυξητική πορεία σε όρους συνολικού επενδυμένου κεφαλαίου.

Πίνακας 5

Άμεσες Ξένες Επενδύσεις στην Ελλάδα 2011-2016
Συνολικά κεφάλαια (terms of stocks) σε εκατ. Ευρώ, τέλος έτους αναφοράς

α/α	Χώρα προέλευσης	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Μεταβολή 2016/15	Μερίδιο επί συνόλου ΑΞΕ 2016
1	Ολλανδία	2.831,3	2.740,6	3.459,9	3.670,9	4.574,7	5.402,4	18,1%	22,6%
2	Λουξεμβούργο	5.090,4	6.020,5	5.000,8	4.812,1	4.378,0	5.149,6	17,6%	21,6%
3	Γερμανία	2.817,9	3.069,9	4.568,3	4.556,6	5.106,0	4.934,2	-3,4%	20,7%
4	Γαλλία	2.020,1	3.118,4	2.187,8	1.512,8	1.892,1	2.063,4	9,1%	8,6%
5	Ελβετία	656,1	983,6	1.164,8	1.162,2	1.636,2	1.620,6	-1,0%	6,8%
6	Βέλγιο	372,8	148,9	921,3	989,6	1.300,5	1.455,2	11,9%	6,1%
7	Ιταλία	695,8	634,0	760,5	774,7	845,0	962,0	13,9%	4,0%
8	Ισπανία	806,5	773,8	999,1	1.032,6	767,4	760,7	-0,9%	3,2%
9	ΗΠΑ	2.042,4	2.148,0	749,5	788,4	733,0	513,7	-29,9%	2,3%
10	Ην.Βασίλειο	1.154,1	393,1	-262,6	-698,1	314,3	485,4	54,4%	2,0%
11	Αυστρία	713,0	220,1	244,5	268,3	234,4	282,0	20,3%	1,2%
12	Ην.Αραβ.Εμιράτα	235,7	195,6	178,0	186,9	83,4	137,3	64,7%	0,6%
13	Σουηδία	97,3	95,6	104,7	112,3	98,3	97,5	-0,8%	0,4%
14	Δανία	323,3	55,0	55,1	82,0	82,4	82,6	0,2%	0,3%
15	Ιαπωνία	26,3	28,8	31,8	28,9	43,0	42,4	-1,3%	0,2%
16	Λιχτενστάιν	119,8	75,9	39,8	42,4	36,0	31,1	-13,8%	0,1%
17	Ρωσία	40,9	33,9	35,2	33,9	33,3	26,0	-22,1%	0,1%
18	Ιρλανδία	254,1	122,9	126,5	384,3	345,6	-38,8	-11,5%	-0,2%
19	Κίπρος	1.263,7	-2.755,7	-2.883,4	-4.276,6	-2.281,8	-2.014,1	-11,7%	-8,4%
	Λοιπές χώρες	924,2	848,0	1.261,6	2.286,0	1.897,5	1.891,5	-0,3%	7,9%
	ΣΥΝΟΛΟ	22.485,6	18.951,1	18.743,3	17.750,0	22.119,3	23.883,6	8,0%	100,0%

Πηγή: Τραπεζα της Ελλάδος, Επεξεργασία: Γραφείο ΟΕΥ Προσβλεπείας της Ελλάδος στο Βερολίνο

Τον Σεπτέμβριο του 2018, μέλος του ΔΣ του Ελληνογερμανικού Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου δήλωνε σε συνέντευξή του ότι ήδη τέσσερις γερμανικές επιχειρήσεις - οι Exciting, Prodyna, Timeframe, Consulut - έχουν ξεκινήσει την επιχειρηματική τους δραστηριότητα στην ευρύτερη περιοχή της Βόρειας Ελλάδας προσφέροντας θέσεις εργασίας με αξιόλογες προοπτικές (Voria.gr, 2018).

Επίσης από τις πενήντα (50) περίπου πολυεθνικές επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στην Ελλάδα, διακρίνουμε οκτώ (8) γερμανικές θυγατρικές. Συγκεκριμένα, πρόκειται για τις: ΟΤΕ, Λιντλ Ελλάς & Σία ΟΕ, Media Saturn Ελλάς ΑΕ, Mercedes Benz Ελλάς ΑΕΕ, Bayer Ελλάς ΑΒΕΕ, BMW Ελλάς ΑΕ, Henkel Ελλάς ΑΒΕΕ και Adidas Hellas ΑΕ. Αξίζει δε να σημειωθεί ότι την κορυφή της λίστας των κορυφαίων πενήντα (50) πολυεθνικών εταιρειών, απολαμβάνει ο ΟΤΕ, γερμανικών συμφερόντων, ο οποίος έχει καταγράψει τον υψηλότερο κύκλο εργασιών

για το 2016. Ακόμη, το ελληνικό τμήμα της ADIDAS, της γνωστής γερμανικής εταιρίας αθλητικών ειδών, θεωρείται ιδιαίτερα νευραλγικό, έχοντας αναλάβει τα τελευταία χρόνια την επίβλεψη της Νοτιανατολικής Ευρώπης, όπου ανήκουν οι θυγατρικές εταιρίες της Σερβίας, της Κροατίας, της Σλοβενίας, της Βουλγαρίας, της Ρουμανίας και της Κύπρου (Business News Magazine, 2019).

Σύμφωνα με στοιχεία του Ελληνογερμανικού Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου, οι γερμανικές επενδύσεις στην Ελλάδα έχουν αγγίξει τα 3,5 δισ. ευρώ. Πρόκειται για κεφάλαια 120 συνολικά γερμανικών επιχειρήσεων, οι οποίες προσφέρουν εργασία σε 27.000 εργαζόμενους και πραγματοποιούν ετήσιο τζίρο ύψους 7,7 δισ. ευρώ, ή περίπου το 3% του ΑΕΠ της Ελλάδας. Το ενδιαφέρον των Γερμανών επενδυτών επικεντρώνεται κυρίως στους τομείς των αγροδιατροφικών προϊόντων, των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, της διαχείρισης απορριμμάτων, της ανακύκλωσης, του τουρισμού, των logistics, της τεχνολογίας, της οργανωμένης λιανικής και των ασφαλειών (Καθημερινή, 2019).

3.4 Η συμβολή των Γερμανών τουριστών στην ελληνική οικονομία

Είναι γεγονός ότι ο τουρισμός αποτελεί έναν ισχυρό πυλώνα της ελληνικής οικονομίας. Τα έσοδα από τον τουρισμό θεωρούνται ως το σημαντικότερο κομμάτι των συναλλαγματικών εσόδων της χώρας που συμβάλλουν καθοριστικά στη διαμόρφωση του ΑΕΠ. Σύμφωνα με μελέτη του Ινστιτούτου του Συνδέσμου Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων (ΙΝΣΕΤΕ) που δημοσιεύτηκε τον Μάιο του 2018 στην εφημερίδα *Καθημερινή*, η συνολική συνεισφορά του κλάδου του τουρισμού στο ΑΕΠ της χώρας κυμάνθηκε μεταξύ 22,6% και 27,3% , δηλ. στα 40,3 έως 48,5 δισ. ευρώ, όταν τα έσοδα από τον τουρισμό το 1980 αποτελούσαν μόλις το 3,5% του ΑΕΠ, το 1990 το 3% του ΑΕΠ και το 2000 το 8% του ΑΕΠ.

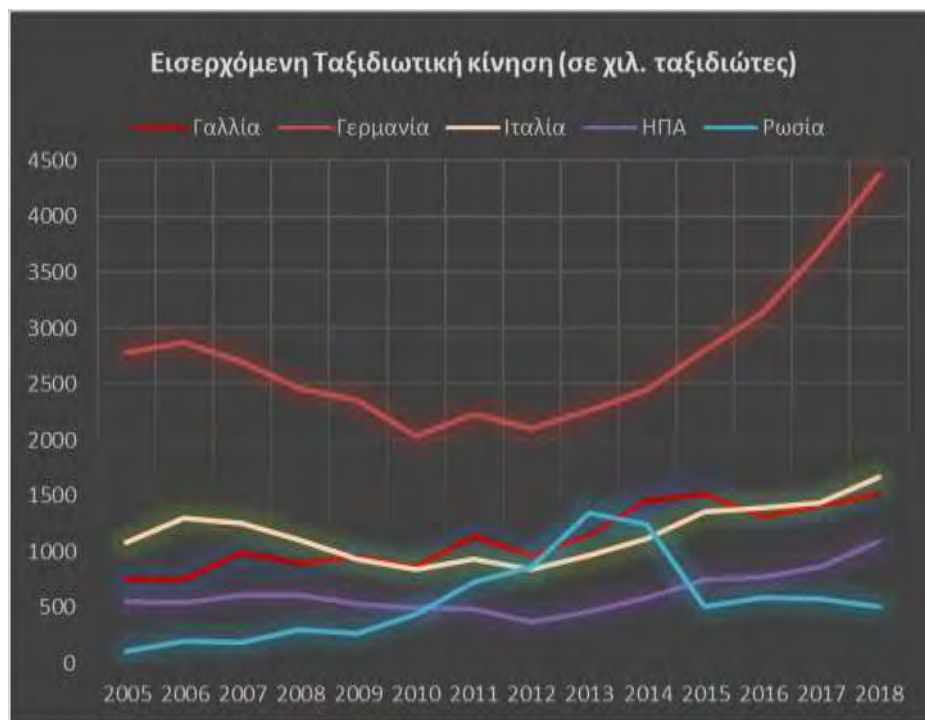
Αφίξεις και έσοδα εισερχομένων τουριστών			
	2017	2016	ΜΕΤΑΒΟΛΗ
Έσοδα (δισ. ευρώ)	14,2	12,75	11,4%
Διανυκτερεύσεις (εκπ.)	209,8	190,4	10,2%
Αφίξεις (εκπ.)	27,2	24,8	9,7%
Μέση διάρκεια παραμονής (νύκτες)	7,7	7,7	0,5%
Μέση κατά κεφαλήν δαπάνη (ευρώ)	522,3	514,1	1,6%
Δαπάνη/ Διανυκτέρευση (ευρώ)	67,7	67	1,1%

Η Γερμανία αποτελεί εδώ και χρόνια μια από τις σημαντικότερες πηγές εισερχόμενου τουρισμού στην Ελλάδα. Η γερμανική αγορά κυμαίνεται σταθερά μεταξύ 2 και 2,5 εκ. αφίξεων αν και μετά το 2007 παρουσίασε κάμψη (Χατζηδάκης 2015: 131). Η μειωμένη προσέλευση γερμανών τουριστών από το 2007 έως και το 2014 περίπου θα μπορούσαμε να πούμε ότι σχετίζεται με την οικονομική κρίση αφού όλο και περισσότεροι γερμανοί πολίτες επιλέγουν να ταξιδεύουν σε προσιτούς τουριστικούς προορισμούς στο εσωτερικό της χώρας τους. Στο διάγραμμα 1 που ακολουθεί φαίνεται ότι η Γερμανία αποτελεί τον πρώτο προορισμό για τους γερμανούς τουρίστες το έτος 2013, με την Ελλάδα να αντιπροσωπεύει ένα μικρό ποσοστό στις προτιμήσεις των γερμανών τουριστών και την Τουρκία να κατακτά μεγαλύτερο μερίδιο από την τουριστική αγορά.

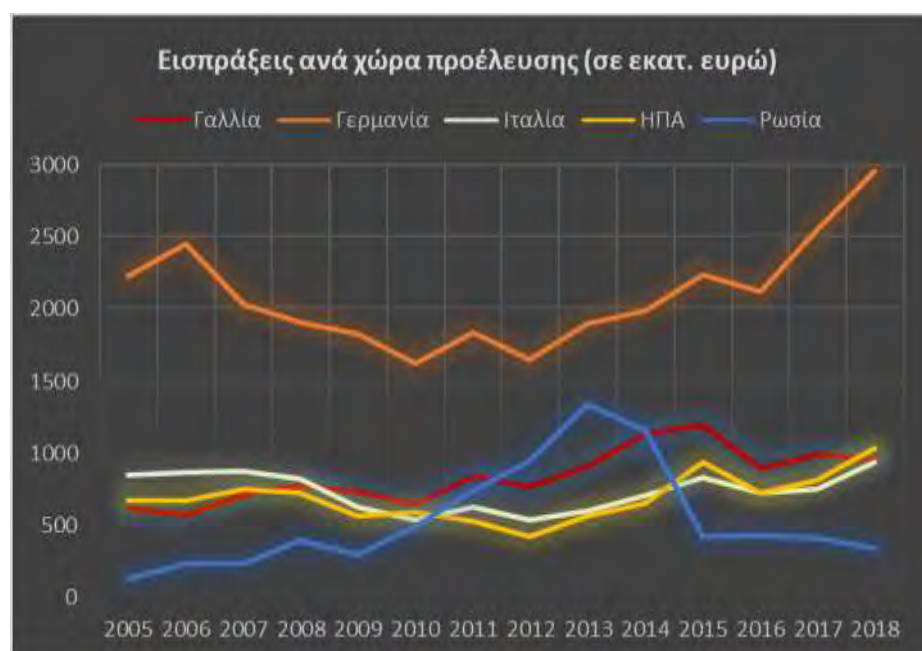

Στα γραφήματα 1 και 2 απεικονίζονται οι εισπράξεις σε εκατομμύρια ευρώ και οι αφίξεις σε χιλιάδες ταξιδιώτες αντίστοιχα για το διάστημα 2005-2018 με χώρες προέλευσης τη Γερμανία, την Ιταλία, το Ηνωμένο Βασίλειο, τη Ρωσία και τις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής.

Γράφημα 1

Γράφημα 2

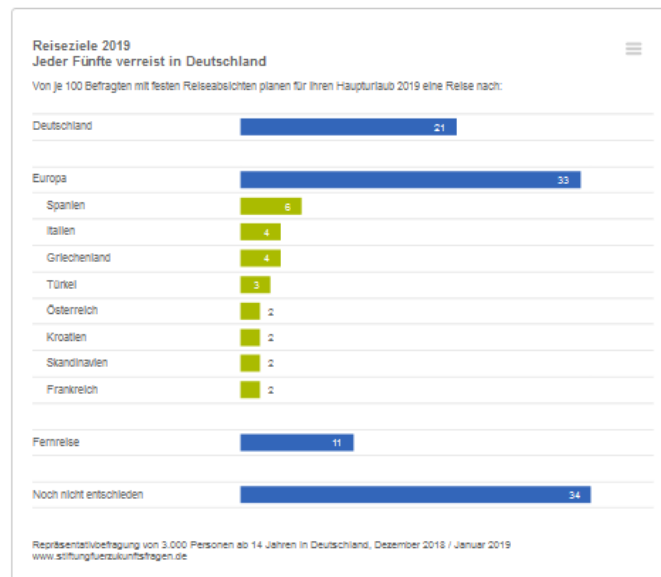

Βλέπουμε ότι παρατηρείται μια υποχώρηση της ταξιδιωτικής κίνησης Γερμανών τουριστών και των αντίστοιχων εισπράξεων από την έναρξη της κρίσης και μετά αλλά τα τελευταία χρόνια η Ελλάδα αποτελεί ξανά προορισμό για τον γερμανικό τουρισμό. Παρά την υποχώρηση στην τουριστική κίνηση που παρατηρήσαμε, η Γερμανία εξακολουθεί να είναι μακράν η χώρα από την οποία απολαμβάνουμε τις μεγαλύτερες εισπράξεις στην τουριστική μας αγορά.

Ενδιαφέροντα συμπεράσματα προέκυψαν επίσης από έρευνα που διεξήγαγε το 2016 η κ. Νατάσσα Αλεξάνδρα Τσουκαράκη στη Γερμανία με θέμα τη «Διερεύνηση των απόψεων και αντιλήψεων των Γερμανών τουριστών για την Ελλάδα ως προορισμό». Συγκεκριμένα το 76% των ερωτηθέντων που δεν είχαν επισκεφθεί ποτέ την Ελλάδα, πιστεύει ότι δεν θα έχει άσχημη ή λιγότερο φιλική αντιμετώπιση από την τοπική κοινωνία λόγω της κρίσης ενώ το 24% υποθέτει ότι θα έχει. Επίσης το 94% αυτών σκέφτεται να επισκεφτεί την Ελλάδα στο άμεσο μέλλον και το 62% βρίσκει δελεαστικό το γεγονός ότι λόγω της τουριστικής κρίσης υπάρχουν φθηνότερες προσφορές στην Ελλάδα. Το αξιοσημείωτο είναι ότι το 12% των ερωτηθέντων απάντησε ότι μέχρι τώρα δεν είχε επισκεφτεί την Ελλάδα λόγω πολιτικών διαφορών.

Για το 2019 η τουριστική ζήτηση από τη Γερμανία αναμένεται ακόμα πιο ισχυρή, σύμφωνα με έρευνα που διεξήγαγε η εταιρία ερευνών TrevoTrend στη γερμανική αγορά. Η σχετική είδηση έχει δημοσιευτεί στην ιστοσελίδα του Ελληνικού Οργανισμού Τουρισμού τον Απρίλιο του τρέχοντος έτους, στην οποία αναφέρεται ότι έχει καταγραφεί αύξηση που ξεπερνά το 20% στις διαδικτυακές αναζητήσεις των Γερμανών για διακοπές στη χώρα μας, μέσω μεγάλων τουριστικών οργανισμών και ταξιδιωτικών γραφείων .

Επίσης σε γνωστό γερμανικό, τουριστικό δικτυακό τόπο απ' όπου προέρχεται και το παρακάτω διάγραμμα, διαφαίνεται ότι ο εγχώριος τουρισμός παραμένει δημοφιλής με την Ελλάδα να κατατάσσεται σε υψηλά επίπεδα ζήτησης για το 2019.

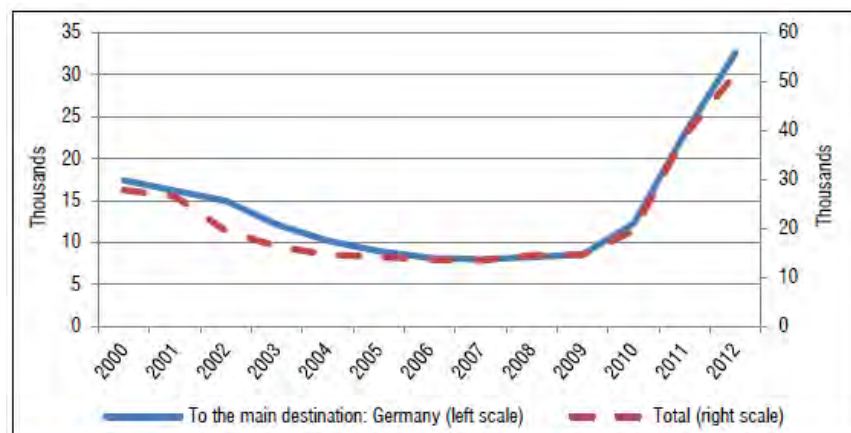
3.5 Σύγχρονη μετανάστευση-Brain drain

Στις αρχές του 20^{ου} αι. η Ελλάδα βίωσε δύο μεγάλα μεταναστευτικά κύματα. Το πρώτο εξελίχθηκε την περίοδο 1900-1920 με το 95% των Ελλήνων να έχει σαν κύριο προορισμό τις ΗΠΑ και το 60% περίπου των μεταναστών της περιόδου αυτής να επιστρέφει στην Ελλάδα (Cavounidis 2016:26).

Το δεύτερο μεγάλο κύμα μετανάστευσης συνέβη στην περίοδο 1955-1977, όταν το 14% περίπου του μέσου πληθυσμού της Ελλάδας (όπως καταγράφηκε στις απογραφές του 1961 και του 1971) εγκατέλειψε τη χώρα, με το 53% της περιόδου 1968-1977 τελικά να επιστρέφει. Αυτή τη φορά, οι ανερχόμενες μεταπολεμικές οικονομίες της Βόρειας Ευρώπης κατέχουν σημαντική θέση μεταξύ των προορισμών των Ελλήνων. Το 51% της εκροής αυτής της περιόδου κατευθύνεται προς τη Γερμανία και σ' αυτό βοήθησε σίγουρα η διμερής «Σύμβαση Περί Επιλογής και Τοποθέτησας Ελλήνων εργατών εις γερμανικά επιχειρήσεις» που υπογράφηκε στις 30 Μαρτίου του 1960 μεταξύ Ελλάδας και Δυτικής Γερμανίας. Η ανεργία και το κατά κεφαλήν εισόδημα της Ελλάδας ήταν οι σημαντικότεροι παράγοντες που οδήγησαν τους Έλληνες να εγκαταλείψουν τη χώρα τους (Cavounidis 2016:26-27).

Η Γερμανία εξακολουθεί ακόμα και σήμερα να αποτελεί μεταναστευτικό προορισμό των Ελλήνων. Όπως φαίνεται και στο Γράφημα 1, η μετανάστευση των Ελλήνων στη Γερμανία εκτοξεύθηκε στα ύψη με την έναρξη της κρίσης και συγκεκριμένα μεταξύ του 2010 και του 2012 (Cavounidis 2016:34).

Γράφημα 1: Ελλάδα: Οι νόμιμες μεταναστευτικές ροές προς τον ΟΟΣΑ

Πηγή: ΟΟΣΑ (2015b)

Τα στοιχεία του ΟΟΣΑ δείχνουν ότι το 2012 η Γερμανία προσέλκυσε από την Ελλάδα σχεδόν τέσσερις φορές περισσότερους μετανάστες από το Ηνωμένο Βασίλειο, τον δεύτερο σημαντικότερο προορισμό των Ελλήνων. Το 2012 οι δέκα κύριες χώρες προορισμού του ΟΟΣΑ για μετανάστες από την Ελλάδα εμφανίζονται στον πίνακα 1 (Cavounidis 2016:34).

Πίνακας 1: Κύριες χώρες προορισμού του ΟΟΣΑ για νόμιμους Έλληνες μετανάστες το 2012

Country	Number	As % of total flow to the country
Germany	32,660	3%
United Kingdom	6,000	1%
Netherlands	3,319	2%
Switzerland	1,613	1%
Belgium	1,511	1%
Sweden	1,348	1%
Austria	1,201	0%
USA	1,054	0%
Italy	561	0%
Spain	538	0%

Όσον αφορά τις ελληνικές ροές προς τη Γερμανία, θα πρέπει να σημειωθεί ότι τα στοιχεία για το 2013 (ΟΟΣΑ 2015α) δείχνουν ότι η Ελλάδα συγκαταλέγεται μεταξύ των κυριότερων χωρών προέλευσης: η Πολωνία ήταν στην κορυφή της γερμανικής κατάταξης, ακολουθούμενη από τη Ρουμανία, την Ουγγαρία, την Ιταλία και στη συνέχεια την Ελλάδα (Cavounidis 2016:33).

Η κατάσταση όμως σήμερα είναι τελείως διαφορετική μ' αυτή του παρελθόντος σχετικά με το προφίλ των σύγχρονων μεταναστών αλλά και τις δυνατότητες που αυτοί έχουν να βοηθήσουν όχι μόνο τις οικογένειές τους αλλά και τη «μαμά-πατρίδα». Οι νέοι που φεύγουν σήμερα στο εξωτερικό διαθέτουν πολλά προσόντα και δεξιότητες. Πρέπει να σημειωθεί ότι κατά την

περίοδο 2007-2013 διεξήχθη έρευνα από την Gallup World Poll, παγκόσμια εταιρία ανάλυσης και συμβουλευτικής, με σκοπό να αξιολογηθεί η επιθυμία μετανάστευσης σε 140 χώρες. Από τους ερωτηθέντες στην Ελλάδα, το 22% εξέφρασε την επιθυμία να μεταναστεύσει, με το 26% αυτών να διαθέτει υψηλό επίπεδο μόρφωσης. Οι τρεις κύριες χώρες του επιθυμητού προορισμού ήταν η Γερμανία (18%), οι ΗΠΑ (9%) και η Αυστραλία (8%). Οι μεταβαλλόμενοι προορισμοί μεταναστών με υψηλή μόρφωση και η μεταβαλλόμενη εκπαιδευτική σύνθεση των ροών των Ελλήνων προς τη Γερμανία επισημαίνονται στον Πίνακα 2.

Πίνακας 2

Οι μετανάστες που γεννήθηκαν στην Ελλάδα (πληθυσμός 15+):

Κύριοι προορισμοί του ΟΟΣΑ ανά επίπεδο εκπαίδευσης το 2010/11

Highly educated emigrants (thousands)		Change since 2000/01 (%)	Low educated emigrants (thousands)		Change since 2000/01 (%)
United States	43.2	+2.5	Germany	127.0	+15.5
Germany	27.4	+255.6	Australia	61.1	-24.6
United Kingdom	24.3	+36.0	United States	48.0	-27.8
Canada	12.7	+26.2	Canada	34.3	-27.0
Australia	7.4	+16.9	Turkey	22.4	-47.1
Total	142.3	+36.2	Total	324.7	-14.9

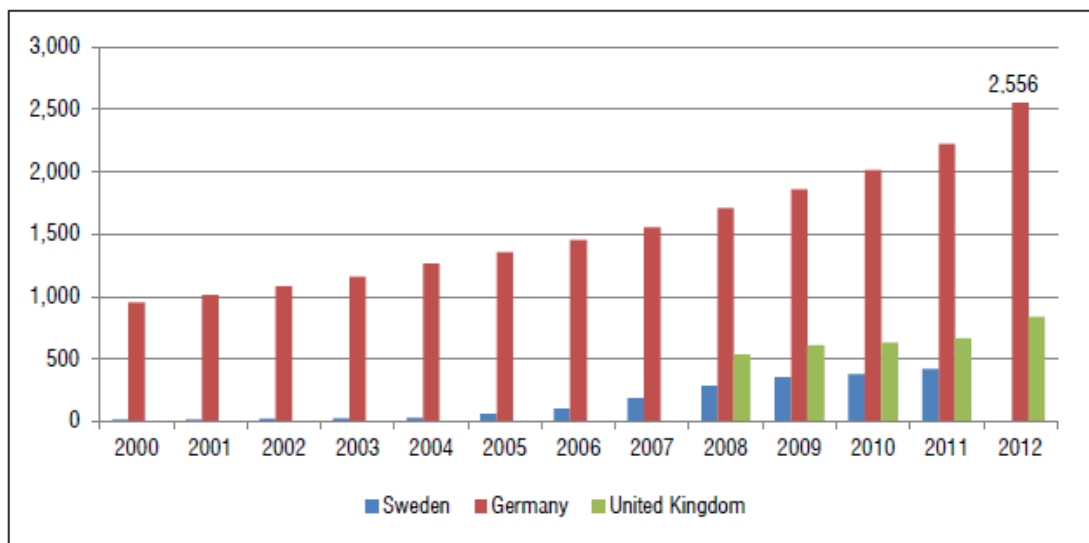
Πηγή: ΟΟΣΑ (2015b)

Βλέπουμε ότι ο αριθμός των Ελλήνων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης που μετανάστευσε στη Γερμανία την τελευταία δεκαετία αυξήθηκε κατά 255,6% σε σύγκριση με την προηγούμενη δεκαετία ενώ για τους Έλληνες δευτεροβάθμιας ή υποχρεωτικής εκπαίδευσης η αντίστοιχη αύξηση ήταν 15,5% (Cavounidis 2016:40-41).

Το φαινόμενο της σύγχρονης μετανάστευσης είναι ιδιαίτερα έντονο όμως στην περίπτωση των ιατρών και των νοσοκόμων. Η έλλειψη ευκαιριών απασχόλησης στην Ελλάδα αντικατοπτρίζεται σε στοιχεία που κυκλοφόρησαν το Δεκέμβριο του 2015 από τον Ιατρικό Σύλλογο Αθηνών, σύμφωνα με τα οποία το 27,5 των μελών του ήταν άνεργοι ή μερικώς απασχολούμενοι. Την ίδια περίοδο, σύμφωνα με στοιχεία του ΟΑΕΔ (Οργανισμός Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού), 3.821 γιατροί ήταν επίσημα εγγεγραμμένοι ως άνεργοι και 1.259 από αυτούς ελάμβαναν επιδόματα ανεργίας. Τα στοιχεία επιβεβαιώνουν ότι ο αριθμός των ιατρών που έχουν εκπαιδευτεί στην Ελλάδα και εργάζονται σε άλλες χώρες έχει αυξηθεί αξιοσημείωτα τα τελευταία χρόνια, με τη Γερμανία ως τον αγαπημένο προορισμό. Ειδικότερα, ο αριθμός των γιατρών που εκπαιδεύτηκαν στην Ελλάδα και εργάστηκαν στη

Γερμανία αυξήθηκε κατά 50% μεταξύ 2008 και 2012, δηλ. από τους 1.700 περίπου γιατρούς που μετανάστευσαν στη Γερμανία το 2008 φτάσαμε το 2012 στους 2.556 (ΟΟΣΑ 2015α). Ωστόσο, όπως φαίνεται στο Γράφημα 2 η μετανάστευση των Ελλήνων εκπαιδευμένων γιατρών στη Γερμανία δεν είναι ένα νέο φαινόμενο αλλά καταγράφεται ήδη από το 2000 (Cavounidis 2016:41-42).

Γράφημα 2: Αλλαγές στον αριθμό των ιατρών που εκπαιδεύτηκαν στην Ελλάδα σε τρεις χώρες του ΟΟΣΑ, 2000-12

Πηγή: ΟΟΣΑ (2015α)

Σημείωση: Τα στοιχεία για τη Γερμανία αναφέρονται στον αριθμό των γιατρών ελληνικής ιθαγένειας. Τα στοιχεία για το Ηνωμένο Βασίλειο είναι διαθέσιμα μόνο για την περίοδο 2008-2012.

Διαφαίνεται λοιπόν ότι τα τελευταία χρόνια η Ελλάδα έχει χάσει πολλούς μορφωμένους Έλληνες, λόγω έλλειψης ευκαιριών για αξιοποίηση των γνώσεων και των δεξιοτήτων τους, με τη Γερμανία και το Ηνωμένο Βασίλειο να αποτελούν τους κυριότερους μεταναστευτικούς προορισμούς.

Σύμφωνα τέλος με έρευνα της Destatis, της γερμανικής Ομοσπονδιακής Στατιστικής Υπηρεσίας, προκύπτει ότι κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης σημειώθηκε μεγάλη αύξηση του αριθμού των ελλήνων μεταναστών. Σε μια παλαιότερη έρευνα της Ομοσπονδιακής Στατιστικής Υπηρεσίας, το 2009 δηλαδή τη χρονιά που ξέσπασε η κρίση στην Ελλάδα, ο αριθμός των ανθρώπων με ελληνικές ρίζες στη Γερμανία ανέρχονταν στις 341.000. Το 2017, ο αριθμός τους αυξήθηκε κατά 28% στις 438.000. Με άλλα λόγια, η οικονομική ύφεση στην Ελλάδα εξανάγκασε περίπου 100.000 Έλληνες να μεταναστεύσουν στη Γερμανία (Deutsche Welle, 2018).

3.6 Η κατανάλωση γερμανικών προϊόντων στην Ελλάδα την περίοδο της κρίσης

Τα τελευταία χρόνια, εμφανίζεται συχνά στην αρθρογραφία ο όρος «εθνοκεντρικός καταναλωτισμός» ο οποίος σύμφωνα με τους Yu & Albaum (Yu & Albaum 2002:1) αντιπροσωπεύει τις πεποιθήσεις των καταναλωτών σχετικά με την κατάλληλη συμπεριφορά (συμπεριλαμβανομένης και της ηθικής) για την αγορά ξένων προϊόντων. Οι καταναλωτές που προσανατολίζονται από τον εθνοκεντρικό καταναλωτισμό πιστεύουν ότι η αγορά των εισαγόμενων προϊόντων είναι λανθασμένη επειδή βλάπτει την οικονομία της εγχώριας οικονομίας, προκαλεί απώλεια θέσεων εργασίας και αποτελεί μη πατριωτική εκδήλωση. Μ' άλλα λόγια τα προϊόντα από άλλες χώρες αποτελούν αντικείμενο περιφρόνησης σε ιδιαίτερα εθνοκεντρικούς καταναλωτές (Yu & Albaum 2002:1).

Η εθνοκεντρική κατανάλωση αυξήθηκε ως απάντηση στην κρίση και αποτελεί μέρος του πολιτικού καταναλωτισμού, καθώς καθιστά την επιδίωξη ενός πολιτικού στόχου μέσω της οικονομικής σφαίρας. Ειδικότερα, η εθνοκεντρική κατανάλωση είναι ένα φαινόμενο που εκδηλώνεται σε περιόδους λιτότητας και προωθείται προκειμένου να επιτευχθεί η έξοδος από την κρίση (Lekakis 2015:6). Πολλές φορές μάλιστα εκφράζεται με εκδηλώσεις αρνητικού πολιτικού καταναλωτισμού όπως τα μποϊκοτάζ (Lekakis 2015:7)..

Με την έναρξη της κρίσης χρέους, εμφανίστηκαν και στην Ελλάδα εκδηλώσεις αρνητικού πολιτικού καταναλωτισμού, οι οποίες στόχευαν κυρίως σε γερμανικά προϊόντα. Στο διαδίκτυο υπάρχουν ιστοσελίδες, το περιεχόμενο των οποίων είναι προσανατολισμένο στην εθνοκεντρική κατανάλωση, προτρέποντας τους καταναλωτές όχι μόνο να αγοράζουν ελληνικά προϊόντα αλλά κυρίως να αποφεύγουν τα γερμανικά, ως συμβολική «τιμωρία» για τη στάση της κυρίαρχης γερμανικής πολιτικής ελίτ αλλά και των ΜΜΕ, απέναντι στην Ελλάδα.

Στις αρχές του 2012, το Ινστιτούτο Καταναλωτών Ελλάδας (INKA), ένας επίσημος φορέας για την προστασία των καταναλωτών, είχε εξαγγείλει ανακοίνωση μέσω της ιστοσελίδας του καλώντας τους καταναλωτές να προχωρήσουν σε μποϊκοτάζ γερμανικών και ολλανδικών προϊόντων (inka, 2012).

Την ίδια περίοδο, έκπληξη είχε προκαλέσει η απόφαση των πρόεδρου του Ιατρικού Συλλόγου Αθηνών, του Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδος και της συντονιστικής επιτροπής της Ολομέλειας των Δικηγορικών Συλλόγων της χώρας, να προχωρήσουν σε κοινή δράση και κοινές κινητοποιήσεις, κατά των μέτρων που επέβαλλε η τρόικα. Μεταξύ των κοινών δράσεων που πρότειναν ήταν και η πραγματοποίηση «μποϊκοτάζ» στα γερμανικά προϊόντα, καλώντας

τους Έλληνες πολίτες να ανταποκριθούν, ως συμβολική ένδειξη διαμαρτυρίας (Newsbeast, 2012).

Μια άλλη έκκληση για μποϊκοτάζ με σκοπό την αντίσταση στην αγορά ορισμένων ευρωπαϊκών εθνικών προϊόντων (ως διαμαρτυρία στις πολιτικές λιτότητας που είχαν επιβληθεί από την Τρόικα) εκδηλώθηκε από ένα μεγάλο σούπερ μάρκετ που εκτελεί μόνιμη εκστρατεία εναντίον γερμανικών και ολλανδικών προϊόντων (Lekakis 2015:7).

Μετά την πολύωρη συνάντηση της Συνόδου Κορυφής της Ευρωζώνης τον Ιούλιο του 2015, στην οποία εγκρίθηκαν αυστηρότερα μέτρα λιτότητας, το BBC ανέφερε ότι τα γερμανικά σήματα και τα γερμανικά προϊόντα αποτελούσαν στόχο πολιτικών ακτιβιστών εναντίον της συμφωνίας διάσωσης της Ελλάδας. Στο ίδιο άρθρο όμως ο Volker Treier, επικεφαλής του Συμβουλίου Εμπορίου της γερμανικής κυβέρνησης, δήλωνε στο βρετανικό πρακτορείο ειδήσεων ότι έχουν υπάρξει και στο παρελθόν τέτοιες εκκλήσεις, οι οποίες τελικά δεν είχαν κανέναν αντίκτυπο στη γερμανική αγορά (BBC, 2015)

Τα μποϊκοτάζ είναι από τις πιο κοινές μορφές πολιτικής δράσης, χωρίς όμως να έχει αποδειχθεί ότι επηρεάζουν αρνητικά και τις πωλήσεις. Εξάλλου στις 3 Ιουλίου 2015, λίγες ημέρες δηλαδή πριν το επίμαχο δημοψήφισμα για την παραμονή της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και παρά τις μέχρι τότε εξαγγελίες για μποϊκοτάζ των γερμανικών προϊόντων, ο δημοσιογράφος Mike Dawson ισχυριζόταν ότι παρόλο που η βασανισμένη Ελλάδα έμοιαζε να πνέει τα λοίσθια, τα 220 καταστήματα της LIDL HELLAS συνέχιζαν την ξέφρενη πορεία τους (Lebensmittel Zeitung, 2015). Η ίδια εταιρία σημείωνε το α' εξάμηνο του 2016 σημαντική αύξηση των πωλήσεών της σε ποσοστό 11,6%, σε σύγκριση με το αντίστοιχο εξάμηνο του 2015, χωρίς να μπορεί να εξηγηθεί η μείωση του τζίρου που είχε καταγραφεί στον υπόλοιπο κλάδο και που έφτανε το 8,8% (ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 2016).

Ωστόσο, το 2013 οι ερευνητές Βασιλική Φούκα και Hans-Joachim Voth, ασχολήθηκαν με την ανάλυση των πωλήσεων γερμανικών αυτοκινήτων στην Ελλάδα με την έκρηξη της κρίσης χρέους το 2010 έως το 2014 και κατέληξαν σε ενδιαφέροντα συμπεράσματα. Στους μήνες που κυριαρχούσαν έντονες πολιτικές διαμάχες, καταγράφηκε ότι οι πωλήσεις γερμανικών αυτοκινήτων ήταν περιορισμένες ενώ η σημαντικότερη μείωση στην γερμανική αγορά αυτοκινήτων σημειώθηκε στις περιοχές που υπέστησαν τις μεγαλύτερες απώλειες και καταστροφές κατά την περίοδο της γερμανικής κατοχής. Αντίθετα σε περιοχές που δοκιμάστηκαν ελάχιστα από τα γερμανικά στρατεύματα κατά την περίοδο της κατοχής, δεν παρουσιάστηκε κάποια σημαντική μεταβολή, έως καμία μεταβολή στις πωλήσεις γερμανικών αυτοκινήτων. Σύμφωνα με τους ερευνητές, η αγοραστική συμπεριφορά των ελλήνων σε γερμανικά αυτοκίνητα δεν επηρεάστηκε μόνο εξαιτίας της σκληρότητας που επέδειξε η

γερμανική πλευρά στη διαχείριση της ελληνικής κρίσης. Το σημαντικότερο ίσως εύρημα είναι η έκταση στην οποία η μνήμη μπορεί να καταστεί σημαντική για τη διαμόρφωση της αγοραστικής συμπεριφοράς. Οι αναμνήσεις από την εποχή του πολέμου ήταν πρακτικά άνευ σημασίας στην μεταπολεμική περίοδο και οι γερμανοελληνικές διπλωματικές σχέσεις ήταν φιλικές όταν η Ελλάδα προσχώρησε στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Ωστόσο, η κρίση του ελληνικού χρέους ενήργησε ως καταλύτης που αναβίωσε σε μεγάλο βαθμό τις αναμνήσεις των εγκλημάτων πολέμου επηρεάζοντας τη συμπεριφορά των ελλήνων στην αγορά γερμανικών αυτοκινήτων κατά την περίοδο 2010-2014 (Φούκα-Voth 2016:21-22).

Η οικονομική εχθρότητα προς μια ξένη χώρα είναι ικανή να αυξήσει τα αισθήματα του εθνοκεντρισμού, ευνοώντας την προτίμηση των εγχώριων προϊόντων/υπηρεσιών ως έκφραση του «πατριωτισμού» και ως εκ τούτου την πιθανή αποφυγή (και μάλιστα, σε ακραίες περιπτώσεις, οργανωμένου μποϊκοτάζ) ξένων προμηθευτών. Παρόλο που η εχθρότητα μεταξύ χωρών θεωρείται ως ένα από τα πιθανά προηγούμενα του εθνοκεντρισμού των καταναλωτών και η βιβλιογραφία αναγνωρίζει ότι η εχθρότητα και ο εθνοκεντρισμός μπορεί να αλληλοσυνδέονται, παρόμοιες σχέσεις έχουν αναλυθεί εμπειρικά μόνο σε δύο πρόσφατες μελέτες. Η πρώτη διεξήχθη από τον Abraham (2013), ο οποίος διερεύνησε την επίδραση της εχθρότητας στο πλαίσιο του Ολοκαυτώματος σε ένα δείγμα Ισραηλινών και Βρετανών Εβραίων και των Kaeni and Kambiz (2014) σε σχέση με τη γενική εχθρότητα ενός δείγματος ιρανικών και τουρκικών ερωτηθέντων εναντίον της Νότιας Κορέας. Η επίπτωση της οικονομικής εχθρότητας στον εθνοκεντρισμό των καταναλωτών δεν έχει ποτέ διερευνηθεί (De Nisco et al. 2015:65).

Σύμφωνα με τους De Nisco et al., μια μελλοντική έρευνα θα μπορούσε να προσφέρει περαιτέρω πληροφορίες σχετικά με τις πιο "ακραίες" συνέπειες των οικονομικών διαφορών, για παράδειγμα τη διερεύνηση του ρόλου του εθνικισμού ως αποτέλεσμα της εχθρότητας προς μια ξένη χώρα. Οι πρόσφατες ευρωπαϊκές και εθνικές εκλογές έδειξαν την άνοδο εθνικιστικών κομμάτων σε χώρες που έχουν πληγεί ιδιαίτερα από την κρίση του ευρώ. Και η Ελλάδα αυτή την περίοδο αποτελεί την ιδανική χώρα για μια μελέτη, που θα έχει ως αντικείμενο την διερεύνηση της σχέσης μεταξύ της οικονομικής εχθρότητας και του εθνικισμού (De Nisco et al. 2015:65).

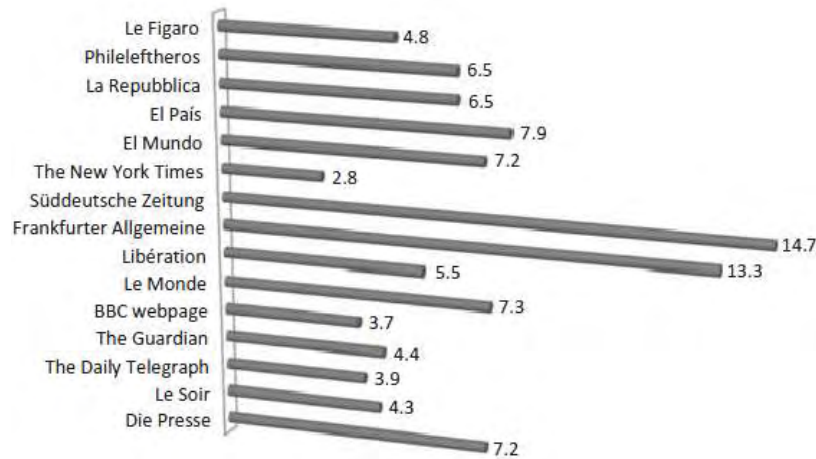
Κεφάλαιο 4

Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης

4.1 Ο ρόλος των μέσων μαζικής ενημέρωσης στη διαμόρφωση των ελληνογερμανικών σχέσεων κατά την περίοδο της κρίσης

Σε περιόδους κρίσεων, οι πολίτες αναζητούν πληροφορίες από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και το κοινωνικό τους κύκλο προκειμένου να διαμορφώσουν τις απόψεις τους, να ενημερωθούν σχετικά με τις τρέχουσες εξελίξεις, να ανακουφίσουν την αβεβαιότητά τους και να κατευνάσουν τους φόβους τους (Capelos-Exadaktylos 2015:47). Επίσης βασίζονται στα μέσα μαζικής ενημέρωσης για τη διαμόρφωση των απόψεών τους και την ανακούφιση του άγχους τους που προέρχεται από την πολυπλοκότητα της κατάστασης που προκαλεί μια κρίση (Capelos-Exadaktylos 2017:76). Αν και η πλειονότητα των πολιτών προτιμά την τηλεόραση ως πηγή πολιτικής πληροφόρησης έρευνες έχουν δείξει ότι ιδιαίτερα σε περιόδους κρίσεων οι πολίτες «διψούν» για αναλύσεις εις βάθος και για το λόγο αυτό στρέφονται στις εφημερίδες. Οι εφημερίδες προσφέρουν την αίσθηση ότι η οπτική από την οποία βλέπουν τα γεγονότα είναι πιο κοντά στο κοινό. Φιλοξενούν ερμηνείες, επεξηγήσεις και αιτιολογήσεις συγκεκριμένων απόψεων που παρουσιάζονται από πολιτικές προσωπικότητες, ειδικούς, διανοούμενους ή απλούς πολίτες (Capelos-Exadaktylos 2015: 48).

Ο Papathanasopoulos (2015:107-109) αναφέρει ότι σε γενικές γραμμές η Ελλάδα είναι μια χώρα που δεν έχει μεγάλη κάλυψη στον διεθνή Τύπο. Με την έναρξη όμως της ελληνικής κρίσης, η χώρα απέκτησε εκτεταμένη δημοσιογραφική κάλυψη, λόγω της σοβαρής οικονομικής αστάθειας ενός μέλους της Ευρωζώνης, και τον αντίκτυπο που το πρόβλημα αυτό προκαλούσε στο εσωτερικό του οικοδομήματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Όταν η Ελλάδα αιτήθηκε την χρηματοοικονομική της διάσωση από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και την Ευρωπαϊκή Ένωση, πολλές διεθνείς εφημερίδες κάλυψαν το θέμα. Στο παρακάτω διάγραμμα δίνεται το ποσοστό της κάλυψης που είχε το θέμα της ελληνικής κρίσης σε γνωστές διεθνείς εφημερίδες από τις 23 Μαρτίου έως τις 6 Μαΐου του 2010:

Φαίνεται ότι στην εξεταζόμενη περίοδο οι γερμανικές εφημερίδες αφιερώνουν έναν σημαντικό αριθμό άρθρων σχετικά με την ελληνική ύφεση και δεν είναι τυχαίο αφού η Γερμανία ήταν η χώρα που έπρεπε να βάλει βαθιά το χέρι στην τσέπη της για τη σωτηρία της Ελλάδας.

Ήδη όμως από τον Φεβρουάριο του 2010 η Wall Street Journal σχολίαζε ότι τα γερμανικά και ελληνικά μέσα ενημέρωσης ακολουθούσαν μια αιχμηρή, οφθαλμό αντί οφθαλμού πρακτική που δηλητηρίαζαν τον δημόσιο διάλογο σχετικά με το ποιος πρέπει να προσφέρει στην Ελλάδα οικονομική υποστήριξη. Ναρκισσιστικοί τίτλοι σε γερμανικές εφημερίδες, όπως «*Τι μας κοστίζουν οι Έλληνες που χρεοκόπησαν*», «*25 δισεκατομμύρια για τους Έλληνες. Και τι για μας;*» προκαλούσαν τη δυσaréσκεια του γερμανικού λαού για την Ελλάδα. Παράλληλα κυριαρχούσε απογοήτευση στους Γερμανούς σχετικά με την οικονομική υποστήριξη που έπρεπε να παράσχουν στους Έλληνες και η Γερμανία παρουσιαζόταν σαν ένα «ομογενές έθνος που υποφέρει από τους ανεύθυνους άλλους» (Kuntz 2016:37).

Για τον Mylona παρατηρείται μια ταμπλοϊντική κάλυψη της κρίσης, κυρίως από τη γερμανική εφημερίδα Bild-Zeitung (Mylonas 2012:656). Στην εν λόγω εφημερίδα ο ελληνικός λαός εμφανίζεται ως υπεύθυνος για την κρίση που έπληξε τη χώρα του, αλλά και για την κρίση που έπληξε την Ευρώπη, ως δόλιος γιατί χαίρεται τις απολαύσεις του καταναλωτισμού και ως ένοχος γιατί ανέχεται τις διεφθαρμένες κυβερνήσεις του (Mylonas 2012:666). Επίσης παρουσιάζεται ως υπεύθυνος για τις επιπτώσεις της καπιταλιστικής κρίσης στο γερμανικό λαό. Οι πολιτικές αποφάσεις της ΕΕ να παράσχει γερμανικά δημόσια κεφάλαια για την εξόφληση ιδιωτικού χρέους, που προκαλείται κατά κύριο λόγο από τις ανεξέλεγκτες και κερδοσκοπικές οικονομικές στρατηγικές των ιδιωτικών τραπεζών, παρουσιάζονται ως αλτρουιστικές θυσίες που ο γερμανικός λαός αναγκάζεται να κάνει γιατί οι ανήμποροι άλλοι δεν είναι οικονομικά υπεύθυνοι (Mylonas, 2012:660).

Ο Τζογόπουλος αναφέρει ότι η κάλυψη της ελληνικής κρίσης από το γερμανικό ταμπλόιντ Bild ήταν εξαιρετικά δυσμενής, ισορροπημένη από τη Süddeutsche Zeitung και τη Handelsblatt,

ενώ η Frankfurter Allgemeine Zeitung θα μπορούσε να χαρακτηριστεί περισσότερο συγκρατημένη λόγω του κοινού ιδεολογικού προσανατολισμού μ' αυτόν της Άγκελα Μέρκελ (Τζογόπουλος 2011:38).

Από την άλλη πλευρά, πολλοί Έλληνες δημοσιογράφοι προσπάθησαν επανειλημμένα να απαντήσουν προσβλητικά στο αρνητικό περιεχόμενο των Γερμανών συναδέλφων τους, αυξάνοντας κατά συνέπεια την ένταση μεταξύ των δύο χωρών. Στόχος δεν ήταν μόνο η προσέλκυση περισσότερων αναγνωστών. Παρουσίαζαν συχνά μια επικριτική διάθεση απέναντι στην σκληρή πολιτική του Βερολίνου σχετικά με τους χειρισμούς διάσωσης της χώρας, διαπίστωναν ότι τα προγράμματα διάσωσης διακρίνονταν από στοιχεία γερμανικής ηγεμονικής πολιτικής και είχαν πολλές φορές την τάση να εκφράζουν την άποψη περί γερμανικής επιρροής στην άσκηση της ευρωπαϊκής οικονομικής πολιτικής απέναντι στην Αθήνα. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της *Κυριακάτικης Ελευθεροτυπίας* το 2010 η οποία, μετά την υπογραφή του νέου δημοσιονομικού συμφώνου, είχε ως κύριο τίτλο «*Χάιλ..... μέτρα*» ή αυτή του Ελεύθερου Τύπου, με την φωτογραφία της θεάς Νίκης να κρατά μια σβάστικα (Tzogopoulos 2015:13-14). Η κα Μελενίτη, ερευνήτρια και συγγραφέας του βιβλίου με τίτλο «*Η εικόνα της Ελλάδας στα ΜΜΕ - Πολιτισμική περηφάνεια και προκατάληψη*» (Εκδόσεις Σιδέρης) αναφέρει ότι το 2010 τα γερμανικά Μέσα άρχισαν να αναφέρονται στην οικονομική κατάσταση της Ελλάδας, εκθέτοντας τους κινδύνους που θα είχε μια πιθανή έξοδος από την Ευρωζώνη ή μια πτώχευση του ελληνικού κράτους. Ξεκινούν έτσι τα πρώτα δημοσιεύματα σχετικά με την φοροδιαφυγή, τις υψηλές συντάξεις ενώ υπάρχουν αναφορές ακόμα και για το σύνολο των ημερών που απεργεί ή που κάνει διακοπές ο μέσος Έλληνας συγκριτικά με το μέσο Γερμανό. Δίπλα στη λέξη «Έλληνες» βρίσκεται το επίθετο «πτωχευμένοι» και η λέξη «Griechenland» αντικαθίσταται από τον όρο «Krisenland». Την περίοδο αυτή τα γερμανικά Μέσα, αποσκοπούν στη δημιουργία ενός «αποδιοπομπαίου τράγου», κάνουν υποτιμητικούς χαρακτηρισμούς και δημιουργείται σταδιακά το προφίλ του ελληνικού λαού, ο οποίος αποτελείται από τεμπέληδες και διεφθαρμένους ανθρώπους, που ζουν μέσα στον πλούτο, αλλά πάνω από τις δυνάμεις τους και γι' αυτό πρέπει να τιμωρηθούν. Χαρακτηριστικό άρθρο εκείνης της περιόδου είναι το «Die Griechenland-Pleite» του περιοδικού Focus στις 22.02.2010, όπου γίνεται αναφορά για την διαφθορά, τη φοροδιαφυγή, τον ανεξέλεγκτο τρόπο ζωής των Ελλήνων, τα ψευδή στοιχεία με τα οποία πραγματοποιήθηκε η είσοδος της Ελλάδας στην Ευρωζώνη, χρεώνοντας την πράξη αυτή στον ελληνικό λαό. Οι πιο συχνοί χαρακτηρισμοί είναι: χρεωκοπημένοι, φοροφυγάδες, τεμπέληδες, ανεύθυνοι, απατεώνες, διεφθαρμένοι, αλλά και πλούσιοι λόγω ακίνητης περιουσίας, τραπεζικών καταθέσεων στο εξωτερικό και ενεργειακών κοιτασμάτων στο Αιγαίο και Ιόνιο πέλαγος. Οι Έλληνες παρουσιάζονται ως μια ομοιογενής ομάδα με κοινά αρνητικά

χαρακτηριστικά. Η Ελλάδα παρουσιάζεται παραλυμένη από τις απεργίες, πνιγμένη στη γραφειοκρατία και την αναξιοκρατία, γεμάτη σκουπίδια και έξαρση ασθενειών. Από την άλλη οι Γερμανοί (αντιπαράθεση που παρατηρείται συχνά στο περιοδικό Focus) είναι εργατικοί, τίμιοι, συνετοί, που αγωνιούν για τη σύνταξη τους και δεν κάνουν υπερβολές. Έτσι, δημιουργείται ένα δίπολο, όπου στη μια πλευρά είναι η Γερμανία ή η Ευρώπη και στην άλλη η Ελλάδα. Η Ελλάδα είναι το «αιώνιο παιδί, που χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή» ή «ο κακός μαθητής» της Ευρώπης και πρέπει να κάνει «τα μαθήματα του», αλλιώς θα εκδιωχτεί από την ευρωπαϊκή οικογένεια.

Ο Δορδανάς αναφέρει ότι οι Γερμανοί κατά την περίοδο της Κατοχής, κατέγραφαν στις στρατιωτικές τους εκθέσεις στερεοτυπικούς, λαϊκίστικους χαρακτηρισμούς κατά των Ελλήνων, όπως π.χ. τεμπέληδες και αντιπαραγωγικοί, που δεν τα πάνε καλά με την τάξη και την ευνομία και που πρέπει να τους μάθουμε να εργάζονται και να υπακούν. Είναι εντυπωσιακό ότι στο αποκορύφωμα της ελληνικής κρίσης, οι ίδιοι ακριβώς απαξιωτικοί χαρακτηρισμοί ανασύρθηκαν, ανακυκλώθηκαν και αναδείχθηκαν στα πρωτοσέλιδα και τα ρεπορτάζ πολλών γερμανικών media. Από την άλλη πλευρά, πολλά media στην Ελλάδα χρησιμοποίησαν αντίστοιχους στερεοτυπικούς χαρακτηρισμούς για τους Γερμανούς, όπως εμμονικοί με τη πειθαρχία, δημοσιονομική και μη, «διαχρονικά υπερόπτες», που χαρακτηρίζονται από μεθοδικότητα και τυπικότητα στα όρια του βασανισμού των άλλων και που βλέπουν μόνο νούμερα και όχι ανθρώπους (Huffingtonpost, 2019).

Τα στερεότυπα σύμφωνα με τους C. Sternberg et al. τείνουν να μεγεθύνονται στη μετάφραση. Υποκινούν επίσης όλο και περισσότερες οδυνηρές αντιδράσεις, οι οποίες στο τέλος λειτουργούν ως μπούμερανγκ, ξεφεύγουν από τον έλεγχο εμπλέκοντας ολοένα και περισσότερους δημοσιογράφους, ενίοτε και πολιτικούς από όλα τα φάσματα, προκαλώντας στο τέλος το φαινόμενο της χιονοστιβάδας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το εξώφυλλο του κακόφημου περιοδικού *Focus*, το οποίο πυροδότησε μια μεγάλη αντιπαράθεση μεταξύ πολλών δημοσιογράφων και από τις δύο πλευρές (C. Sternberg et al. 2018:124).

Ο αντίκτυπος που είχε ο λόγος τα ελληνικών και γερμανικών μέσων ενημέρωσης στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης στις δύο χώρες, διαφαίνεται από τα αποτελέσματα των δημοσκοπήσεων που πραγματοποιήθηκαν το 2012 από την ελληνική εταιρία VPRC (tvxs, 2012). Αναλυτικότερα, «Χίτλερ, Ναζισμός και Τρίτο Ράιχ είναι οι λέξεις με τις οποίες συνδέει τη Γερμανία η πλειοψηφία (32,4%) του κόσμου, ενώ το 15% δηλώνει πως στο άκουσμα της Γερμανίας σκέφτεται γενικά λέξεις που προσδιορίζουν αρνητικά συναισθήματα. Το 41% των ερωτηθέντων αναφέρει πως η Γερμανία τους προκαλεί θυμό, αγανάκτηση και οργή, το 3,7% δηλώνει πως θαυμάζει και εκτιμά τη Γερμανία ενώ μόλις το 1,2% ότι τρέφει γενικά θετικά

συναισθήματα. Το 61% των ερωτηθέντων χαρακτηρίζει τον ρόλο της Γερμανίας στην Ευρώπη ως «αρνητικό», ενώ αναφερόμενοι στη στάση της απέναντι στην Ελλάδα το 76% τη θεωρεί «περισσότερο εχθρική». Όπως άλλωστε ήταν αναμενόμενο, η Γερμανίδα καγκελάρια Άνγκελα Μέρκελ συγκεντρώνει τα «πυρά» του κόσμου με το 81% των ερωτηθέντων να δηλώνει πως έχει αρνητική γνώμη γι' αυτήν και με ένα μόλις 10% να έχει θετική γνώμη. Αξίζει επίσης να καταγραφεί ότι το 91% όσων μετείχαν στη σφυγμομέτρηση θεωρούν τη διεκδίκηση για την αποπληρωμή των πολεμικών αποζημιώσεων από τη Γερμανία δίκαιη και το 77% συμφωνεί ότι η χώρα αυτή ασκεί «πολιτική Δ' Ράιχ». Τέλος οι συμμετέχοντες στη δημοσκόπηση εκτιμούν σε ποσοστό 51% ότι η ισχυροποίηση της γερμανικής οικονομίας τα τελευταία χρόνια επιτεύχθηκε με «αδιαφανείς τρόπους» και όχι τόσο στηριζόμενη στις παραγωγικές της δυνάμεις.

Τον Αύγουστο του 2012 διενεργήθηκε δημοσκόπηση από την εταιρεία Harris Interactive (The Harris Poll, 2012), η οποία πρόσφερε ενδιαφέροντα αποτελέσματα σχετικά με την εικόνα που είχε η Γερμανία για την Ελλάδα εκείνη την περίοδο. Το 54% των ερωτηθέντων στη Γερμανία πίστευαν ότι η Ελλάδα δεν έπρεπε να παραμείνει στην ευρωζώνη ενώ το 19% δεν ήταν βέβαιοι. Επίσης μόνο το 26% συμφωνούσε απόλυτα ή συμφωνούσε κάπως, ότι τα μέλη της ευρωζώνης έπρεπε να κάνουν περισσότερα για να βοηθήσουν την Ελλάδα ενώ το 74% δεν ήταν σίγουρο ότι η χώρα θα αποπλήρωνε ποτέ τα δάνεια για τη διάσωσή της.

Ο Τζογόπουλος πιστεύει ότι σε περιόδους κρίσης τα μέσα ενημέρωσης ακολουθούν συνήθως τις πολιτικές ελίτ, οι οποίες διαμορφώνουν την πολιτική ατζέντα και δεν τείνουν να τις αμφισβητούν. Συγκεκριμένα θεωρεί ότι στην περίπτωση της ελληνικής κρίσης την ευθύνη για την «ελληνογερμανική παρεξήγηση» έχουν οι εγχώριοι πολιτικοί, οι οποίοι καταδίκάζαν διαρκώς την καγκελάρια Merkel και τον υπουργό οικονομικών Schäuble για τον αργό θάνατο της ελληνικής οικονομίας και προσπαθούσαν να καταδείξουν στην εκλογική τους πελατεία ότι αγωνίζονται να προστατεύσουν μισθούς και συντάξεις από την επιθετική τρόικα. Αποτέλεσμα όλων αυτών ήταν να δημιουργήσουν μια μανιαχίστική λογική, αναλαμβάνοντας οι ίδιοι τον ρόλο του καλού και οι ξένοι –κυρίως οι Γερμανοί- τον ρόλο του κακού. Μέσα σ' ένα τέτοιο αντιγερμανικό κλίμα, τα εγχώρια ΜΜΕ, τα οποία ως επιχειρήσεις ενδιαφέρονται και για την οικονομική τους επιβίωση, απλά ακολούθησαν τον λαϊκισμό των πολιτικών προσώπων (Τζογόπουλος 2015, 26). Γιατί, όποια και αν είναι η προέλευση της κρίσης, ο λαϊκισμός ορίζει την ελληνική πολιτική σε μεγάλο βαθμό και αποτελεί ένα ενσωματωμένο ιδεολογικό χαρακτηριστικό της (Vasilopoulou et al. 2014:25).

Κεφάλαιο 5

Ελληνογερμανικές Σχέσεις Σήμερα

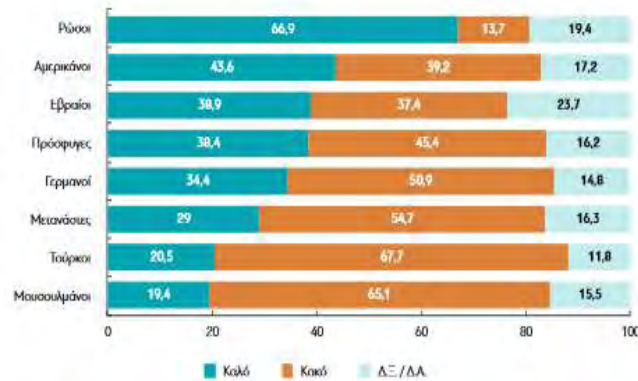
5.1 Οι ελληνογερμανικές σχέσεις σήμερα – Αντιγερμανισμός

Στην ερώτηση για το πού βρίσκονται οι σχέσεις σήμερα μεταξύ της Γερμανίας και της Ελλάδας, ο κ. Plötner, Γερμανός πρέσβης της Ελλάδας στην Αθήνα, σχολίασε πως σήμερα «βρισκόμαστε σε ήρεμα νερά» ενώ με τον νεολογισμό «αγάπη σε ένα ρόλερ-κόστερ» προσπάθησε να περιγράψει τις διακυμάνσεις που γνώρισαν οι ελληνογερμανικές σχέσεις τα τελευταία χρόνια (Capital, 2019). Επίσης, σύμφωνα με την γερμανική οικονομική εφημερίδα Handelsblatt, τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια αισθητή και σταθερή αποκλιμάκωση στις σχέσεις των δύο χωρών. Τα γερμανικά tabloids έχουν εγκαταλείψει πια τη χρήση των παλαιότερων στερεοτυπικών εκφράσεων, όπως π.χ. χρεοκοπημένοι, τεμπέληδες έλληνες ενώ στα δραματικά γεγονότα τον Ιούλιο του 2015 οι έλληνες αντελήφθησαν ότι η γερμανίδα καγκελάριος βοήθησε την Ελλάδα να παραμείνει στην Ευρωζώνη, ενάντια στα σχέδια του υπουργού των οικονομικών της χώρας της (Deutsche Welle, 2019).

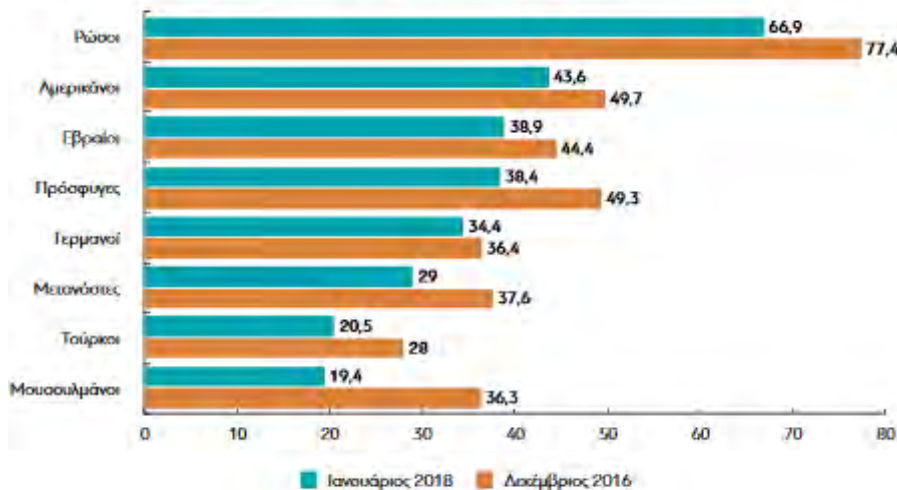
Είναι αλήθεια όμως ότι ο ελληνικός λαός θεωρεί ως άμεσα υπεύθυνους για την ελληνική κρίση και την συνακόλουθη δυστυχία του, την ηγεσία της χώρας, τη Γερμανία και την Ευρωπαϊκή Ένωση (Michailidiou 2016:14). Για την ελληνική κοινή γνώμη τα χρόνια της κρίσης φαίνεται ότι είναι στενά συνδεδεμένα με τη Γερμανία και την πολιτική της ηγεσία. Σχεδόν στερεοτυπικά θα λέγαμε ότι η αντίληψη περί Γερμανίας στην Ελλάδα συνδυάζεται με κάτι αρνητικό ενώ το Μνημόνιο, δεν παραπέμπει σε ένα ευρωπαϊκό πρόγραμμα οικονομικής βοήθειας αλλά αποτελεί ένα σχέδιο εμπνευσμένο και εκτελεσμένο από την ηγέτιδα δύναμη της Ευρώπης, τη Γερμανία (Μαραντζίδης-Σιάκας 2019:211).

Σε μεγάλη πανελλαδική δημοσκόπηση που διεξήχθη τον Ιανουάριο και τον Φεβρουάριο του 2018 από την εταιρεία MRB Hellas για λογαριασμό της διαΝΕΟσις, σε πανελλαδικό δείγμα 1.250 ατόμων, οι Γερμανοί εξακολουθούν και στις μέρες μας να αντιπροσωπεύουν κάτι «κακό». Το αξιοσημείωτο σ' αυτήν την έρευνα είναι ότι το «κακό» που αντιπροσωπεύουν οι Γερμανοί είναι κατά πολύ μεγαλύτερο από το «κακό» που αντιπροσωπεύουν οι Αμερικανοί, όπως επίσης και το «καλό» που αντιπροσωπεύουν οι Γερμανοί είναι κατά πολύ μεγαλύτερο από το «καλό» που αντιπροσωπεύουν οι Αμερικανοί.

A10. Θα ήθελα, τώρα, να σας διαβάσω ορισμένες λέξεις και θα ήθελα να μου πείτε εάν για εσάς προσωπικά αντιπροσωπεύει κάτι «καλό» ή κάτι «κακό»:

ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΡΗΓΟΥΜΕΝΕΣ ΜΕΤΡΗΣΕΙΣ: «Καλό»

Ο Μαραντζίδης υποστηρίζει ότι ο «αντιαμερικανισμός» δεν φαίνεται να αποτελεί πλέον το πιο δυνατό συναίσθημα στη ελληνική κοινή γνώμη αφού τη θέση του έχει πάρει ο «αντιγερμανισμός», ο οποίος είναι σαφώς περισσότερο επιφανειακός από τον πρώτο, αφού η Γερμανία δεν έχει τη θέση που είχαν οι ΗΠΑ και ούτε ενδιαφέρεται ίσως να την αποκτήσει. Ο αντιγερμανισμός εμφανίζεται κυρίως στα χαμηλότερα στρώματα από άποψη μόρφωσης ίσως γιατί υπάρχει έλλειψη γνώσεων για τον τρόπο που λειτουργεί η Ευρωπαϊκή Ένωση. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα ανθρώπων που υποκινούνταν από έντονα αντιγερμανικά αισθήματα ήταν οι Αγανακτισμένοι, οι οποίοι θεωρούσαν ότι η Γερμανία αποτελεί έναν κατακτητή που έχει σαν στόχο της να εξαγοράσει τη χώρα μας και να την φτωχοποιήσει. Βέβαια στην αρνητική εικόνα που έχει διαμορφωθεί για τη Γερμανία, σημαντικό ρόλο έχει παίξει και η ροπή προς τη «θυματοποίηση», αφού η ελληνική κοινωνία πιστεύει ότι η χώρα μας είναι μια από τις πιο βασανισμένες χώρες του κόσμου. Η άποψη αυτή σε συνδυασμό με τις

θεωρίες συνωμοσίας που καλλιεργούμε (π.χ. οι Γερμανοί κάνουν τα πάντα για πάρουν τα λιμάνια και τα αεροδρόμιά μας) έχουν οξύνει τα ξενοφοβικά μας αισθήματα. Σε έρευνα που διεξήχθη το 2014 και 2015 μεταξύ του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης και της Μονάδας Ερευνών Κοινής Γνώμης του Πανεπιστημίου Μακεδονίας προέκυψε ότι το 74,5 % των ερωτηθέντων πίστευε ότι η κρίση της ελληνικής οικονομίας ήταν προσχεδιασμένη, έτσι ώστε τα ξένα οικονομικά κέντρα να αρπάξουν τις πλουτοπαραγωγικές πηγές της χώρας. Το 2018 σε έρευνα της διαNEOσις το ποσοστό των ανθρώπων που ενστερνίζονταν την παραπάνω άποψη εξακολουθούσε να είναι υψηλό (71%) (Μαραντζίδης-Σιάκας 2019:222-224).

Μια πλευρά της συζήτησης που γίνεται για τον αντιγερμανισμό στην Ελλάδα σχετίζεται άμεσα και με τον ευρωσκεπτικισμό. Αυτή η σχέση έχει προφανώς προκύψει λόγω της συστηματικής κριτικής πάνω σε μια λεγόμενη «γερμανική Ευρώπη». Η κριτική αυτή κατευθύνεται προς τη θεσμική δομή της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τα πρότυπα των πολιτικών λιτότητας και τη νέο-λιμπεραλιστική ιδεολογία γενικότερα (Lialliouti-Bithymitris 2015:258).

Κεφάλαιο 6

Συμπεράσματα

Οι ελληνογερμανικές σχέσεις χαρακτηρίζονται από μακρόχρονη πορεία και μεταξύ των δύο χωρών έχουν αναπτυχθεί όλα αυτά τα χρόνια ισχυρότατοι δεσμοί φιλίας και συνεργασίας.

Η Γερμανία αποτελεί παραδοσιακά τον σημαντικότερο εμπορικό εταίρο της Ελλάδας. Ιδιαίτερα ως προς το σκέλος των εισαγωγών τα τελευταία χρόνια κατατάσσεται συνήθως στις πρώτες θέσεις των χωρών προέλευσης ενώ ως προς το σκέλος των γερμανικών εισαγωγών, η Ελλάδα καταλαμβάνει χαμηλή θέση. Ως προς το σκέλος των ελληνικών εξαγωγών στη Γερμανία, παρατηρήσαμε ότι μετά την κρίση παρουσίασαν μια μικρή κάμψη, αλλά τα τελευταία χρόνια έχουν επανέλθει στα προ κρίσης επίπεδα. Οι εισαγωγές από τη Γερμανία, παραμένουν διαχρονικά σε υψηλά επίπεδα και είναι συνήθως υπερδιπλάσιες των εξαγωγών μας. Η σύνθεση και διαστρωμάτωση των ελληνικών εξαγωγών προς τη Γερμανία είναι κυρίως από προϊόντα των κλάδων εντάσεως εργασίας και χαμηλής προστιθεμένης αξίας. Από την άλλη πλευρά, η δομή και η σύνθεση των γερμανικών εξαγωγών προς την Ελλάδα, κυριαρχείται από προϊόντα κλάδων υψηλής προστιθεμένης αξίας, γεγονός το οποίο βέβαια αντικατοπτρίζεται στο διευρυμένο εμπορικό έλλειμμα εις βάρος της Ελλάδος.

Επίσης η Γερμανία αποτελεί έναν από τους μεγαλύτερους προμηθευτές του ελληνικού στρατού. Από στοιχεία του SIPRI προκύπτει ότι για την περίοδο 1974-2018, η Ελλάδα αγόρασε από τη Γερμανία όπλα αξίας 7,8 δις. δολαρίων.

Ενώ τα πρώτα χρόνια της κρίσης η προσέλκυση γερμανικών κεφαλαίων ήταν αρκετά περιορισμένη, το 2015 η Γερμανία καταλαμβάνει την πρώτη (1^η) θέση μεταξύ των χωρών προέλευσης ΑΞΕ στην Ελλάδα, ως προς το επενδυμένο κεφάλαιο. Στην Ελλάδα το 2015 δραστηριοποιούνταν 117 επιχειρήσεις γερμανικών συμφερόντων, οι οποίες απασχολούσαν 28.000 εργαζομένους περίπου και διέθεταν έναν ετήσιο κύκλο εργασιών 7,1 δις. ευρώ. Αντίθετα, το επίπεδο των ελληνικών άμεσων επενδύσεων στη Γερμανία είναι διαχρονικά ιδιαίτερα χαμηλό και υπολείπεται κατά πολύ άλλων χωρών. Σύμφωνα μάλιστα με στοιχεία της Ομοσπονδιακής Τράπεζας της Γερμανίας το 2014 καταγράφηκε μια σημαντική μείωση στις ελληνικές άμεσες επενδύσεις στη Γερμανία της τάξης του 60,5% έναντι του 2013 και μια εντυπωσιακή συρρίκνωση το 2015 σε σχέση με το 2014, της τάξης του 165%!

Όσον αφορά τον τουρισμό, η Γερμανία αποτελεί εδώ και χρόνια μια από τις σημαντικότερες χώρες προέλευσης. Η γερμανική αγορά κυμαίνεται σταθερά μεταξύ 2 και 2,5 εκ. αφίξεων αν και μετά το 2007 παρουσίασε κάμψη. Η μειωμένη προσέλευση γερμανών τουριστών από το

2007 έως και το 2014 περίπου θα μπορούσαμε να πούμε ότι σχετίζεται με την οικονομική κρίση αφού όλο και περισσότεροι γερμανοί πολίτες επέλεξαν να ταξιδεύουν σε προσιτούς τουριστικούς προορισμούς στο εσωτερικό της χώρας τους.

Το δεύτερο μεγάλο κύμα μετανάστευσης που βίωσε η Ελλάδα, εξελίχθηκε την περίοδο 1955-1977 και η Γερμανία αποτελούσε μια από τις κυριότερες χώρες-προορισμούς. Στα αυξημένα ποσοστά Ελλήνων μεταναστών στη Γερμανία είχε συμβάλει βέβαια και η διμερής «Σύμβαση Περί Επιλογής και Τοποθέτησεως Ελλήνων εργατών εις γερμανικάς επιχειρήσεις» που υπογράφηκε στις 30 Μαρτίου του 1960 μεταξύ Ελλάδας και Δυτικής Γερμανίας. Η Γερμανία όμως εξακολουθεί ακόμα και σήμερα να θεωρείται ένας από τους πρώτους μεταναστευτικούς προορισμούς των Ελλήνων. Με την έναρξη της κρίσης και συγκεκριμένα μεταξύ του 2010 και του 2012, η μετανάστευση των Ελλήνων στη Γερμανία εκτοξεύθηκε στα ύψη. Σύμφωνα με στοιχεία του ΟΟΣΑ, το 2012 η Γερμανία ήταν πρώτη μεταξύ των δέκα κύριων χωρών προορισμού για νόμιμους μετανάστες από την Ελλάδα, ο αριθμός των οποίων ξεπερνούσε τις 32.000. Διαφαίνεται όμως ότι τα τελευταία χρόνια η Ελλάδα έχει χάσει πολλούς μορφωμένους Έλληνες, λόγω έλλειψης ευκαιριών για αξιοποίηση των γνώσεων και των δεξιοτήτων τους. Το φαινόμενο της σύγχρονης μετανάστευσης είναι ιδιαίτερα έντονο στην περίπτωση των ιατρών και των νοσοκόμων.

Στο πλαίσιο της ελληνικής χρηματοπιστωτικής κρίσης οι δύο χώρες βίωσαν μία από τις πιο επώδυνες στιγμές στην ιστορία των σχέσεών τους. Για την ελληνική κοινή γνώμη τα χρόνια της κρίσης φαίνεται να είναι στενά συνδεδεμένα με τη Γερμανία και την πολιτική της ηγεσία. Πολλοί Έλληνες πολιτικοί, στην προσπάθειά τους να αναζητήσουν αποδιοπομπαίους τράγους για τη δύσκολη οικονομική κατάσταση της χώρας κατηγορούσαν την πολιτική ελίτ του Βερολίνου για τη σκληρή πολιτική που ακολουθούσε. Από την άλλη, οι Γερμανοί συνάδελφοί τους απαντούσαν ανάλογα, κατηγορώντας την Ελλάδα ως υπεύθυνη για τα προβλήματα της Ευρωζώνης. Η ρητορική αυτή αναπαράγονταν κυρίως μέσα από την ελληνική και τη γερμανική σφαίρα των μέσων ενημέρωσης. Απαξιωτικοί και στερεοτυπικοί χαρακτηρισμοί για τους δύο λαούς ανασύρθηκαν, ανακυκλώθηκαν και αναδείχθηκαν στα πρωτοσέλιδα και τα ρεπορτάζ πολλών γερμανικών και ελληνικών media. Η εικόνα της Ελλάδας στη Γερμανία επιδεινώθηκε και η ελληνική κοινωνία άρχισε να εκδηλώνει συναισθήματα αντιγερμανισμού. Μέσα σ' αυτό το αρνητικό, πολωτικό κλίμα επανεμφανίστηκε το θέμα των γερμανικών αποζημιώσεων και του κατοχικού δανείου, καταδεικνύοντας για μια ακόμα φορά ότι η επίτευξη τελικής διευθέτησης δεν πρέπει να χαθεί γιατί θα φέρει σημαντικά και μακροπρόθεσμα οφέλη και για τις δύο χώρες. Η Ελλάδα και η Γερμανία, αντί να καλλιεργούν αμοιβαία δυσπιστία, υπονομεύοντας έτσι τη συνύπαρξή τους στην ευρωζώνη, έχουν αμοιβαίο συμφέρον να

τροποποιήσουν και να συνεργαστούν στην Ευρωπαϊκή Ένωση - ένα θεσμό που έχτισαν μαζί και έχουν καθήκον διατήρησης. Πρέπει να το κάνουν τώρα, πριν είναι πολύ αργά και για τις δύο χώρες (Christodoulakis 2015:55).

Η αμοιβαία αναγνώριση μεταξύ Ελλήνων και Γερμανών, η οποία έχει απορριφθεί τόσο σκληρά στο παρελθόν, μπορεί να ανακτηθεί και να μοιραστεί με τους υπόλοιπους Ευρωπαίους ή ακόμα καλύτερα αντιγραφεί από την επόμενη γενιά. Ένας ανώτατος γερμανός διπλωμάτης θυμάται ότι όταν συζητούνταν η εφαρμογή του πρώτου πακέτου διάσωσης πίστεψε ότι «εάν τους σώσουμε, θα μας αγαπούν. Θα μας αγαπούν και οι επόμενες γενιές». Ευσεβής πόθος. Όμως ο δρόμος για την αναγνώριση και τη συμφιλίωση γίνεται με μικρά βήματα, ξεκινώντας από το «βάζοντας τον εαυτό μου στα παπούτσια του άλλου» ακόμα και αν είναι λάθος μέγεθος (Sternberg et al. 2018:136)

Βιβλιογραφία

- (2012). *Mixed Feelings Towards Greece in the Five Largest European Countries* [Online]. The Harris Poll. Διαθέσιμο στο: <https://theharrispoll.com/new-york-n-y-september-28-2012-a-recent-financial-times-harris-poll-in-the-five-largest-european-countries-looks-at-the-issue-of-greece-how-it-impacts-the-eurozone-whether-other-european-cou/>.
- (2012). *Μποϊκοτάζ στα γερμανικά προϊόντα* [Online]. Newsbeast. Διαθέσιμο στο: <https://www.newsbeast.gr/greece/arthro/299991/boikotaz-sta-germanika-proiouda>.
- (2012). *Μποϊκοτάζ Διαρκείας σε Γερμανικά – Ολλανδικά Προϊόντα και Υπηρεσίες* [Online]. INKA. Διαθέσιμο στο: <https://www.inka.gr/?p=695>.
- (2012). *Πρόβλημα στις σχέσεις Ελλάδας Γερμανίας αναδεικνύει δημοσκόπηση-σοκ της Vprc* [Online]. tvxs Ανεξάρτητη Ενημέρωση. Διαθέσιμο στο: <https://tvxs.gr/news/ellada/problima-stis-sxeseis-elladas-germanias-anadeiknyei-dimoskopisi-sok-tis-vprc>.
- (2015). *Who's calling on people to 'Boycott Germany'?* [Online]. BBC. Διαθέσιμο στο: <https://www.bbc.com/news/blogs-trending-33538098>.
- (2016). *Η διπλή κρίση της Ελλάδας* [Online]. Deutsche Welle. Διαθέσιμο στο: <https://p.dw.com/p/1I8Qd>.
- Abraham Villy, (2013). Does Consumer Animosity Impact Purchase Involvement? An Empirical Investigation. *International Journal of Business and Social Science*, 4 (1), pp. 1-11.
- Claudia Sternberg et al., (2018). *The Greco-German Affair in the Euro Crisis. Mutual Recognition Lost?*, United Kingdom: Palgrave Macmillan.
- Bastasin Carlo, (2014). Germans' fear of paying the debts of other Europeans. *LUISS Scholl of European Political Economy*, SEP Policy Brief No.5.
- Capelos Tereza and Exadaktylos Theofanis, (2017). Feeling the pulse of the Greek debt crisis: affect on the web of blame. *National Identities*, 19 (1), pp. 73-90.
- Christodoulakis Nikos, (2014). *Germany's War Debt to Greece. A Burden Unsettled*, United Kingdom: Palgrave Macmillan.
- Dawson Mike. (2015). *Run on Lidl stores in Greek financial crisis* [Online]. Lebensmittel Zeitung. Διαθέσιμο στο: <https://www.german-retail-blog.com/topic/past-blogs/Run-on-Lidl-stores-in-Greek-financial-crisis-341>.
- Etmektsoglou Gabriella, (October 2015). Germany's War Debt to Greece. A Burden Unsettled (Review). *Journal of Modern Greek Studies*, 33 (2), pp. 389-393.
- Exadaktylos Theofanis and Capelos T., (2015). The good, the bad and the ugly: stereotypes, prejudices and emotions on Greek media representation of the EU financial crisis. Στο: Karyotis, G. & Gerodimos, R. (επιμ.) *The Politics of Extreme Austerity Greece in the Eurozone Crisis*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, pp. 46-70.
- Fleischer Hagen, (2010). Γερμανο-ελληνικές Σχέσεις στη σκιά του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Στο: Χρυσός, Ε. & Schultheiss, W. (επιμ.) *Ορόσημα Ελληνογερμανικών Σχέσεων*. Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, σελ. 213-221.
- Grebe Jan and Sommer Jerry, (2010). Greece: High military expenditures despite the financial crisis. *BICC FoCus*, 9.
- Kaeni A.B. and Heidarzadeh K., (2014). Exploring the moderating effect of consumer animosity and ethnocentrism on process of accepting foreign products among Islamic countries. *International Research Journal of Social Sciences*, 3 (5), pp. 112-131.
- Karkampasis Georgios. (2016). *What Happened to the German War Reparations after the end of WWII*. Master's of European Studies. Master Thesis, KU Leuven. Διαθέσιμο στο:

- https://www.researchgate.net/publication/305719680_What_Happened_to_the_German_War_Reparations_after_the_end_of_WWII
- Kollias Christos, Paleologou Suzanna-Maria and Stergiou Andreas, (2016). Military expenditure in Greece: Security challenges and economic constraints. *The Economics of Peace and Security Journal*, 11 (1), pp. 28-34.
- Kuntz Maria Elena. (2016). *How the Greek Press Constructed the Greek Economic Crisis*. Master of Arts, University of Denver. Διαθέσιμο στο: https://www.academia.edu/29623231/How_the_Greek_Press_Constructed_the_Greek_Economic_Crisis
- Lekakis Eleftheria, (2015). Economic nationalism and the cultural politics of consumption under austerity: The rise of ethnocentric consumption in Greece *Journal of Consumer Culture*, 17 (2), pp. 286-302.
- Lienau Cay, (2010). Το ελληνικό μεταναστευτικό ρεύμα και οι επιπτώσεις του στις περιοχές αποστολής και υποδοχής. Στο: Χρυσός, Ε. & Schultheiss, W. (επιμ.) *Ορόσημα Ελληνογερμανικών Σχέσεων*. Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, σελ. 265-275.
- Matthijs Matthias, (2016). Powerful rules governing the euro: the perverse logic of German ideas. *Journal of European Public Policy* 23 (3), pp. 375-391.
- Matthijs Matthias, (2016). The Three Faces of German Leadership. *Survival*, 58 (2), pp. 135-154.
- Meiers Franz-Josef, (2015). *Germany's Role in the Euro Crisis. Berlin's Quest for a More Perfect Monetary Union*: Springer International Publishing.
- Mylonas Yiannis, (2012). Media and the Economic Crisis of the EU: The 'Culturalization' of a Systemic Crisis and Bild-Zeitung's Framing of Greece *tripleC*, 10 (2), pp. 646-671.
- Nikolaidou Eftychia, (2016). The role of military expenditure and arms imports in the Greek debt crisis. *The Economics of Peace and Security Journal*, 11 (1).
- Nisco Alessandro De, Mainolfi Giada, Marino Vittoria and Napolitano Maria Rosaria, (2015). Effect of economic animosity on consumer ethnocentrism and product-country images. A binational study on perception of Germany during the Euro crisis. *European Management Journal*, 34 (1), pp. 59-68.
- Paleologou Suzanna-Maria, (2011). A dynamic panel data model for analyzing the relationship between Military expenditure and government debt in the EU. *Defence and Peace Economics*, 24 (5), pp. 419-428.
- Papathanasopoulos Stylianos, (2015). European Media views of the Greek crisis. Στο: Schifferes, S. & Roberts, R. (επιμ.) *The Media and Financial Crises: Comparative and Historical Perspectives* London: Routledge, pp. 103-118.
- Rathbun Brian, Powers Kathleen E. and Anders Therese, (2018). Moral Hazard: German Public Opinion on the Greek Debt Crisis. *Political Psychology*, 40 (3), pp. 523-541.
- Tzogopoulos George, (2015). Assessing the Image of Germany in the Greek Media Visual analysis of Greek Media Reports on the Role of Germany in the Greek Crisis. *Crisis Observatory*, Research Paper (18).
- Yu Julie, Albaum Gerald (2002). Sovereignty change influences on consumer ethnocentrism and product preferences: Hong Kong revisited one year later. *Journal of Business Research*, 55 (11), pp. 891-899.
- Αποστολόπουλος Δημήτριος, (2015). Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στη σχέση Ελλήνων – Γερμανών: από το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και την Κατοχή στον Ψυχρό Πόλεμο και την Ευρωπαϊκή Ενοποίηση. Ε' Ευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών. Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204-2014): οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία., Θεσσαλονίκη.

- Αποστολόπουλος Δημήτρης, (2010). Οι οικονομικές σχέσεις Ελλάδας - Γερμανίας μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Στο: Χρυσός, Ε. & Schultheiss, W. (επιμ.) *Ορόσημα Ελληνογερμανικών Σχέσεων*. Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, σελ. 277-291.
- Αργεΐτης Γεώργιος, Δαφέρμος Γιάννης and Νικολαΐδη Μαρία, (2011). Κρίση του δημόσιου χρέους στην Ελλάδα-Αιτίες και προοπτικές *Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων* Επιστημονικές Εκθέσεις (Reports) / 4.
- Δορδανάς Στράτος. (2019). *Ο μακρύς ελληνογερμανικός 20ός αιώνας. Οι μαύρες σκιές στην ιστορία των διμερών σχέσεων* [Online]. HUFFPOST. Διαθέσιμο στο: https://www.huffingtonpost.gr/entry/stratos-dordanas-o-makres-ellenoyermanikos-20os-aionas_gr_5c38da94e4b05cb31c424814.
- Δορδανάς Στράτος and Παπαναστασίου Ν., (2019). *Ο μακρύς ελληνογερμανικός εικοστός αιώνας*, Αθήνα: Επίκεντρο.
- Καλύβας Στάθης, (2015). *Καταστροφές και θρίαμβοι. Οι 7 κύκλοι της σύγχρονης Ελληνικής ιστορίας*, Αθήνα: Παπαδόπουλος.
- Κουκουράκης Γιώργος and Σαβοριανάκης Παναγιώτης, (2010). Ελευθέριος Βενιζέλος στην Ελληνική και Διεθνή Πολιτική Σκηνή, 1910-1923. Στο: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ Κ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ» & "Υπουργείο Παιδείας Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων" (επιμ.) *Στα χρόνια του Βενιζέλου*. Χανιά – Αθήνα: Εκδόσεις Καλειδοσκόπιο.
- Κωνσταντινάκου Δέσποινα Γεωργία, (2019). Οι δύσκολες πτυχές των ελληνογερμανικών σχέσεων: Αναλύοντας τα αίτια τω επίμονων ελληνικών διεκδικήσεων μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Στο: Δορδανάς, Σ. & Παπαναστασίου, Ν. (επιμ.) *Ο μακρύς ελληνογερμανικός εικοστός αιώνας*. Αθήνα: Επίκεντρο, σελ. 293-312.
- Λάζος Ευθύμιος. (2018). *Άρματα μάχης στον ΕΣ: Οι επιλογές, οι εναλλακτικές και οι χαμένες ευκαιρίες (1996-2018)* [Online]. Defencereview.gr. Διαθέσιμο στο: <https://defencereview.gr/armata-machis-ston-es-oi-epiloges-oi-enallaktikes-kai-oi-chamenes-eykairies-1996-2018/>.
- Λιονής Γρηγόρης, (2016). Η εγχώρια πολεμική βιομηχανία σε συνάρτηση με τη διεθνή. *ΚΟΜΕΠ, Θεωρητικό και Πολιτικό Όργανο της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ*, 20106 (4).
- Μανιφάβα Δήμητρα. (2016). *Η ύφεση χτυπάει τα νοικοκυριά, που περικόπτουν την κατανάλωση τροφίμων* [Online]. Καθημερινή. Διαθέσιμο στο: <http://www.kathimerini.gr/871634/article/oikonomia/ellhnikh-oikonomia/h-yfesh-xytpaei-ta-noikokyria--poy-perikoptoy-n-thn-katanalwsh-trofimwn>.
- Μαραντζίδης Νίκος and Σιακάς Γιώργος, (2019). *Στο όνομα της αξιοπρέπειας*, Αθήνα: Παπαδόπουλος.
- Μαυροζαχαράκης Μανόλης. (2015). *Γερμανία: ηγεμονική δύναμη ή ιδιοτελές κράτος* [Online]. Διαθέσιμο στο: <https://ssrn.com/abstract=2596232>.
- Μπακόπουλος Δημοσθένης. (2015). *ΥΠΟΒΡΥΧΙΑ: Όλη η πραγματική ιστορία που κυριαρχεί στην κόντρα Μείμαρakah-Καμμένου* [Online]. OnAlert. Διαθέσιμο στο: <https://www.onalert.gr/enoples-dynameis/gen/ypovryxia-oli-i-pragmatiki-istoria-pou-kyriarxei-stin-kontra-meimaraki-119235/>.
- Μπρεδήμας Αντώνης. 2010. Η επιστροφή του Κατοχικού Δανείου: Ποιος έχει δίκιο σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο; . *Αυγή*, 07/03/2010.
- Παπαναστασίου Νίκος, (2010). Οι ελληνο-γερμανικές σχέσεις κατά τη δεκαετία του 1930. Στο: Χρυσός, Ε. & Schultheiss, W. (επιμ.) *Ορόσημα Ελληνογερμανικών Σχέσεων*. Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, σελ. 199-212.

- Ράπτης Κώστας, (2010). Ελληνο-Γερμανικές σχέσεις στη μετα-οθωνική εποχή πριν και μετά το συνέδριο του Βερολίνου. Στο: Χρυσός, Ε. & Schultheiss, W. (επιμ.) *Ορόσημα Ελληνογερμανικών Σχέσεων*. Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, σελ. 91-106.
- Ρηγοπούλου Πέπη (επιμ.), (2017). *Η εικόνα της Ελλάδας στα ΜΜΕ: Πολιτισμική Περηφάνεια και Προκατάληψη*, Αθήνα: Ι. Σιδέρης.
- Σταθόπουλος Μιχάλης, (2010). Η έννομη τάξη στην Ελλάδα του Όθωνα. Στο: Χρυσός, Ε. & Schultheiss, W. (επιμ.) *Ορόσημα Ελληνογερμανικών Σχέσεων*. Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, σελ. 57-70.
- Στεργίου Ανδρέας, (2005). Το ζήτημα των Επανορθώσεων και οι ελληνογερμανικές σχέσεις. *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, 42, σελ. 213-221.
- Στεργίου Ανδρέας, (Χειμώνας 2004-2005). Η οικονομική εκμετάλλευση της κατεχόμενης Ελλάδας από τους Ναζί. *Τετράδια Πολιτικού Διαλόγου Έρευνας και Κριτικής*, 49, σελ. 71-87.
- Τζογόπουλος Γιώργος, (2011). Η ελληνική κρίση στα διεθνή ΜΜΕ. *Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής*, Κείμενο Εργασίας (16).
- Τζογόπουλος Γιώργος, (2015). Greek-German Relations in times of Crisis, Study Committee for Franco-German Relations. *Note du Cerfa* 126.